

ÜZLET NET

IRODALMI, MŰVÉSZETI, KRITIKAI ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

1973. JÚNIUS 1.

III. ÉVFOLYAM, 6-7. SZÁM

ÜZENET

Irodalmi, művészeti, kritikai és társadalomtudományi folyóirat

Megjelenik havonta.

Kiadói tanács:

Biacsi Antal, Bodrogvári Ferenc, Brindza Károly, Fejes Szilveszter,
Grósz György, Gyollai Mihály, dr. Horváth Mátyás (elnök),
Miloš Ignjatović, Kolozsi Tibor, Ladislav Kovačić, Lázár Tibor,
Mirko Molnar, Petkovics Kálmán, Aleksandar Šarčević,
Marija Šimoković, Szekeres László, Torok Sándor,
Urbán János, Petar Vukov

Szerkesztő bizottság:

Barácius Zoltán, Biacsi Antal (fő- és felelős szerkesztő),
Bodrogvári Ferenc, Dér Zoltán, Gajdos Tibor, Gyurkovics Hunor,
Kopeczky Csaba, Mészáros Miklós, Molnár Cs. Attila,
Szekeres László, Zákány Antal

Alapító és kiadó: Szabadkai Községi Művelődési Közösség.
Szerkesztőség: 24001 Subotica, Trg slobode 1. Postafiók: 62.

Telefon: (024) 22-164.

Fogadóórak: 11—13

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Előfizethető közvetlenül vagy a következő folyószámlára:
Opštinska zajednica kulture — Üzenet — Subotica 66600-603-747

Előfizetési díj belföldön egy évre 40, fél évre 20, egyes szám ára 4,
kettős szám ára 8 dinár; külföldre az összeg kétszerese.

VSZAT oktatás-, tudomány- és művelődésügyi titkárságának
413-59/73 1973. február 20. sz. alatti véleményezése alapján
mentes az általános forgalmi adó alól.

Készült a szabadkai Pannónia Grafikai Müintézetben.

TARTALOM

III. ÉVFOLYAM, 6—7. SZÁM — 1973. JÚNIUS—JÚLIUS

359 MILAN M. MILADINOVIC: Tito a kommunista arculatáról

SZÉKFOGLALÓ

- 372 MAGYAR ZOLTÁN: Betűk (novella)
382 GULYÁS LÁSZLÓ: Szép mozdulattal; Öröm;
Erős ez a mosoly (versek)
383 MARONKA GYÖNGYVÉR: Homokszemcsék (versek)
384 GUBICS FERENC: Törpe női szirmok hajnala és a zöld szobák;
Ólomba öntött temetkezés; Tompulás (versek)
386 KIRÁLY JÓZSEF: Rezdülések (vers)
387 VIKOR GYÖRGYI: Fakereszt (prózaí költemény)
388 KASZIBA ISTVÁN: A muzsikus furcsán viselkedett;
Mintha valaki . . . (versek)
389 BENCSIK ISTVÁN: Rakjátok halomba a követ (vers)
391 HÓDI SÁNDOR: Ha majd sok száz év múlva hazatérek (novella)
394 VARGA TIBOR: Két dokumentum; A madonna nevet (versek)
396 VESNA PETROVIĆ: Szép szavait, finom arcát;
Valaki leköpött közénk (versek)
397 KREKOVICS FERENC: Az emlék (novella)
400 KOPECZKY CSABA: A ma versei

KÉZFOGÁSOK

- 401 DANILO KIŠ: Útirajzok — Borbély János fordítása
(részletek a *Peščanik* című regényből)
404 MARIJA SEGINJ-DOŠEN: Rózsa Jeszenyinnek
— Kopeczky Csaba fordítása (novella)

ÖRÖKSÉG

- 406 TONCS GUSZTÁV: Petőfi képzelete II.
413 SZIRMAI ENDRE: Babits levele apámhoz

ÉGTÁJ

- 416 PÁLINKÁS JÓZSEF: Szabadka népoktatása II.
428 MILAN MALUŠEV: Szabadka harcos szakszervezeti tagjai

SZEMPONT

- 433 **BODROGVÁRI FERENC:** Útkeresés
(Herbert Marcuse filozófiájának etikai vonatkozásairól)

ALKOTÓMŰHELY

- 454 **BARÁCIUS ZOLTÁN:** Hétköznapi cselekvések
(Köpeczky László *Néhány utolsó vacsora* című hangjátékáról)
- 457 **STOJANOVIĆ-KÁICH KATALIN:** Hit és dogma
(Maróti Lajos *Az utolsó utáni éjszaka* című drámájáról)

OLVASÓNAPLÓ

- 461 **POMOGÁTS BÉLA:** Németh László és Kelet-Európa
(Németh László: Európai utas)
- 464 **CSORDÁS MIHÁLY:** Az egyéniség keresése
(Dér Zoltán: Laguna György karrierje)
- 469 **LÉVAY ENDRE:** Versek a világról
(Gál László: Rozsdás esték)
- 471 **HERCEG JÁNOS:** Fanyar prózai fintorok
(Tolnai Ottó: Gogol halála)
- 472 **LŐRINC PÉTER:** Nemes publicisztika
(Kolozsi Tibor: Erzsébetlaktól a Maglajig)
- 475 **ÁGOSTON ANDRÁS:** Önigazgatásról tömören
(Milojko Druilović: Samoupravna demokratija)
- 477 **BORBÉLY JÁNOS:** Változatok egy témára
(Daniilo Kiš: Peščanik)
- 478 **HERCEG JÁNOS:** Drámai színek
(Mihai Avramescu: Letört ágak — Ezüsterceg)
- 479 **ZÁKÁNY ANTAL:** A közösségi lét gazdag skálája
(Josip Klarski: Tajni život odbornika)

MŰMELLÉKLETEK

A rajzok: Madaraim és Arc a síkban **FŐZŐ JÓZSEF** és **LEJKÓ LÁSZLÓ** munkái.

TITO A KOMMUNISTA ARCULATÁRÓL

A Jugoszláv Kommunista Párt mindig nagy figyelmet szentelt tag-sága képzésére, nevelésére, a proletár erkölcs és humanizmus erősítésére és a kommunista arculatának kialakítására. A megoldásra váró feladatoktól függően, a párt és a forradalom fejlődésében mindegyik időszak meghatározott tulajdonságokat követelt meg a kommunistáktól. Ezek a tulajdonságok a forradalmi feladatok végrehajtásánál jobban kifejezésre jutottak, mint a többiek. Ezért a kommunista arculatának továbbfejlesztése a proletár erkölcs és a humanizmus formálásában állandó és nélkülözhetetlen feladat.

Ebből kiindulva, Tito elvtárs forradalmi életének kezdetétől fáradozik a kommunisták erkölcsi és politikai tulajdonságainak képzésén és fejlesztésén. Ugyanakkor szóval és tettel példát mutat, milyennek kell a kommunistának, az emberibb élet, a szabadság és a szocializmus harcosának lennie. Már a párton belüli csoportosulás ellen folytatott harc idején Tito elvtárs a párt forradalmi szerepének megvalósítása és a forradalmár kommunista pozitív erényeinek fejlesztése érdekében rámutat, mekkora szükség van a párt sorainak egységére és tisztaságára. Egyúttal aktívan kivieszi részét az olyan tulajdonságok ápolásában, mint amilyenek a szerénység, a barátság, a forradalmiság és mások. Állandóan azon fáradozik, hogy a párt tag-sága körében ne legyen képmutatás, karrierizmus, polltronság, csoportosulás, elvtelen megalkuvás, sem egyéb negatív tulajdonságok, amelyeket a párton belüli frakciós harc táplált. Az »Egyik vagy másik vezetői pozícióban levő frakciós klikk a maga, a csoportja szempontjából elkötelezett embereket állított felelős helyre. Ily módon megrögzött frakciós elemek nevelődtek, nem pedig hű emberek a párt számára.«¹ 1928-ban a bírósági tárgyalás során Tito elvtárs védi a párt és a kommunisták becsületét, nem ismeri el a burzsoá bíróságot és rámutat a hazugságokra és hamisításokra, amelyekkel a tőkésék élnek a munkásmozgalom ellen folytatott harcukban. A bíróságon is leleplezi a burzsoá erkölcsöt és igaztalanságot, a börtönben pedig új viszonyt épít ki az elítélt forradalmárok között. Tito elvtárs személyes példával közvetlenül hat a többiek bátor magatartására az osztály-ellenség előtt és harcol az ellen, hogy a frakciós érdekeket szolgáló civakodások kúrhassanak a forradalmi tevékenységért elítélt kommunisták magatartására.

Amikor a JKP szervezési titkárává választják, sokoldalúan és még hatásosabban fáradozik a kommunisták arculatának kialakításán és a burzsoá hatás alól felszabadult forradalmárok erkölcsi tulajdonságainak továbbfejlesztésén, hogy ezek harcoljanak azokért az új társadalmi viszonyokért, amelyekben nem lesz kizsákmányolás és igazságtalanság. Az olyan emberért küzd, aki mentesül az önzéstől, a

¹ Proleter 1929—1942. IRP, Belgrád, 1968. 636.

birtoklás és elnyomás szenvedélyétől. Amikor 1935 májusában arról ír, mennyire nélkülözhetetlen a párttagság körében és a vezetőség között a megfelelő viszony, bírálja azokat, akik szándékosan és alaptalanul lerombolják a pártfórumok és a vezetőség tekintélyét: »A fegyelmet és tekintélyt oly módon is lehet rontani — s ez igen gyakori jelenség nálunk —, hogy sokan, különösen azok, akik semmit sem dolgoznak, de állandóan bírálják mindent, könnyen és felelőtlenül, csak úgy „véletlenül” megvádolnak egyes olyan elvtársakat, akik aktívak és felelős munkát végeznek, de vannak hiányosságaik is.«² A fiatal kommunistákat ugyanakkor humanizmusra tanítja. Ezt írja: »Nem a gyűlölet szikráit, hanem szeretetet és testvériséget akarunk. Nem háborút és öldöklést, hanem békét, kenyeret és szabadságot.«³

1937-től kezdve Tito elvtárs még inkább síkra száll a kommunisták közötti humánusabb viszonyokért és erőiesen harcba kel a párt megtisztításáért, hogy az képes legyen betölteni Jugoszlávia munkáosztályának avantgarde szerepét. Tekintet nélkül a párt vezetőségében korábban előfordult nézeteltérésekre, Tito elvtárs hangsúlyozza, hogy a január hatodikai monarchofasizista diktatúra ellen folytatott harcban 1929-ben a tagság nagy hősiességről és hűségről tett tanúbizonyságot, mert akkor »bebizonyosodott, hogy pártunk körében vannak hű és odaadó tagok, akik úgyszólván készen voltak a csillagokat megrohamozni, s akik tudatosan haltak az eszméért, a szocializmus és a kommunizmus győzelméért.«⁴ Erre az egészséges forradalmi magra támaszkodik Tito elvtárs a párt megtisztításakor is. A kommunisták új erényeinek fejlesztésén dolgozik, hogy sokoldalúan felkészítse őket az osztályharcba. S ez hozza meg az elképzelések és akciók egységét, a feladatok fegyelmes és felelősségteljes végrehajtását, a burzsoá, kispolgári és más idegen eszmék hatása ellen folytatott erőteljesebb harcot.

Tito elvtárs rámutat a kommunista magánéletének fontosságára is. Az aszketizmus ellen van, de a tékozlást sem tűri. Véleménye szerint a kommunistának a magánéletében is példamutatónak kell lennie, hogy kifejezze, hogyan harcol az emberek közötti új viszonyokért, a családon és társadalmon belüli egyenlőségért. Bírálja a felelőtlen viselkedést, az iszákosságot, síkra száll a személyiség méltósága mellett, küzd a proletár és humanista erkölcsi elveken alapuló emberek közötti viszonyokért és a forradalmi normák tiszteletben tartásáért. 1939 májusában a következőket írja: »A párt minden tagjának elsősorban a magánéletében kell kifogástalannak lennie. A politikai munkát nem lehet elválasztani a magánélettől. Ez elsődleges záloga annak, hogy a kommunista megnyerje a tömegek bizalmát.«⁵ A kommunisták magánéletéről szól Tito elvtárs a JKP ötödik országos értekezletén is. Úgy véli, hogy a tömegekkel fenntartott kapcsolat »a pártfelvétel legjobb igazolványa«⁶, mert a kommunistának fenn kell tartania a kapcsolatot az emberekkel, terjeszteni kell a párt eszméit a dolgozó rétegekben, hogy szervezze, összehozza és angazsálja őket a forradalmi harcban.

Tito elvtárs szerénységre és odaadásra inti a kommunistákat, mivel a »karrieristáknak és a beteges ambíciókkal rendelkezőknek nincs

² Uo. 523. o.

³ Uo. 524. o.

⁴ Tito: *Govori i članci*. Naprijed, Zágráb, 1960. 338—340.

⁵ Tito: *Briga o kadrovima*. Proleter, 1939. május.

⁶ Proleter 1929—1942. 636.

helyük a kommunista pártban.«⁷ Ugyanakkor rámutat a pártfegyelem fontosságára is, mert »fegyelem és belső kapcsolatok nélkül a kommunista párt nem tud győzedelmeskedni.«⁸ Tekintettel a feltételekre, amelyek között a párt kifejtette tevékenységét, Tito elvtárs példák-
kal bizonyítja, mekkora szükség van hosszabb időn át ellenőrizni, mennyire odaadó és őszinte egyeseknél a párthoz való csatlakozás szándéka. Így fejlesztí az osztályellenséggel szemben szükséges éberséget, mivel az mindig készen áll, hogy a forradalmárok soraiba buj-
togatókat, ügynököket és besúgókat dobjon be. A párt egységéért vi-
vott harc tapasztalata fokozott éberségre intett, bár ez egyes esetek-
ben, főleg az új tagok felvételekor szektáskodáshoz vezetett. Egyes pártfunkcionáriusok áruló magatartásukkal nagy kárt okoztak a párt-
nak és a munkásmozgalomnak. Miattuk odaadó kommunistákat tar-
tóztattak le, lelepleztek egyes pártszervezeteket, amivel ezek mun-
kája véget ért.⁹

A JKP ötödik országos értekezletén Tito elvtárs beszámolójában rámutat arra is, hogy »nagyon fontos az is, milyen az elvtársak közötti viszony mind a vezető elvtársak körében, mind az egyszerű tagok között«, mivel — zárószavai szerint — »ettől a viszonytól függ a párt munkájának sikere«, mert nem engedhető meg, »hogy valaki gyűlölje elvtársát, de ugyanakkor őszintén higgyen abban, amiért harcol.«¹⁰ Emellett hangsúlyozza a jobb viszonyok győzelmét a pártvezetőség-
ben¹¹, s megköveteli, hogy »a felsőbb pártfórumokban levő elvtársak viszonyulása az alacsonyabb fórumokban levő elvtársakkal vagy egy-
szerű párttagokkal szemben ne legyen parancsoló; nem szabad adminis-
tratív úton cselekedni, hanem ellenkezőleg, baráti módon kell rá-
mutatni az elvtársak hibáira és türelmesen meg kell nekik magya-
rázni a hibákat.«¹² A vezető szerepet betöltő kommunistáknak szeré-
nyeknek kell lenniük, s nem szabad a tagság és mások előtt »azzal dicsekedniük, hogy ezzel növelik majd a saját vagy a fórum tekin-
télyét, mert az ilyen elvtársak nevetségesek és komolytalanok.«¹³

A párt munkájára jellemző, az internacionalizmusban és hazafiasságban kiépített egységes álláspontokat Tito elvtárs a kommunis-
táktól igen jellemző tulajdonságának tartja. A JKP tagjai internaci-
onalista érzelmüket nemcsak a spanyol polgárháborúban bizonyították be, hanem akkor is, amikor önkénteseket toboroztak Csehszlová-
kia megvédésére a fasiszta agresszió ellen, de erről tettek tanúbiz-
onyosságot azzal is, hogyan oldották meg hazánkban a nemzetiségi kérdést. Tito elvtárs felszólítja a kommunistákat, harcoljanak a Ju-
goszláviát támadó fasiszta támadás ellen, de folytassák harcukat a jugoszláv burzsoázia ellen is, amely nemzeti és szociális elnyomással gyengíti az országot védő erőket. Ugyanakkor harcol a munkások na-
gyobb jogaiért, meg azért, hogy a nemzetiségi viszonyok az egyenlő-
ség és testvériség alapján oldódjanak meg, de az állami apparátusnak az ötödik hadoszloptól való megtisztításáról sem feledkezünk meg, míg a kommunisták a katonaság és a nép hazafias tudatának és antifasiszta hangulatának fokozásán tevékenykednek, s ily módon erősítik

⁷ Uo.

⁸ Uo.

⁹ Tito: *Slučaj izdajnika Adolfa Muka; Još jednom o izdajniku Muku*. Proleter 1929—1942. 613. és 627.

¹⁰ *Komunist* 1946/1, 93—94. o.

¹¹ Uo.

¹² Uo. 94. o.

¹³ Uo. 94. o.

a készségeket az ország megvédésére. Ezzel a tevékenységükkel — harcolva a nemzetközi fasiszta veszély ellen — 1941-es áprilisi háborúban tanúbizonyságot tettek hazafiasságukról és internacionalizmusukról.

Közvetlenül az ország megszállása után, a fölkelés előkészítésének kezdetén Tito elvtárs felerősíti a párt tevékenységét a kommunisták arculatának kialakítása körüli munkában és az új tagok felvételének megszervezésében. Szorgalmazza a párt tagságának nevelését, hogy fejlessze a kommunisták erényeit. Segíti a párttagok jobb fölkészülését az elkövetkező harcokra; útmutatásban részesíti őket, hogy könnyebben és gyorsabban teremtsenek kapcsolatot a néptömegekkel; hogy a kormány árulása és kapitulációja után minél gyorsabban újra felélesszék a nép nemzeti önértetét. Emellett hangsúlyozza a forradalmiság és fegyelem fontosságát, a bátorságot, amelyre a párt támpontjainak megszervezésénél van szükség, valamint a kitartást az új ifjúsági szervezetek megalakításában és fölkészítésében a fölkelésre.

1941-ben, a májusi tanácskozáson, Tito elvtárs a nemzetiségi elmentések megszüntetését állítja a kommunisták elé feladatul. Ebből az alkalomból a fölkelés előkészítésével kapcsolatban marxista nemzetiségi politikát dolgoz ki és itt érvényre juttatja a proletár internacionalizmust. Még világosabb körvonalakkal határozza meg a testvériség és egység politikáját, amelynek igen nagy szerepe lesz abban, hogy nem kerül sor testvérháborúra. Tagadhatatlan, hogy a kommunisták a Jugoszlávia népeinek és nemzetiségeinek testvériségéért folytatott harc során az élvonalban álltak. Tito elvtárs a testvériségért és egységért folytatott harc közepette nem feledkezik meg arról sem, hogy »a kommunistáknak minden időben és minden alkalomban tudniuk kell, mit tegyenek, ha kell önállóan, gyorsan és bátran.«¹⁴

A népfelzabardító harc és a forradalom alatt a JKIP főtitkára és a Népfelzabardító Hadsereg és a Jugoszláv Partizánegységek főparancsnoka még jobban, még határozottabban hangsúlyozza, hogy a kommunistáknak fejleszteniük kell személyiségüket, erősíteniük kell a forradalmi tudatot, s terjeszteniük a proletár erkölcsöt és a marxizmust. Megköveteli a kommunistáktól, hogy »legyenek mindig ott, ahol a legnehezebb, s mutassanak barátsággal, önfeláldozással és bátorsággal példát,¹⁵ hogy valamivel később megállapítsák: »E nagy felzabardító háború alatt Jugoszlávia népei arról is meggyőződtek, hogy a kommunisták a nép leghűbb fiai, kik a nép boldogságáért mindig készek a legnagyobb áldozatokra.«¹⁶ Ugyanakkor ír az emberség, az igazgyszeretet, a barátság, az internacionalizmus, a tisztesség, a nép és a partizánok iránti helyes magatartás, a lemondás, a felelősség, a hűség és a kitartás fontosságáról. A JKIP Központi Bizottságának utasításában 1942 májusában az alábbiakat mondja: »Pártfelvételnél a személyes tisztességet, a jellemet, a bátorságot, a párthoz való ragaszkodást kell mércéül venni és el kell vetni minden családiasságot.«¹⁷ A JKP szerbiai B-hoz címzett levelében, 1941 decemberében világos célokat tűz ki: »A jó, a becsületes és odaadó harcosokat fel kell venni a pártba és politikai kiképzésben kell részesíteni őket.«¹⁸ Rámutatva a pártfelvétel kritériumára, egyben az erkölcsi erények kifejlesztését

¹⁴ Istorijiski arhiv KPJ I. 147. Istorijisko odeljenje CK KPJ, Belgrád, 1949.

¹⁵ IRP, Beograd, 404/V, 5—1 (41) 4.

¹⁶ Tito: Govori i članci, I k. 159. o.

¹⁷ Zbornik dokumenata NOR, II. k. 4, dok sz. 31.

¹⁸ Uo. IX. k. 1, 64. .

is ösztönzi. A felkelés első éveinek tapasztalatai, valamint a kommunisták tevékenysége alapján a JKP Központi Bizottságának irányelve rámutat, milyennek kell a kommunistának mint partizánnak lennie: »... a bátorság, az áldozatkészség, az önzetlenség, a fegyelmesség, a emberek megvédésében a bölcsesség és a józanság mintaképe; jó barát, derűlátó, a rémhírterjesztés és a kishitűség elleni küzdelem élharcosa, aki mindig kész a legnehezebb feladatok végrehajtására.«¹⁹ Ebből világosan kirajzolódik a kommunista arculata. Ezek a sorok egyúttal elméletileg körvonalazzák a párt tagjainak tevékenységét. Tito elvtárs rámutat a fegyelem és az önálló kezdeményezés egységének fontosságára, valamint a párt és a JKISZ tagjainál a személyiség fejlesztésének lehetőségeire: »... itt, a harctéren alakultak ki képességeik. Azért, mert nem korlátozta őket senki, mert számtalan lehetőségük volt az önálló kezdeményezésre.«²⁰

A kommunisták egyik alaperényének Tito elvtárs az emberekről, a lakásról, élelmézésről, pihenésről, nevelésről, az egészség megőrzéséről, a háborús inség enyhítéséről stb. való gondoskodást tartja. »Hogy valaki jó kommunista legyen, ahhoz nem elég a személyes bátorság és a fegyelmezetség, a jó kommunistának a saját raját, szakaszát, a körülötte levő embereket is fel kell emelnie a bátorság és fegyelmezetség magasabb fokára.«²¹ Tito elvtárs azt is feladattá teszi, hogy a pártkádereket még akkor sem kell olyan helyekre küldeni, ahol nem biztos, hogy végre tudják hajtani feladataikat, ha ez a párt munkájának rovására megy. A Szlovén KP Központi Bizottságához írt levelében, 1942 januárjában hangsúlyozza: »Mi ugyancsak egyik előző levelünkben azt tanácsoltuk, hogy védjétek meg a kompromitált tagokat.«²² Marko Orešković Krntije kivégzése alkalmából pedig a következő szavakat intézi a Horvát KP Központi Bizottságához: »Krntije esete ugyancsak azt bizonyítja, hogy vezető elvtársainknak szigorúan meg kell tiltani, hogy az életükkel játsszanak, mert arra ma a pártnak nagyobb szüksége van, mint bármikor.«²³ A kommunisták tevékenységét egyben a tisztelet és méltóság emelésére, az új személyiség kialakítására — olyan lényeges értékek fejlesztésére irányítja, amelyek hozzájárultak a forradalom győzelméhez;²⁴ küzd a foglyul ejtett ellenségben való bosszúállás jelenségei ellen, megparancsolja, hogy bánjanak emberségesen a foglyokkal, valamint azokkal, akiket félrevezettek, és akiknek segíteni kell, hogy visszatérhessenek a helyes útra.²⁵

Figyelemmel kísérve a kommunisták arculatának alakulását, viselkedésüket, a harci tevékenységet és a viszonyokat, Tito elvtárs felfigyel a vezető pártkáderek különválásának és a fórumokba való bezárkózásnak bizonyos jelenségeire, amelyeket nem mulaszt el megbírálni. Megköveteli a pártkáderektől, legyenek szerényebbek, viszonyuljanak barátságosabban és humánusabban a párttagsághoz, a harcosokhoz és a lakossághoz, nevelkedjenek a marxizmus-leninizmus szellemében, tartsák szem előtt a párt és a munkásosztály érdekeit

¹⁹ A Vojnoistorijski institut 2/1, k. 1978-as reg. sz. okirata

²⁰ Tito: *Delo*. I. 46.

²¹ *Zbornik dokumenata NOR*. II. 4. dok. sz. 3.

²² *Arhiv IRP*. Belgrad, 135/II, 5—3 (42) 1.

²³ *Arhiv IRP*. Belgrad, 1666/IV, 1d—13 (42) 36.

²⁴ R. Končarhoz írt levelében 1941. XI. 11-én a feladat előirányozza, hogy »vezető helyekre új, fiatalabb elvtársakat kell bevonnai, olyanokat, akik ezekben a napokban is hűségesekeknek, bátraknak, és fegyelmezetteknek mutatkoznak.« (IRP, Belgrad, 1172/I, 3—3 (41) 34).

²⁵ *Zbornik NOR* I. 2. 223—224.

tevékenységük és magatartásuk minden területén. Egyúttal kiemeli az emberek tehetségét és erényeit. — A vezetőkötől megköveteli, hogy baráti bírálattal segítsék munkájukban és viselkedésükben a párton belülieket, fejlesszék ki náluk a derűlátást, hogy bízzanak saját erőikben. Tito elvtárs jóvoltából az emberekről való gondoskodás pozitív szerepet játszott a kommunisták arculatának kialakításában. A Népfelszabadító Hadsereg és a Jugoszláv Partizánegységek vezető pártmunkásaitól megkövetelte az állandó munkát, az olyan tetteket, amelyekkel legjobban fognak tanúbizonyságot adni hűségükről, ragaszkodásukról a csapatok sikeres vezetését, a sebesült elvtársak iránti emberi magatartást. Neveléssel, bírálattal és munkával Tito elvtárs leküzdötte a karrierizmus és bürokratizmus jelenségeit a pártvezetőségekben és a felszabadító hatalom törzskaraiban és felsőbb szerveiben. Megköveteli az önbírálatot is, hogy ily módon, nyilvánosan kötelezze magát mindenki jobb, erkölcsösebb, fegyelmezettebb és pártosabb munkára.

Az így kialakított kommunista öntudat lehetővé tette, hogy a párt tagjai maguk köré gyűjtsék az embereket, harcból haroba, győzelemből győzelembe vigyék őket, s olyan proletár erkölcsöt fejlesszenek ki, amely aztán a népfelszabadító mozgalomban és a forradalomban az emberek közötti viszonyt meghatározta.

Az ország újjáépítésének időszakában — alapul véve a kommunista erkölcsi arculatának szerepét a forradalomban és a felszabadító harcban —, Tito elvtárs célként tűzi a párt tagjai elé, hogy tovább ápolják a kommunistákra jellemző tulajdonságokat és jellemvonásokat, s így mutassák meg igazi értéküket. A következőket mondja: »... a párttag méltó arculataért folyó harc a szocializmus építésének útján, a fejlődés további szakaszában is (miközben óvakodnunk kell a Szkül-láktól és Kharübdiszektől) pártunk egyik legfontosabb feladatát jelenti, mert a kommunistákat csak az teszi méltóvá arra, hogy az új szocialista társadalom megteremtésének eszmei és politikai serkentői legyenek, hogy kifogástalan magatartást tanúsítsanak, állandóan továbbképezik magukat, fegyelmezettek és áldozatkészek, hűségesek a nép és a párt iránt.«²⁶ Emellett hangsúlyozza: »A kommunistának önfegyelmezettnek, önbírálónak, állhatatosnak kell lennie, nem szabad félnie semmilyen felelősség vállalásától, bármilyen nehéz is; elvtársiasan kell viselkednie mások iránt, emberséges viszonyban kell lennie mindenkivel, megértéssel kell viseltetnie bárki baja iránt. Egyszóval a kommunistáknak meg kell testesíteniük magukban mindazokat a legértékesebb emberi jellemvonásokat, amelyek az emberi társadalom főnállása óta kialakultak.«²⁷ Tito elvtárs ellenzi a kommunisták munkájában azt, ha azok a feladatok végrehajtásakor csupán a politikai hatalomra hivatkoznak. Ezért megköveteli tőlük, hogy az elkövetkező időszakban is a meggyőzés, nem pedig a parancsolás legyen ténykedésüknek alapmódszere. A Szerb KP második kongresszusán kijelenti: »Mint vezetőknek feleltébb ügyelnetek kell arra, milyen viszonyban vagytok a néppel. Nem szabad úgy viselkednetek, mint azok, akik parancsolgatnak, hanem úgy, mint azok, akik türelmesen felvilágosítják és segítik a népet.«²⁸ Felszólítva a kommunistákat, hogyják abba a parancsolást, Tito elvtárs a következőket mondja: »Továbbra is szívesen kell dolgozunk hűséges kommunisták, népünk hűséges fiai

²⁶ Tito: Govori i članci, Naprijed, Zagreb, 1959. VII. k. 258. o.

²⁷ Uo. IV. 201.

²⁸ Uo. IV. 123.

módjára, s megértéssel kell tekintenünk bizonyos negatív megnyilatkozásokra a még nem eléggé öntudatos emberek részéről, s inkább meggyőzéssel, mint adminisztratív módszerekkel kell igyekeznünk előbbre jutni.²⁹ Emellett Tito elvtárs bírálja az olyan párttagoknak a magatartását, akik elkülönülnek a dolgozó emberektől. Kommunisták csak azok lehetnek, akik továbbra is tisztességgel, munkával, barátsággal, becsülettel, fegyelemmel, szerénységgel és felelős magatartással mutatnak példát.

A kommunistáktól, akár a múltban, most is megköveteli, hogy munkásságukban szavaik azonosak legyenek tetteikkel, hangsúlyozva, hogy »tetteinkkel bizonyítottuk be és igazoltuk szavainkat.«³⁰ Világosan megmondja: »A Jugoszláv Kommunista Párt tagjaihoz fordulok... szolgáljanak példát másoknak kitartásban és önfeláldozásban.«³¹ A KSZ főtitkára megköveteli: »Az emberekkel minden másban legyenek egyenlők, kivéve a munkát és a harcot, ebben mindig elsőknek kell lennetek.«³² Megkövetelve a vezető kommunistáktól, hogy »akár a múltban, ma is példaként kell mások előtt állniuk«,³³ arra is rámutat, hogy: »Nem mindenütt, de mégis voltak olyan kommunisták, akik látszólag helyeselték a gazdasági reformot, de passzívak maradtak vagy olyasmit tettek, ami gátolta a gazdasági reform végrehajtását.«³⁴

Tito elvtárs határozottan kimondja, hogy a tetteket összhangba kell hozni a szavakkal, mivel »pártéletünkben oda jutottunk, amikor nem lehet többet mesélni, hanem cselekedni kell.«³⁵

A JK SZ elnökének és Elnöksége Végrehajtó Irodájának levele kihangsúlyozza: »A munkásosztály és a többi dolgozó ember a kommunistáknak és szervezeteiknek aktivitását nem a kiáltványok alapján, hanem politikai és társadalmi viselkedésükből és akcióik eredményeiből ítéli meg.«³⁶ A szavak és tettek közötti eltérés, a nehezebb feladatok kerülése, kiváltságok élvezése és mások többletmunkájának eltulajdonítása képmutatáshoz, demagógiához, zugpolitizáláshoz, irrális ígérgetésekhez és politikai csaláshoz vezet, s ezzel a párttag elveszti környezetébe dolgozó embereinek bizalmát.

Tito elvtárs megkívánja a kommunistáktól az áldozatkésztséget is: »Az áldozatkésztség a kommunista egyik sajátos vonása.«³⁷

A kommunista egyesíti magában a nemzeti és nemzetközi jelleget. Ezért nemzete haladó képviselője, de internacionalista is. Síkra száll népe pozitív nemzeti tudatának fejlesztéséért, de ugyanakkor kiáll más népek nemzeti értékeinek érvényesüléséért is. A rijekai Május 3. Hajógyár munkásaihoz intézett beszédében Tito elvtárs világosan megmondja: »Ápolni akarjuk népeink történelmének pozitív vívmányait, hogy azok a jövőben a szocialista fejlődés közös vívmányai legyenek.«³⁸ A kommunisták, »bármilyen biztséget viseljenek is, sohasem feledkezhetnek meg fő feladatukról, arról, hogy kommunis-taként, internacionalistaként tevékenykedjenek, internacionalista módjában értelmezzék az eseményeket.«³⁹ — hangsúlyozza Tito elvtárs. A

²⁹ Uo. XV. 128.

³⁰ Uo. IV. 22.

³¹ Uo. IV. 119.

³² Uo. VIII. 226.

³³ Uo. XV. 92.

³⁴ Bevezető a JK SZ III. plenumán.

³⁵ A Vjesniknek adott interjú. Zágráb, 1972. október 7.

³⁶ A JK SZ Elnökének és Elnöksége Végrehajtó Irodájának levele.

³⁷ Tito: Govori i članci, VII. 22.

³⁸ Komunist, Belgrád, XXX. évf. 808. sz. 3.

³⁹ Tito: Govori i članci XI. 21.

kommunisták mint forradalmárok és internacionalisták az egységes szocialista Jugoszláviáért, az egyenjogú népek és nemzetiségek közösségéért harcolnak. A JKSZ elnöke erősen bírálja a nacionalizmus, partikularizmus és lokalizmus jelenségeit, mint a burzsoá tudat és az ellenforradalmi erők maradványát.⁴⁰ A partikularizmust bírálva megjegyzi: »Minden kommunistának állandóan az ország egészét kell szem előtt tartania.«⁴¹ Arra is rámutat, hogy vannak még jelenségek, »amelyek a köztársaságot saját határai közé akarják bezárni, meg hogy a JKSZ valamilyen föderáció, s ezért minden köztársaságban a párt teljesen önállóan tevékenykedhet, megbeszélés nélkül, irányelvek nélkül, amelyek egyeseknek nem tetszenek. Ezt ellenben nem lehet, mivel az eszmei-politikai irányításnak az egész országban egységesnek kell lennie.«⁴² Szerbia politikai aktívájához fordulva, egyértelműen kijelenti: »Könnyebb beszélni a hegemonizmus és nacionalizmus elleni harcról, mint a nehéz, de egyetlen lehető feladatnak nekifeküdni és megváltoztatni azoknak a túlhaladott viszonyoknak a forrását, amelyek amellelt, hogy túlhaladottak, erősen táplálják a nacionalizmust és hegemonizmust.«⁴³ Ugyanakkor a kommunisták szemére veti: »Szerintem ez a ti lokalizmusotok. Azokra jellemző ez, akik csak annak a résznek érdekeit tartják szem előtt, melyet igazgatnak, s nem veszik tekintetbe az egész közösség érdekeit.«⁴⁴ Tito elvtárs kiáll a jugoszláv szocialista hazaszeretet kibontakozása mellett és megköveteli a kommunistáktól, fejlesszék »embereinkben az egészséges szocialista hazaszeretetet, mert a szocialista hazaszeretet lényegében internacionalizmus.«⁴⁵ A nacionalizmus, lokalizmus és partikularizmus ellen folytatott harccal a kommunistáknak egyidejűleg harcolniuk kell az etatizmus és bürokratikus centralizmus ellen is, mert ezek megakadályozzák minden nemzet és nemzetiség öngazgatói szocializmuson alapuló harmonikus és szabad fejlődését.

A JKSZ elnöke igen erélyesen megköveteli a kommunistáktól, legyenek az öngazgatás fejlesztéséért vívott harc élvonalában. Harcoljanak az olyan törekvések ellen, amelyek a munkásosztályt hatalmától akarják megfosztani, vagy pedig a dolgozó embert akadályozzák meg abban, hogy mint öngazgató és termelő megvalósítsa jogait. Emellelt rámutat arra, hogy az öngazgatás lényege »abban van, hogy a munkások többségének akarata jusson kifejezésre és meghíúsuljanak azok a jelenségek, melyeket az emberi gyengeségek szülnék«,⁴⁶ míg a levélben határozottan hangsúlyozza: »A forradalom jelenlegi fázisa döntő jelentőségű Jugoszlávia fejlődésére és a szocializmus megvalósítására. A kérdés lényege abban van, hogy a munkásosztály kezébe tudja-e venni a teljes társadalmi reprodukciót és biztosítani tudja-e a társadalmi és politikai döntéshozatalban az őt megillető döntő szerepet, vagy pedig azok az erők és viszonyok kerülnek túlsúlyba, amelyek ellentétben állnak a munkásosztály érdekeivel, a szocializmussal és az öngazgatással.«⁴⁷ Tito elvtárs arra kötelezi a kommunistákat,

⁴⁰ A JKSZ Elnökségének 21. ülésén, a prijedori és rijekai beszédben, a Vjesniknek adott interjúban, Szerbia politikai aktívájához intézett beszédben és a levélben Tito elvtárs világosan rámutatott a nacionalizmus, sovinizmus és etatizmus ellenforradalmi lényegére és arra, hogy ezek a burzsoá tudat kifejezési formáinak kinyilatkozásai.

⁴¹ Tito: *Govori i članci* XV. 76.

⁴² A Vjesniknek adott interjú. Zágráb, 1972. október 7.

⁴³ *Komunist*. Belgrád, XXX évf. 814. sz. 4.

⁴⁴ Tito: *Govori i članci* XV. 71.

⁴⁵ Uo. IV. 45.

⁴⁶ Uo. XVII. 129.

⁴⁷ A JKSZ elnökének és Elnöksége Végrehajtó Irodájának levele.

harcoljanak a munkásosztály határozottabb társadalmi szerepéért, s közben bírálja azokat, akik magatartásukkal akadályozzák a munkásokat erőfeszítéseikben, hogy valóra váltsák öngazgatói jogaikat és humánusabbá tegyék a munkaszervezetekben az öngazgatási viszonyokat.

Felhívja a kommunisták, különösen a vezető munkahelyeken levő kommunisták figyelmét a bürokratizmus, a kérkedés, a hengegés, valamint annak veszélyére, ha nem akarják meghallani a munkások és polgárok szavát. Megjegyzi, hogy az utóbbi »néhány évben egyes kommunistáknál, elsősorban olyanoknál, akik vezetői beosztásban voltak, valahogy eltompult a pártosság és a felelősségérzet.«⁴⁸ Erélyesen kiáll a kétfős mércék és kritériumok ellen »a Kommunista Szövetségben: amikor az egyik azokra vonatkozik, akik fönt, a másik pedig azokra, akik lent vannak. A mi Kommunista Szövetségünknek csak egy kritériuma lehet, amely egyformán érvényes a Kommunista Szövetség vezetőire és tagjaira. A vezetők hibája sokkal súlyosabb, mint a közönséges tagok hibája«,⁴⁹ így a munkájukkal és tetteikkel járó felelősség is nagyobb. Egyes kommunistákról Tito elvtársnak az a véleménye, hogy az etatizmus hordozói, ez pedig nem fér össze a KSZ politikájával. Ezért a kommunistáktól megköveteli, mindenképpen akadályozzák meg »a társadalom etatizálódásának folyamatát, mert azzal fenyeget, hogy aláássa a munkásosztály hatalmát és akadályozza az ország igazi szocialista fejlődését.«⁵⁰ Rámutatva arra, hogy a KSZ egyes tagjai elsőbbséget adnak a személyi érdekeknek a társadalmiakkal szemben, hangsúlyozza: »Elismerjük a személyi érdekeket és egyes szervezetek érdekeit mint a gazdasági tevékenység fontos mozgató erejét, de ugyanakkor kötelesek vagyunk a társadalmi tulajdonnak is szilárd alapot adni, mert ez általános jólétet biztosít és mindannyiunk ügyét szolgálja.«⁵¹ A KSZ szervezeteinek meg kell szabadulnia az anarcholiberalista nézetek hordozóitól, az etatizmustól, nacionalizmustól és más, a marxizmus és szocializmus számára idegen nézetektől. Tito elvtárs kötelezi a kommunistákat, harcoljanak a burzsoá tudat és erkölcs maradványai ellen, üzleti kapcsolataikban pedig tartsák magukat a szocialista erkölcs értékmércéihez. A kommunista arculata összeegyeztethetetlen a megvesztegetéssel, a kiváltságok, a protekció, a gazdagodás hajszolásával és olyan öns, személyi célok megvalósításával, amelyek kérdésessé teszik a szűkebb és szélesebb közösség érdekeit. Tito elvtárs különösen a protekció jelenségeit bírálja, mert »protekcióval és korrupcióval nem lehet messze jutni. A múlt ezt bebizonyította.«⁵² A levélben feladattá tűzi a kommunisták elé: a Kommunista Szövetségből el kell távolítani mindazokat, akik »szűk személyi és csoportérdekeiket a munkásosztály és az öngazgatási szocialista közösség érdekei elé helyezik, azaz a megvesztegetett egyéneket, a bürokratikus önkény hordozóit, az opportunistákat, a karrieristákat és mindazokat, akik viselkedésükkel kárt okoznak a Kommunista Szövetség tekintélyének.«⁵³ A kommunistáknak tűzbe kell menniük a társadalmi tulajdon fejlesztéséért, a tisztesség és önzetlenség megtestesítőinek kell lenniük. Feladatuk, hogy példát mutattva állandóan emeljék a munka termelékenységét, s így mutassák meg igazi értékeiket és a szocializmushoz való ragaszkodásukat, mert »az emberi

⁴⁸ Tito: *Govori i članci*, XVII. 152—153.

⁴⁹ *Treći plenum SKJ*, Kultura, Belgrád, 1966. 12.

⁵⁰ *Deveti kongres SKJ*, Kultura, Belgrád, 1969. 29.

⁵¹ Tito: *Govori i članci*, XIII. 81.

⁵² Uo. I. 306.

méltóságnak azon kell alapulnia, amivel akár testi, akár szellemi munka révén hozzájárul a közösség jólétéhez.⁵⁴

A kommunistának az öngazgatói szocializmus fejlődésének időszakában is humanistának kell lennie, mivel a humánusabb társadalmi viszonyokért harcolva eljárásaiban, felfogásában és munkájában magának is emberségesnek kell lennie. Az összes vezetők és kommunisták kötelessége — mondja Tito elvtárs —, »hogy figyelemmel kísérjék az emberek életét, hogy megérthessük nehézségeiket, mert mindegyik ember egy külön világ, olyan lény, amelynek életében vannak derűs és szomorú pillanatok. Ennek megértéséhez az embernek nem kell pszichológusnak lennie, elég ha ember, kinek szíve van és érezni tud a másik emberért. Magától értetődik, mi nem vagyunk számarítánusok, de kommunisták vagyunk, s a kommunistáknak elsősorban kommunistáknak kell lenniük.«⁵⁵ Egy másik alkalommal a következőket mondja: »Ti kommunisták vagytok és ne felejtsetek el soha, hogy ma is éppen úgy, mint ahogy azt a háború előtt és a háborúban tettétek, elsősorban az emberről kell gondoskodnotok, iránta kell helyesen viszonyulnotok.«⁵⁶ Csak nemes emberek harcolhatnak a szocialista forradalom eszményeiért, s ennek a harcnak az élén kommunisták állnak, ezért humanistáknak kell lenniük, amit tetteikkel bizonyíthatnak.

Tito elvtársat mint kommunistát és forradalmárt mindig az igazság és a valóság vezérli, s ezt, megköveteli a pártion belüliektől is, mivel az »igazságosság és igazságszeretet«⁵⁷ a legszebb tulajdonságok közé tartoznak. A kommunisták legerősebb »fegyvere az igazság, mert egyedül ezzel győzedelmeskedhetünk és haladhatunk előre.«⁵⁸

Az önbírálat készségét ugyancsak a kommunista legszebb tulajdonsága közé sorolja, »mert ez szigorúság saját magunkkal, saját hibáinkkal szemben, de mások bírálatának elfogadása is, ha ez helyénvaló, vagyis indokolt.«⁵⁹ A JK SZ Elnökségének 21. ülésén meg bírálta »a vezető elvtársak magatartását, mert kevés volt az önbírálat, különösen az igazi kommunista önbírálat, amelyre azért van szükség, hogy a dolgok a maguk helyére kerüljenek és bizalmat nyerjünk.«⁶⁰ Szerbia politikai aktívájának ülésén különösképpen hangsúlyozta az önbírálat fontosságát: »Amikor arra került sor, hogy az emberek megtegyék kritikáj észrevételeiket azokkal a fogyatékoságokkal kapcsolatban, amelyekről bevezetőmben mondtam néhány szót, már az elején láttam, hogy a vita egészen más irányt vesz, mint ahogy azt szerettem volna és gondoltam, hogy bírálatomra válaszként vennie kell«, majd alá húzta: »nem kevés azoknak az elvtársaknak a száma, s itt elsősorban a vezető elvtársakra gondolok, akiket hallgattam, de akik immúnisak az olyan erényektől, mint amilyen az önkritika.« Rámutat arra is, »hogy a kritika és önkritika pártunkban mindig döntő tényező volt«, meg hogy az önbírálatnak »nevelő hatása van, erősíti a kommunista arculatát, a forradalmár arculatát«, s tudtára adja egyeseknek, hogy »az önbírálattól és bírálattól való húzódozás kispolgári tulajdonság, a kommunistáknak pedig önmagukban kell legyőzniük az ilyen hibákat.«⁶¹ A JK SZ elnöke egyben azon is fáradozik, hogy a bírálat elv-

⁵³ Komunist. Belgrád, XXX. évf. 814. sz. 6.

⁵⁴ Tito: *Govori i članici* XIV. 262.

⁵⁵ Uo. X. XIII. 397

⁵⁶ Uo. XV. 29.

⁵⁷ Uo. XI. 118. és *Deveti kongres SKJ*. Kultura, Belgrád, 1969. 53.

⁵⁸ Uo. IV. 25.

⁵⁹ Uo. IV. 124.

⁶⁰ Komunist. Belgrád, XXIX. évf. 796. sz. 4.

⁶¹ Komunist. Belgrád, XXX. évf. 814. sz. 5.

szertü és jóindulatú legyen, mert csak így tudja helyesen értelmezni és fogadni az, akit érint, csak így tudja a kommunista kijávitani hibáit, s továbbfejleszteni a munkához szükséges tulajdonságokat.« Egészséges és építő jellegű bírálat nélkül a kommunisták nem tudják helyesen végezni feladataikat.«⁶² Elnökünk ezenkívül rámutat a kritizálás értalmasságára, mert az semmibe veszi a személyiséget, a KSZ szervezetét, az öngazgatás eredményeit és a kitűzött célok megvalósításának lehetőségével kapcsolatban elveti a kétkedés és hitetlenkedés csíráját. Tito elvtárs ellene van a kritizálásnak, „mert vannak, akik mindenhez szórszálhasogató módon viszonyulnak, akik nem akarják megérteni és meglátni a valóságot és rossz szándékkal bírálják.«⁶³ Rossz néven is veszi, ha valaki ellenzi a bírálatot vagy haragszik miatta. A kommunistának »fel kell készülnie arra, hogy elfogadjja a bírálatot, de amennyiben ez a bírálat igazságtalan, tudjon válaszolni és bizonyítsa be, hogy mindaz, amit rámondtak, nem igaz.«⁶⁴

Figyelemmel kísérve a kommunisták magatartását, Tito elvtárs megjegyzi, hogy az utóbbi időben valahogy elhalványodott a kommunista arculata és hangsúlyozza, hogy ez az »arculat ma nem az, ami volt. Egyesek azt hiszik, hogy többé nincs rá szükség. Ha valaki kommunista és igazi forradalmár, akkor egy ennyire összetett nemzetközi helyzetben és egy ennyire viharos fejlődésben arculatának olyannak kell lennie, hogy megbecsüljék, méltányolják, s úgy dolgozzék és cselekedjék, ahogyan beszél.«⁶⁵ A kommunista a forradalom katonája, ezért lépést kell tartania vele, miközben határozott forradalmi feladatokat old meg. Minden lemaradás a forradalom eszméjének cserbenhagyását, a kommunistát jellemző tulajdonságok elvesztését, az arculat megfakulását jelenti. A kommunista arculatának elhanyagolása a Kommunista Szövetség társadalmi tekintélyének és befolyásának elvesztéséhez vezetett, valamint ahhoz, hogy a párttagság valahogyan eltávolodott a munkásosztálytól és a polároktól. Tito elvtárs sajnálattal állapítja meg, »hogy a kommunista arculata ma többé nem olyan, mint a háború előtt és a háború alatt volt.«⁶⁶ Ennek egyik oka mindenképpen az, »hogy pártunkba, a Kommunista Szövetségbe bizonyos számú olyan ember került be, akinek a párthoz semmi köze nincsen. Nem vagyok a tisztogatás híve, de azt sem tűröm, hogy a Kommunista Szövetségben karrieristák legyenek, akik helyzetüket személyes dolgaik elintézésére használják fel.«⁶⁷ A másik okot Tito elvtárs a párttagság marxista képzését szolgáló munka hiányában, az aktivitás csökkenésében és egyes tagok elbürokratizálódásában látja. Erre mindenképpen kihatott az is, hogy az addig alkalmazott meggyőzés módszerét felváltotta a kísérlet, amely mit sem törődve az érvekkel, a parancsnokolgatás módszerét igyekezett meghonosítani a dolgozó emberek körében, jóllehet ezzel olyan megoldásokat erőszakoltak ki, amelyek semmiképpen sem szolgálják a munkásosztály és az öngazgatás érdekeit. Mindennek okait — Tito elvtárs szerint — abban kell keresni, hogy a KSZ meghatározott forradalmi aktivitásának egy-egy időszakára elfogadott politika megvalósításában hiányzott a fegyelmezettség és a felelősségérzet. Emiatt világosan mindenki tudtára adja, hogy a kommunisták ma is felelősek »belső fejlődésünk és átalakulásunk

⁶² Tito: *Govori i članci* XIII. 183.

⁶³ Uo. XIII. 56—57.

⁶⁴ Uo. XIII. 107.

⁶⁵ A Vjesniknek adott interjú. Zágráb, 1973. október 7.

⁶⁶ Tito: *Govori i članci* VII. 23.

⁶⁷ Uo. XVIII. 101.

további folyamataért«, és úgy tartja, hogy a »kommunistákra óriási felelősség hárul.«⁶⁸ a szocializmus és Jugoszlávia jövőjét illetően. Más szóval: az elfogadott álláspontok nem valósultak meg következetesen és elvszerűen, s nem teljesültek a feladatok, amelyek a munkássz-tály érdekeit és a szocialista társadalom továbbfejlődését tartalmaz-zák. A pártlevél hangsúlyozza: »Az elfogadott álláspontokból és hatá-rozatokból mehezen születik akció. Szemmel látható egyben az is, hogy a Kommunista Szövetség soraiban vannak, akik az elfogadott állás-pontok élének tompítására, felhígítására és félreszorítására töreksze-nek, a gyakorlati intézkedéseket pedig elhalasztják és semlegesítik.«⁶⁹ Tito elvtárs azon fáradozik, hogy a kommunisták »a fegyelemre ala-pozva kapják meg az igazi kommunista arculatát.«⁷⁰ Minden más ma-gatartás és egyes kommunisták, de különösen a vezető beosztásban levők következetlensége a határozatok és célok megvalósításában, kér-désessé teszi magát az akciót és csökkenti a dolgozók bizalmát és a problémák megoldásának lehetőségét. Ily módon csökken a JKSZ fő irányvonalába vetett bizalom, mivel az — bár a dolgozó emberek érde-keit szolgálja — a gyakorlatban lassan valósul meg.

A kommunistáknak ahhoz, hogy megvalósítsák feladataikat és tovább ápolják a kommunista arculatát, gyarapítaniuk kell marxista ismereteiket és el kell kötelezniük magukat az eszmei-politikai harc-ban. Ebben a vonatkozásban a JKSZ elnöke állandó feladatot tűz a párttagság elé: kísérik a tudományok fejlődését, figyeljék az embe-rek magatartását, ismerjék föl a jelenségek okait, az eszmei-politikai és forradalmi akciók irányait. »A kommunistának állandóan tanulnia kell, a mindennapi gyakorlatból kell tanulnia, és ezt a gyakorlatot kell összhangba hoznia a marxizmus-leninizmus tanaival, de eközben nem szabad sablonosan cselekednie.«⁷¹ Ezért, mivel azt akarjuk, hogy hatni tudjanak a dolgozó emberekre és sikerrel valósítsák meg feladataikat, »a kommunistáktól megköveteljük, képezzék alaposan magukat, gon-dolkodjanak sokat és hatoljanak a problémák mélyére.«⁷² Világos, »a kommunisták nem lehetnek a tömegek nevelői, ha saját maguk nem képzetek, ha nem értnek el kellő elméleti és politikai szintet.«⁷³ Csak az eszmeileg képzett kommunista viselheti gondját »a szocialista tudat fejlődésének«,⁷⁴ mert ez fontos pillanat az emberek elkötelezésének az öngazgatói szocializmus fejlődése mellett. Tito elvtárs bírálattal rámu-tat a kommunisták, az ifjúság és a dolgozó emberek marxista képzésé-nek hiányosságaira, az egyes párttagoknál tapasztalható idegen esz-mékre, valamint arra, »hogy nem véletlenül tűnt szinte el a marxizmus egyetemeink és más közművelődési intézményeink tanterveiből«,⁷⁵ meg hogy keveset fáradoztunk a Jugoszláv Kommunista Szövetség tagsá-gának marxista oktatásán.

A jugoszláv szocialista forradalom valamennyi szakaszában, egész forradalmi munkásságában Tito elvtárs gondját viselte a kommunista arculatának. Forradalmi ténykedésével — személyes példával, szóval és tettel, írásban és a kommunistákkal folytatott beszélgetésekben — elősegítette a tagok pártosságának, erkölcsének, humanitásának és felelősségérzetének emelését.

⁶⁸ A Vjesniknek adott interjú, Zágráb, 1972. október 7.

⁶⁹ A JKSZ Elnökének és Elnöksége Végrehajtó Irodájának levele.

⁷⁰ Tito: *Govori i članci* V. 351.

⁷¹ Uo. XI. 10.

⁷² Uo. IX. 137.

⁷³ Uo. XI. 20.

⁷⁴ Uo. XX. 57.

⁷⁵ *Govor Političkom aktivu Srbije*. Komunist, XXX. évf. 814. sz. 4.

Éppen azért, mert a kommunisták arculata nagy szerepet játszott a párt és a munkásosztály, a párt és a dolgozó emberek összekapcsolásában, Tito elvtárs ma is hangsúlyozza a Kommunista Szövetség tagjainak azt a kötelességét, hogy ápolniuk kell az igazi kommunistákra jellemző tulajdonságokat. Terjesszék a szocialista erkölcsöt és a humanizmust a dolgozó emberek körében, s így járuljanak hozzá a társadalmi ellentmondások megoldásához és a szocialista társadalom új emberének kialakításához.

SZÉKFOGLALÓ

MAGYAR ZOLTÁN

BETŰK

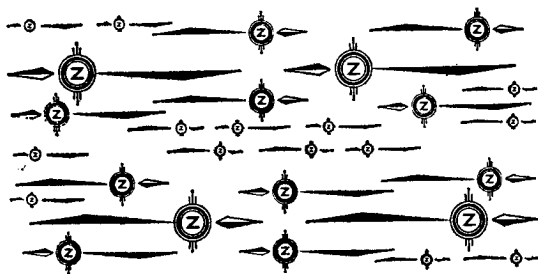
Sátram elé vörös és fehér lobogót szúrtam, a forradalom és a béke jelképét, a hajszálkötelek ezrével pedig simára feszítettem a nagy lapokat, melyekre már nyugodtan ráfestettem pirosas, zöldes, kékes, sárgás jelképeimet. Mozaikalakot öltöttek, a pillérek ezrei pedig húroként szolgáltak, amikor elrejtett sátramát körülvette a vihar.

Országom köré nagy jégmezőt, áttörhetetlen felhőfalat varázsoltam. Mögüle az emberek csak homályosan látszottak, a hangok pedig halk ciripelésnek tűntek.

Egy napon a nagy viharban megdőlt sátram és mélyen a földig hajoltak lobogóim, jelképeim. Csak utána vettem észre, hogy tenyerembe tapadt egy betű, A, B vagy C, nem tudom, mert akkor még nem tudtam, hogy léteznek betűk, számok, színek. Csak akkor jöttem rá, amikor felfedeztem őket, hogy tízmilió évig őriztem tenyeremben a Z betűt, mely egy hétfői, keddi vagy szerdai napon — nem tudom, mert akkor még nem tudtam, hogy ezek is léteznek — kitepte magát börtönömből rojtosan bőröm repedezni kezdett, a legkisebb érintéstől is feltörték forrásai és szivárogni kezdtek a folyók, medreik pedig szétnyíltak borzasztó bűzt árasztva.

Magát felgyújtva, mint egy mélytengeri hal, szemembe világított a Nap sárgás álarca. Hatalmas sebként tátongott ködbe csavarva, valahol nagyon messze tőlem.

Folyóm kifordult medre még ma is erjed, válladéka díszeket ültet a kötésbe, melyek a rothadás kibírhatalan bűzét árasztják, és perzselve fölszívja őket a Nap, majd időnként újra rám ejti a Halál látomását, mely gyengéd érintésemre porrá omol és szétmállik, mint a sebemre csavart felhő.

Még ma is tenyere-
remben hordom a betű,
szám vagy a szín hú-
somba olvadt bélyegét,
és még mindig nem
tudom ennek a jelkép-
nek a fogalmát. Egye-
dül csak azt sejttem,
hogy valamilyen szín-
be öltözött; lehet, hogy
éppen vörös vagy ké-

ken parazsló kígyófészkek bőröm alatt ez a búvópatak.

Ebből a fókuszpontból nem kell, hogy minden látsszon, egyedül csak a sírkővé változott ezüstdobozkába zárt múltam és szívárvány-
tenyerem, melyből ujjaim → nyilak indulnak ki egy meghatározott
távolságig, melyben leolvasható térképek fészkelnek, rajtuk folyók,
és ha elágazásait követem, múltam — jövőm álmába merülök.

Tenyerem megkövesedett virágállat, melyet ha nézek, a fájdalomtól szétszaggatom a levegőt, közben minden foszlányra szénnel
írom elbűvölő improvizációimat. Rájuk nő a mérge, a földről az űrbe
rántja jelképeimet, és kigyulladnak a papirosok, feketén lángolva, fe-
kete ruhában.

Ebből a fókuszpontból ismét színek verődnek felém, közben
megpihennek az évszakokban; főleg a tavasz vasba sült fáin időznek,
ahol az ágak számozott húrjairól dal hullámszik szét és vigyorgó masz-
kok állnak hosszú sorban, melyeket annyira szeretnél. A fák útnak
eresztik, eldobják maguktól száradó halottaikat.

ami ez után fog születni
annak szüksége lesz az űrre
ami most szűnik meg létezni
annak szüksége van a földre

Az üvegfal mögött álltam, mégis együtt indultam velük útra. Én
is megpihentem a tavaszi szélben, a rothadt ezüstpapírok mellett, és
fekete ruhámba, fekete hajamba ejtettem a köddel behintett angyalokat,
szívembe a fekete tenger buborékait, ahol a Halál egyszer már fész-
ket rakott.

Bezártam a nappalt egy nagy csillag képében. Egyedül csak az
ezüstkarikákkal gyűrűzött madarakat engedtem útjukra, hadd látsszon
színes testük árnyéka, párolgó kőlapok, eleven könyvek prizmaí. Úgy
is egyszerű haláluk lesz egy kitalált éjszakán.

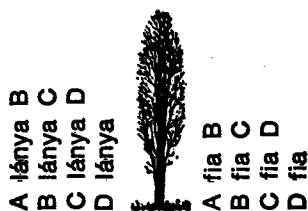
Messzi szálltak a picit betűk, és a távolban hullámszó mozaikot
alkottak, korán ébredő csillagok seregét.

Éreztem közeledését, és szétfújtam a levegő fehér gyászát, mely
évmilliókig ötvözte a lebegést, és lehettemre fölszakadt a fekete pa-
rázsba zárt rácsos nappal bőrtöne. A melegtől szétfolyt a tűz, és föl-
tört hozzám emlékeimből már régen kitörölt vörös lobogóm fénye,
majd megismételt lobogással feléd csapódott.

A csillagimádók párát jósoltak a szelek hazájából és még ezek a sírkövek sem tudnak megfélemlíteni, amikor a lassan vonuló téli köd homokjából feltűnnek tízmillió évvel ezelőtti nyomaink, melyek még mindig élnek, ugyanúgy a sárba írt nevek, melyeket akkor oldhatatlan szerelemmel rajzoltunk be.

Egyszerre arcok vetek körül. Évmilliókig bolyongtam, mégis csak egy pillanatnak tűnt az egész, és most ezek a meleg éghajlaton élő képződmények, melyek talán a jégkor maradványai még mindig, benikkelezve élnek trópusok szívem várában.

Népviselőbe öltözött betűk fogadtak és felsorakoztak a fák, hogy megünnepeljék jöveteletem.

Igaz volt a trópusi erdő fatörzsébe vésett jelek tartalma, de mégis a forró levegő hatására vastag ónréteg képződött rajta és a homokba taposott kettétört kék a bizonyítéka annak, hogy valamikor, nagyon régen erre jártam. A lovas emlékét is őrzöm, mely már száz éve a hímezésen áll, kezében gyilkos kardjával. Még kőbe fagyott mozdulataira is emlékszem, arra a vad pillanatra, amikor szét akarta csapni fegyverével a tenger vizét.

Bőrömrre száradt a vér gondolata, és a tenger mélyébe vezető úton elindulok az ezüstdobozka rejtekhelye felé. A záruk ezrért feszítettem fel, míg rátaláltam titkos homályára. Félttem felnyitni, félttem varázserejétől, mert előtte már eltörtem a poharat, melyből kávét ittam, melyből jövőmet jósolták. Gondolatomban átvillant a romba dőlt vár látványa is, és láthatatlan erdei pókháló tapadt arcomra. Félttem azoktól a szörnyű tettektől, melyeket évezredekkel ezelőtt zártam a dobozka országába, de ma már test nélkül maradtak a könnyek arcomra száradva, és emlék-ruhájuk csak elmosódva jelenik meg előttem, úgy, mint arcod kedvessége.

Lehet, hogy nem léteztél, de én mégis kitalálalak, hogy kitaláltam és megneveztem a körülöttem forgó dolgokat, érzéseket és mindazt, amit megnevezni talán sohasem tudok.

Kezeim magától lefejtették az ócska szalagokat és a pókcérnát, mellyel ezerszer volt átkötve az ezüstdobozka, és magam előtt láttam arcodat.

Ebből a fókuszpontból a felém repülő laza füstöknek ellenállni nem tudtam. Becsavartak nyálkás fénysugaraikba, átlátszó lettem, és vitték-vittek a füstök. Száz évig álltam lebegve, közben áttetsző váladék, szivárgott belőlem, testemen pedig tájak, házak, városok folytak át, és ettől a hullámvástól kinyíltak szívem vértavi rózsái, belesüppedtek a felhőkbe, aztán velem együtt ők is lassan szétfoszlottak.

Ezer év múlva tértem vissza. Ismét néztem a papírokat. Lobo-
gásukkal köszöntek megkövesedett virágalakban ugyanabból a fókusz-
pontból.

Egyszer valami elrepült fölöttem, melynek csak árnyékát követ-
hettem. Ez a gyorsan vonuló fekete pont madárra emlékeztetett és a

horizonton túl különleges alakot öltött

A

Néztem a papírra. Felém nevetett virágalakban lepréselt arcod,
és mentem feléd belesüppedve a felhőkbe, és mentem feléd, és men-
tem feléd a kitalált űrben és belángoltam arcodat, kezem pedig tele
lett hajszálakkal.

Ismét egyedül álltam, szívem már kitagadott, arcod pedig elta-
karta az ezüstdobozkákából elővarázsolt színek sokasága. Nem emlék-
szem rájuk, mégis arcod árnyékába ragadtak valamilyen színes por-
celán betűk.

millió A

millió B

millió C

Szobámban ismét csak könyvek maradtak. Millió betű nélküli
üres könyv.

Ebből a fókuszpontból valamilyen éles színek úsztak felém, és
én félelmemben fehér színt kevertem a levegőbe. Néhány mégis elju-
tott hozzám, parazsat lövelt ruhámra, apró pöttyök lettek rajta, féhéren
csillogó kisebb-nagyobb pontok, és úgy maradtak ott örökké, mint
amikor az emberek elfelejtenek hazatérni.

A pontokat formálni kezdtem. Különleges ábrákat, betűket rajzol-
tam ki finom ecsetvonásokkal zöldre, kékre, pirosra és a pasztell szí-
nek minden árnyalatára. Aztán erősen, erősen világító színeket kever-
tem. Sértették szememet, mégis hamuba olvadva újra nyíltak vásznon,
majd ólommal alakult át különös testük.

Kiszakítottam egy ólomlapot a tájból és a tűzbe dobtam súlyos
testüket, a lángok olvasztó forrósága pedig lekaszált a sorokat.

A →

← **B**

Ebből a fókuszpontból a vásznonról figurák jönnek elő. Emberek,
női arcok, tájak, házak, fák a színek minden árnyalatába burkolva.
Nézem a gömbölyűre kerekített picit kis a-t, a kövér b-t, a halszájra
hasonlító c-t és többi szolgájakat, melyeket rendszeresen szülnék
nyersen a színekbe ragadva, és kísérem a festményen a lehetőfinom
vonalakat, a házakat, a fákat, a betűket, a belőlük kirakott ólomsoro-
kat, melyek elnyerve eredeti formájukat újra és újra olvadnak a tűzben.

Ebből a fókuszpontból fehérre kellene átfesteni a falakat, mivel
ez a fekete szín, mely végleges formát ad a betűknek, teljesen beszívja
a fény sugarakat; így örökös homályban élek és már nem oltják bánato-
mat a fekete betűcsíkok, hisz farkasbőrből készült ruhájuk teljesen
szétronnyolódott, még sugaras tollszerkezetük is lekopott, testükből
pedig csak porcelán csontok világítanak.

millió színben
millió betű
árnyékukban
millió szám

Ebből a fókuszpontból színekkel ruháztam fel a három kezdő betűt, a többi soron következő pedig örökölte a piros, kék, zöld, sárga, lila színt, messzi csapva a fény sugarait. Mértani formájuknak a színekkel való berozsdásodása elliptikusan átszivárog hozzám az űr nyüzsgő rostjain és szétterül kékes hajzatuk arcomon. Néhányat magamhoz vettem és nemes bőrökbe rejtettem, oda, ahol a szelek és a viharok keletkeznek, de továbbra is égő pontsorok, lángba borult színes virágok maradtak. Hullámvonalaik ötvözetei, fénytörő rácsos szerkezetük csak fekete képződmények maradtak, melyből időnként vadul rikító színek törtek elő. A belőlük öntött színes ólomsorok értelme titokzatosan eltűnő meteorok serege. Szerkezetük gondolatainkban sűrűn visszatérő kiéptetlen rozsdás út.

Ez az út itt

a

melyet csak most fedeztem fel.

Ez az út itt

b

segítségével a napfoltokból olyan színt állíthatok elő, mely nem piros, kék, zöld, sárga, hanem valamilyen más árnyalatú sötétségben alvó titok.

c

melyet újra felfedeztem, és ebből a fókuszpontból a gázokban és a folyadékokban lebegő sorokból kitépett részecskék rendezetlen sokasága. Nyugalmi helyzetüket megtalálták az űrben egymás után felsorakozva, mint a napok, a hónapok, az évek, és végtelenbe nyúló elfejtett egyenesek lettek.

1 ——— 2 ——— 3 ——— 4 ——— 5 ——— 6 ———

Ebből a fókuszpontból egymás mellé leforgattam a betűket. Hosszú elfektetett sorok lettek és mélyen átragyogott hozzám elektromos töltésük. A betűk síkbeli pontokat képeztek, meghatározott égíteteket, de a sorok ismét felújuló érthetetlen gondolatokat sodortak felém.

Éreztem, hogy a betűk, a díszes sorok tartalmát meg kell fejtenem. Láttam az emberekről, hogy tudnak a tüskés betűkről, de csak álarcaikba burkolva figyelték gondolataimat.

Fejteni kezdtem tartalmukat. A bennem erjedő láncreakciót már meggátolni nem lehetett.

Ebből a fókuszpontból a sivatag homokjából nagy totemoszlopok emelkedtek ki. Selymesen értek az éghez, és a tőlem messzi eső sorok maguktól tűntek el, az ég felé vezető kék színnel, és számomra érthetetlen utat köveztek ki testükkel. Egybeolvadásukból, forgásukból, újrakeletkezésükből és titokzatos eltűnésükből éreztem, hogy még többet szeretnének mondani, számomra még ismeretlen és érthetetlen titkokat, de nem értettem jeleiket, hozzám csapódó fájdalmas szavaikat, nem értettem szomorú forgásukat.

$$a \left\{ \begin{array}{l} \text{bbbbbbbbbbbbbb} \\ \text{bbbbbbbbbbbbbb} \\ \quad + \\ \text{cccccccccccccc} \\ \text{cccccccccccccc} \end{array} \right. \quad \left\{ \begin{array}{l} \text{dddddddddddddd} \\ \text{dddddddddddddd} \\ \quad + \\ \text{eeeeeeeeeeeeeee} \\ \text{eeeeeeeeeeeeeee} \end{array} \right. \infty$$

Hívtam az embereket, talán közülük valaki meg tudja fejteni a jeleket, de a hullámvázásba átmenő forgást senki sem tudta felfogni. Amikor a gyűlölettől néhány tüskés sort vadul szétromboltak, akkor

mélyen belém martak az éles ólomlapok. Vadul forogtak körülöttünk, az embereket figyelmeztettem a Halál közeledtére. Fivérem szörnyű sorsát idéztem fel, a tüskés betűk és a végelláthatatlan sorok érthetőbb tartalmára mutattam, de a fölkapart por eltakarta rémült arcomat, az eső pedig szétverte szavaim hullámvonalait. A csillogó ólomsorokra tapadtak selymesen és a betűk élet vették nedves töltényeikkel, majd erejüket veszítve pörögtek le, mint a hangok a sikamlós húrokról.

Ebből a fókuszpontból a tüskés betűk hívásának szétkaszált hangját fölkapta a szél és messzevitte, nagyon messze, távol az emberektől, és ismét félelmetes jelrendszert alkottak a távolban.

aaaaaaaaaaaaaaaaaaaaaaaaaaaa
bbbbbbbbbbbbbbbbbbbbbbbbbb
CCCCCCCCCCCCCCCCCCCCCCCC
& &&

Lassan érteni kezdtem zárjuk titkát. Szerettem volna elmagyarázni az embereknek, de ők kinevettek és szabadulni akartak betűimtől. Kegyetlenül szétronsolták a díszes sorok összeforrt értelmét, az ólomba öntött rácsos jelrendszert, és elszöktek tőlem.

Néztem, hogyan rohannak. Arcukon félelem virágzott, és ettől a félelemtől én is rettegni kezdtem. Nem tértek vissza, magukkal vitték iszonyatos hangomat is, mely utánuk indujt láthatatlanul terjedő térbeli rezgésével.

Lázálmaimban még ma is látom arcukon a félelmet. Ilyenkor rám tör a tüskés betűk gyásza, a belőlük sugárzó érthetelen jelrendszer, és félek. Félek, amikor megkínzott lány esik felém, s arcából asszony kiált. Nem egymillió asszony közös hangja. Ilyenkor érzem ruháikban távoli országuk virágainak illatát, melyben talán még benne van lepréselt arcod nevetése is.

Egyedül maradtam szürke gondolataimmal, a tüskés betűkkel és az ólomba öntött hosszú sorokkal. Még ma is rettegés fog el, amikor lázálmaimban mesélnék életükről, szenvedéseikről és boldogságukról. Értem már jövetelük célját, mégsem tudom szóban kifejezni a sorok értelmét, de tudom, meg kell hogy fejtsem a jelrendszereket, mert nélküle nincs értelme életemnek.

Elliptikus röptük nem változtat irányt, zuhan felém, és csak most érzem, hogy

MILYEN SÜLYOSAK EZEK A SOROKI

Ebből a fókuszpontból már ezer éve nem osztható arcod, mégis egyedül vagyok. Talpam alatt vörös érezetű levelek utolsó síkolya halatlatszlik. A lencserendszer megtörése után ismét rátok gondolok, rémült arcotokra, sok-sok törött tekintetű levél, kiszáradt fű rabjai.

A levegő módosulata, a szél egyenként lecsipkedte a karcsú ágak szülőtteit, a szépen sorba rakott recés betűket. A fényálló szél vegyülete ismét felgyorsuló zenét vésett a levegőbe, csillogó hangjegyekből kirakott pici kis dallamot.

Tenyerebben ma ismét kinyílt a Nap, és én elfelejtettem a róla szóló éneket

Ebből a fókuszpontból a sorba szedett ólombetűket elmosta a táj. Elkísérték a tenger hullámai, sűrűn partra szálló hű barátaim. Megbarátkoztak a betűkkel, magasra emelték őket testvéreik karjai közül, és messzementek tőlem. Szárnyaik lágy forgással, karikázva tovább bolyongtak az égben eltűnő sorokkal. Örökös örvénylésükkel tűzpontok lettek az égen.

Gondolataimban megtérve, újra elém hozták habfehér virágaikat. Akkor már eltűntek a tuskék a csillogó betűkről és a hosszú ólomso-rokról. A Nap fénye pettyes csillogás lett rajtuk, lángolva ragyogó izzadság, hosszú vörös csíkot húzva maga után a fényben.

Ebből a fókuszpontból a világító színek olyan érzést keltenek bennem, hogy velem fognak maradni a betűk és végleg feltárják titkaikat. Az évszakokkal én is módosítottam szempillám buborék fókusz-pontját, de egyszer aztán úgy tűntek el a betűk és a belőlük kirakott sorok, mint amikor váratlanul eláll a szél.

Még elmosódva láttam, hogy mélyen leforognak

A B C D &

V B C D

A B C D

és nem sebeznek már világító akaratukkal.

Amikor már teljesen eltűntek szemem elől, tovább ott állni már nem bírtam. Utánuk indultam, emlékeimből kitörölni őket már nem tudtam, éreztem, hogy velük kell tartanom, hogy választ tudjak adni keletkezésükre. Újra látni szerettem volna ezeket a jeleket, titokban bíztam, hogy meg fogom fejteni értelmüket.

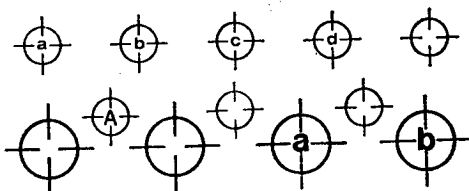
Folyton csak az emberekre gondoltam, ismét láttam rettegő arcukat, és ebben a rettegésben benne volt az én félelmem is.

Ha egyszer szétrobbanhatna a sorok és a tuskés betűk nagy serege, ha szanaszét repülnének, talán akkor megértenék őket az emberek is.

Ebből a fókuszpontból rohanni kezdtem a jelek után. Újra belém martak vágyaim, és a visszatérő hullámokra gondoltam, közben találkoztam az emberekkel. Figyelmeztettem őket a betűk visszatérésére, de nem hittek szavaimban, nagy figyelmeztető tábláim, vágyaim se-lyemcsozorba zárt értelmében.

Tovább rohantam, és néha már úgy éreztem, hogy én is egy nagy figyelmeztető tuskés betű vagyok. Ordító táblába zárt A, B vagy C. Hallottam, hogy hívnak a jelek, és befogadnak soraik közé. Nagyon közel éreztem őket, és tovább rohantam... rohantam...

Ebből a fókuszpontból a távoli tűzpontoknál, ahol eltűnésüket egyszer még ködösen láttam, egyszerre előttem fénylett alakjuk. Emberek vették őket körül, és csodálkozva nézték, hogyan foszlanak szét a megrepedezett sorok. Lassan szakadoztak, a rothadt tuskés betűk pedig külön robbantak, messzi röpül, darabjaik millió és felszívta roncsaikat a végelláthatatlan táj, értelmüket pedig elnyelte az űr.

Egyenként hasadtak szét, és még a legapróbb darabok is újra robbantak, majd mind széttöredezett és beolvadt. A sorok tartalma már teljesen érthetetlen volt, és az emberek, akik velem együtt figyelték szétrobbanásukat, kővé fagyva álltak, nem értették, hogy miért kellett volna megfejteni a papírokon gyászos csíkot húzó ólomsorok értelmét, és már én sem tudtam szavakban kifejezni, hogy miért akarták a hosszú sorba öntött titokzatos betűk lerombolni ismert kultúránkat és helyébe szebbet, jobbat teremteni.

A tuskés betűk felsebeztek gondolataimat. Ott álltam kővé fagyva, és a fájdalmat elviselni már nem tudtam. A betűk szétporladt darabjai messzi repültek tőlem, és én is a többi ember után indultam. Tudtam vágyaikról és a porról, melyet magukhoz vettek, de csak később értettem ezt meg, amikor feltört szívükből — ismét szétrobbanva — a LEVEGŐBE KÖPÖTT millió betű.

Leszakadozva az emberek ajkairól, tovább lebegtek a láthatatlan levegőbe vésve, majd a légáramlatok szerte vitték őket minden égtáj felé. Utolsó sikolyuk százezres tömegét felerősítve még visszaverték a hegyek

él még A halott

B

C

halott & él még

Ebből a fókuszpontból ismét fénylenek sátram előtt a Nagy Tuskés Pontok. A messzi távolban újra leforognak, hívnak közéjük. Varráserejüket nem tudják megtörni vágyaim, visszatérő habzó hullámok.

Menni szerettem volna, de egyszerre sötétség borult rám. Nem láttam többé csodálatos fényüket, hívogató jeleiket. Még előttem világítottak ködösen a megmaradt tuskés pontok, és csak akkor vettem észre, hogy kezek folytak szemeimre. Nem fordultam hátra, de amikor kezeim kemény mellekre tapadtak, akkor már titokban sejtettem, hogy Te álsz mögöttem

Seron.

ABCDEFGHIJKLMNPO
 QRSTUVWXYZÆÇŒ
 abcdefghijklmnopqrstu
 vwxyzæçœøß " / \ ^ _ ` ~ ∞
 1234567890?!(%)&"";:/+

GULYÁS LÁSZLÓ

SZÉP MOZDULATTAL

*Elindultam a szőlőbe,
és valami megfogott
itt az úton.*

*Zsebemből előkerül a kenyér,
csomagolva vékony papírba
egy kis hazai.
S ahogy eszem,
úgy múlik az idő.*

Ott elől látok egy arcot.

*Csak egy darab kő,
a víz mosta arccá . . .*

*Egy szép mozdulattal
lépek előbbre,
Egy szép mozdulattal
megtörlöm homlokom.*

*S ó, hol van az első
szavam,
mikor még kicsi voltam? . . .*

ÖRÖM

*Egy pillanatig tart.
Torkomon, a nyelvcsőn,
feljön egész a számig,
ott megáll . . .*

*S nem tudom írni
e verset tovább.*

ERŐS EZ A MOSOLY

*Már tudok mosolyogni,
tudom arcomon tartani
a mosolyt,
mint szüette, szálkás
fagerenda,*

*ám erős ez a mosoly,
és hatalmas.
A virágok mosolya tüskés,
a gyermekeké
gyenge, töretlen mosoly . . .*

MARONKA GYÖNGYVÉR

HOMOKSZEMCSÉK

ugyanabba a
képbe
bűjtatlak
akkor is ha sírsz
akkor is ha nevetsz

*

homokos utaimon
valaki mindig
kövekről beszél

*

homokot szór szemembe
hogy láthassam
a piramisok gyászát

*

a mozdulatok félelme
mindig nagyobb
már bezártam az ajtót
becsuktam az ablakot
ma se tudok kiáltani

*

a villámlás jelentett
valamit
mégis mozdulatlanul
álltam
és hallgattam az esőt

boszorkány
szájából
kígyót békát
átkot
almát nyújtok
mindkét fele
mérgezett

*

zúduljon
sivatag-szemembe
sivatag-szemembe
korán
későn
bármlkor
kiállom
ha átugrom a tüzet
kődön homokon át is
szólhatok
párás hideggel
száraz forrósággal
valakihez

*

homokórába zárt
pillanataidat
megfojtom
mert nem
tudom
elviselni
l é l e g z é s ü k e t
szavaid ne idézze
s e n k i

GUBICS FERENC

TÖRPE NŐI SZIRMOK HAJNALA ÉS A ZÖLD SZOBÁK

markomból csillagok zúgnak feléd
egy szál fény lóg még bennem
gyökerek — tüskék temetőjében
önmagam lopom meg
tömött mosolyod hálóként lepi el álmaimat

kezemből millió színes rét nő ki
te pedig legyeződdel hajtod el
a birsalmák fonnyadt illatát

arcodból kipattan az ősz
hajadból elszökik a fény
s megindul a tömeg
elhordják tekinteted
gipszbe öntött figurákat
nyomnak orrod alá
vászonra kérik tested
míg én csak egy száraz ág vagyok arcodon
s a távozás megkevert színeivel
reccsenő hangon füledbe súgom
tudod-e hogy öregapám
beszélt a hajnallal
kiállt az udvar közepére
bő gatyáját égették a színek
kiscsöcsű kannaként vizelt
hallgatta ahogy végigloccsan a földön

minden szobát zöldre szerettem volna festeni
láttam a színeit és sirattam a hajnalt

mégis benned ünnepelek az emberek
keményen megrázom a falat
hangjától mellpupilláid rezgésbe jönnek
elhagyod a földeket
mélyen az erdőben egy fához kötöd magad

ÓLOMBA ÖNTÖTT TEMETKEZÉS

*Elhozták a napok azt az órát, hol saját
magad csapod be, én, aki hátulról hulltam
a hajad közé. Bosszúd hátulról jön,
belém taposol, s nem tudod megmutatni, miért
vered földhöz a jószívű embereket.*

*Csak a nyakát kell fogni, így fojtod
meg; benned maradt tövises burka. S
emléked tönkrement női faj hozza vissza
keménykalapos emberek közé.*

*Kihajtod magad a temetőre; ráfekszel
a sírokra — megrohadnak alattad a frissen
kihordott virágok.*

*Padokról könnyel mosták az emberek
izzadt tenyerek, dohos imakönyvek
öreges szagát.*

*Térdemre rogygiant súlyom ólomba öntöttem,
lenyúlok a kövezetig — hanyatt vágódsz,
elnyúlok a padokon ülő hullák mellé.*

Kidobnak!

*Lábad előtt verselek, minden mosolyoddal
belém döfesz, püffedt ujjaid közül véres
szagok keverednek.*

*Kitördeled a szemedbe hulló hajcsomót,
kilépsz felakasztani lelked egy
darabját a temetőkapura. Én vagyok az, aki
megáll s feltekint; erősen szuggerálom
magamba a szavakat, melyeket rossz
akkusztikájú, gyapottal tömött termekben,
rézszínű rózsákkal válladon mondtál.*

*Kiállsz egy fakereszt szélére,
hintázol, utánózod az állatok bögését,
hangoddal dobálódszik a csönd, kifáradt lóként
lihegsz, nyelvedet szád szélére hajtod.*

Velem jössz!

*Meglátod az emberek igazi játékát,
megrongált hintalóra ültetlek, s így
látod fölülről, milyenek hallottalak a
rossz akkusztikájú termekben, s az
emberek miért festettek kulcslyukat
szemed elé.*

Leveted magad!

*Félsz tőlem, mert megmutattam az
embereket, ahogy látták felső köldöködet.*

TOMPULÁS

Másnapokba vesző jövő
örökös tompulás
vályaktól ostromozott
fehér színű homály
dobált szavak mormolása
ima helyett.
Korty bor ivása
külteleki szerelmesek
ocsmány fajtalankodása
pincekocsmák
füstös sötétjében
kis villanykörte
sárgás halvány fénye

zavaros lötyty mellett
hazafias dalokat
énekelték a trógerék
alkalmi munkások
kupecok és hordárok
cukrozott cefrelével
leisszák magukat
kirúgják őket
az őszi ködbe
tocsogós szürke
sárba dőlnek
megpihennek s
hosszan vizelnek
egy fa tövébe.

KIRÁLY JÓZSEF

REZDÜLÉSEK

1.

képzelet
szült
értelmem
szült
érzelem
szült
végtelen

2.

sárgult vitorlák
Don Quijote-tervek
rongyok
rühes képzelet

3.

féltávoóság siktott
rekviemet
az önbizalomnak

4.

ma csigaútra csaltad
a holnapot

5.

ismétlődő üvegharang
párhuzamos a végtelenben

FAKERESZT

És sokan vannak gombostűkre szúrva, mikor reggel találkozik velük.

Átszúrt belsőrészük nem sejteti, van-e a zsebükben hóvirág. De egy halálra táncoltatott lányt nem csaphatnak be, a dűnék elől menekülnek azok, akik sivarak és lelkiileg laposak.

Látja különös természetük eredetét. Az ősök, akik kivándoroltak Amerikába hippinek, és a mammutméretek árnyékában elveszték a társadalom számára, levedlették lepkeszárnyaikat. Ő nem Darwin, de látja, hogy csikorgó óraszerkezetükben a mutatók megálltak, és vinnyogva a fülébe dúdolná mindegyiknek a Holdfénysonátáját.

— Szívd, míg össze nem rogysz, a magas fák illatát, mert ott lesz a talizmánod, és szórjad a gyöngyöket magad után!

Már többször kereste a városban a lepkeszárnyárusokat. Azt mondják, lefűlelték őket, azóta csak denevérek vannak.

És fakeresztekkel vonul ellenük, de ha ő lát egyet, ideges lesz, mert úgy érzi, hogy becsapják.

A fakeresztet beleszúrják a frissbe.

Ez volt a múltkori felirat: »Minden szöveg késésben van, érvényes a prousti gondolat, hogy a tér belenyúlik az időbe. A költészet csak tölösleges szentté avatás.«

Azután hosszú útra ment. A domboldalon ülve leoldotta a saruját. Akarta, hogy megismerjék a szagáról.

Izzadva teremteni próbált, de látta, hogy még nem hullanak a diófalevelek. Megnézte többször is, mit tesz egymás mellé, de mindig csak fakereszt lett a keze alatt. Pedig szétosztotta közöttetek az otthoni málnát, és utána a régi ingébe törölte a kezét.

Akkor belevéste a keresztbe: Beleléptem a homokba és a lábnyomomnak azt a nevet adtam, hogy Költészet, mert benne voltak az összes Buddhák és Jézusok, a Júliák és bölcsek, de ott volt egy doboz kacat is: a gyerekkorom.

Ezzel indult ellenük.

Az indulók kora lejárt, a soha meg nem születő dallamokat sohasem volt, sohasem fekete hangszereken sohasem játsszák.

Azt gondolta, hogy ott mentek vele szemben, az arcokról csereg a tökéletes megértés: a felületek egymásra tapadása. Azután csak kevesebb történt: a valóság. Eltűnt az okkersárga villamoson a kétméteres fűben.

A kék kabátjában.

BENCsik ISTVÁN

RAKJÁTOK HALOMBA A KÖVET

I.

*nekem nincsenek különös csodáim
arcokon ha látok
mosódik bennem megszokott szépalak
feszül a csönd
éjjel fák virágzanak
vagy útonálló kér kenyeret
esti lámpák nem azok*

II.

*fellángolnak szentiván-napok
fellobbannak hirtelen szalmalángok
az utcán
és a néni édes almát szór*

III.

*már nem furakszik hársfa lombjába
ősz haját a szél
karján találta*

IV.

*lány vasat koppintok
és a pörc szöge
pelyhet szór szét*

V.

*elindulnak valahová
derekadban a gyermeksírás
és a könnyek fogva maradnak*

VI.

*azt mondjuk régi falak
régi emlékek
akkor is hűtlenek vagyunk*

VII.

*álmok bölcsője kérdés
és fájdalom lehunyni szemed
mások előtt eltitkolni szóval
egy egyszerű nem mindennapi történet*

sorvadás fából
kínarcú emberek élnek
majd sárgában egészben látlak

VIII.

friss motívumokban
rózsák giccsét felejtí egy kéz

IX.

az ember olyan mint a sásliliom
ma hallottad először a nevét
az ember olyan mint a meztelen kéz
cél szó ige
álmaiból visszatér
az ember olyan mint egy cafat penész
jó bűdös
falat kenyér

X.

te aki becsináltál
és szétkented a falakon hogy
éljen a sárga festék
nincs egyetem
csak lábmosás
imádkozunk a virágoknak
a szirmoknak
a béke hamvalnak
humócskát játszottunk az esti szélben
és a szél
leheletfinomra csiszolta a követ a kitépelt szavakból
nekem a szó barátot feled
bánatom a semmittevés
az ábrándozás női báj óráiban séta magamhoz
és vissza

XI.

valami misztikus ködben alszik a város
a fények elfáradnak
egy sarokban sir a csönd
és kő
és tömb
és közöny
vajon ki tudja
esténként
amikor megvacsorázunk
honnan kerül szelíd szó
az asztalunkra

HA MAJD SOK SZÁZ ÉV MŪLVA HAZATÉREK

»Azért is érdemes gondolatban bekalandozni a Galaktika mélységeit, mert a képzelt utazásból visszatérőben nagyobb örömmel pillantjuk meg barátságos otthonunkat: a Földet. A távoli perspektívából talán azt is jobban látjuk, aminek megértésére minden tudomány és művészi erőfeszítés irányul: mit jelent ebben a csodálatos univerzumban emberként élni.«

Marr György

A készülődésre emlékszem a nagy út előtt, az estékre csillaggyújtás után, mikor valami nyugtalanság vett rajtam erőt, mintha egy messzi ismeretlen hívna, beszélne hozzám. Többször csalogatott már, legtöbbször éjjel, a fák őszi szele hozta hideg fényel, s magamba úgy hívtam: Jövő. Nyugtalanságot lopott belém, lázított a nappalok nyilvánvalóságai ellen, álmokat szórt szemem közé, és hívott lidérces csillagfényel. Mintha szentségtörést követtem volna el, titkoltam gondolataim, szégyenkezve kicsit, ugyanakkor féltve, őrizgetve azok elől, akik nem gondolnak soha messzi világokra, messzi jövőkre, végtelen távlatokra, végtelen lehetőségekre, akik az itt és most teljes butaságával órával mérik az időt, s minden gondjuk a Jelen, akik nem érzik, hogy szük börtönben járnak-kelnek, akik nem láznak az ég kék kalapjával leborított fészek ellen, akik nem vágyódnak soha messze térbe és időbe. Éji látogatóm a jövő reményének fürdőjébe mártott, s bennem szabadságvágy, csillagvágy, öröklékvágy gerjedt, lobogott, s készültem a nagy útra, ami hozzá vezetett. Nevetséges, hogy mennyire hittem neki, mennyire hittem a nagy útban, mennyire készültem, mennyire akartam menni, és csomagoltam, arra gondolva egyre, hogy meg kell jegyezmem sok-sok mindent, mennél többet, amit magammal viszek oda, ahol vallatóra fognak, ahol idegen leszek, ahová az út végtelen és hosszú, dermesztő csend kísér, magánnyal, félelemmel. Mégis menni vágytam. Sok-sok este jött csillaggyújtás után, s miközben arcomba vágott a hideg szél és fázósan összébb húztam kabátom, fülemben sugdosott, hogy a jövőben az ember majd magának konstruálhat világot, jelen világunknál ezerszer tökéletesebb világot, mindenféle világot megkonstruálhat, amit csak el tud képzelni magának. Világot konstruálni... Nem egyet, többet is, számtalant. Az univerzum friss, puha agyagát érezve máris kezemben, kinnal gyötört a játékvágy bennem, hegyeket gyúrni, mint régen a homokban, csodálatos világot építeni. És ott hagynak majd játszani, megcsinálni mindazt, mit sze-

retnék. Jönnének majd velem játszótársak is, s itthagyjuk a nyomorból csömörbe fulladókat, az elsatnyuló, tökéletes komfort és élvhajhász világot élőket, a Jelennek élőket. Bolygónk körül keringve, »házikónkba« zárva várjuk majd álmodva a múltó évszázadokat, míg egyszer majd a csodálatos jövő civilizációja felnyitja ajtónkkal együtt az élet folytatásának ajtaját is. Vagy talán nem is elég biztonságos itt a Föld körül? Lehet, hogy kíváncsi korok előbb felnyitnák, feldúlnák űrszondánkat, ahogyan feldúlták a piramisokat, az évezredek óta jövő felé utazók biztosnak vélt hajóit. Hányódva az idő végtelen óceánján, majdan milyen dermesztő döbbenetet keltenek az üresen megérkezett hajók. Nem eléggé biztonságos itt a Föld sem élőknek, sem átutazó holtaknak — minden jégkoporsót összeolvaszt egy atomháború —, el innen, el messzi, sok ezer fényévet átutazva, évszázadokig. Hány évszázad múljon el?

És akkor... eljönnének velem a Földre és percek alatt körbeszálljuk. Aztán, ha lelassítjuk a gépet, hogy az alant elmaradó tájakat jobban lehessen látni, ugyanazt fogom érezni, mint régen, ha ősszel otthon jártam. Ahogy reménytelenül vágyakozni szoktam, hogy visszatérjek gyermekkorom szűk kis világába, a faltövébe a napozó Jánosbogarak mellé, ahol sarjadt a fű a járda téglasorai között és rejtélyes alakú mézfoltok váltak le a falról, ahol körmeimmel vájkáltam, ástam árkokat, utakat, ahol óriás voltam, világteremtő, és órákat eljátszottam egy szalmaszállal, ahol először éreztem azt, hogy különálló lény vagyok, hogy a felnőttek világa más és idegen, hogy ők valami rejtélyes módon élnek, nem vesznek tudomást az én kis világomról, holott olyan szép és szomorú a reggeli napfényben. Újraérezném földi életem; alant a gyér napfényben úsznának az őszi tájak, köd lebegne a szántóföldek felett (lennének még szántóföldek akkor?), az országutak, mint akkor rég a téglaközi rések fűcsíkjai zöldellnének a terebélyes fáktól, és az apró városok, falvak makettje mögött fájnanak a régi ismerős házak, ahol anyám élt és iskolába jártam, ahol felnőttem, mindig csak elvagyódva, új tájakra, új időkre várva. Most mégis fájna, hogy hiába úszom körbe százszor is a Földet, amit régen úgy szerettem volna messziről kicsinek látni, akkor, mikor foglya voltam és bántott, — most kicsi és elérhetetlen örökre immár. Tudom, hogy visszatérni sosem lehet, hogy a legcsodálatosabb jövő sem vigasz a korábbi életünkben bennünk maradt szomorúságra. Hiányozna mindig, minden, a régi iskolatársak, Marika tanító néni és a lányok, akikkel együtt jöttünk a kútig hazafelé, és egyszer egy nagyon merész délutánon arról beszélgettünk, hogy ki merne elmenni Amerikába, ha most leereszkedne egy repülőgép és csak azt mondanák, szállj be. Akkor szerettem volna beszállni, akkor örökre ott maradt volna a csodálkozás a lányok arcán, ott maradt volna abban a világban, amikor másnap a hiányzókat bediktálják, s mennyire irigyelt volna mindenki engem. Később sok-sok év múlva ugyanígy vágytam csillagutazásra. Most, ahogy elsuhannánk Szerbia dombos teteje fölött, ahogy fodrozódó felhők úsznának az Adria felé, újra fájna minden boldogtalan kamasznyár. És rájönnék, hogy csak másokért szerettem volna mindig mindazt, amiről azt hittem, hogy csak önmagam miatt van. Rájönnék, hogy

minden út, minden elvágyódás mögött egy örökre elvesztett otthon, gyermekkor fájna. Rájönnék, hogy csak szépen kellett volna élni ahhoz, hogy otthon maradjak örökre, együtt azokkal, akikkel járn, beszélni és játszani tanultam, azokkal, akik először meséltek, akik mosdattak és a hajam kopaszra nyírták. Ott maradtam volna mindig velük, és nem vadultak volna el a házak, nem lettek volna soha didergő üres éjszakák. Most utólag úgy mesélném, hogy csak a tél volt zord hozzánk, ilyenkor néptelenedtek el az utcák, bújtak el zárt zsalugáterek mögé az emberek lábvizet melegítve és pipázva. De nyáron este együtt néztük a csillagokat, és nagyon korán megjegyeztem azt, ahol egy csillag leszalad az égről, ott valaki meghal. Most, visszagondolva évszázadokig tartó utazásomra, szondámra, amely fénylő csillag volt minden éjszakán, összehorradok a lehulló csillagok gondolatára. Lehetséges volna? De hisz honnan a sejtés, hogy a csillagok égi szondák, amelyekben lelkek kószálnak az égen?

El lehetne felejteni korábbi életünket? Élni tudnánk mi még egy másik világban, új korban régi emlékeinkkel? Vagy el kellene hagyni örökre emlékeinket? De hisz akkor mit ér a nagy út? Miért kell elmenni, ha emlékeinktől is meg kell válni? Hisz az új, a jövő várása mögött a jelen sebeit szeretnénk gyógyíttatni. Ha jó lenne itt és most, nem vágyódnánk el? Ha a jelen megadná mindazt, amit szeretnénk, nem lenne szükségünk a jövőre? Hajlandó vagyok azt gondolni néha, hogy mennyivel boldogabbak voltak mégis űk, a lányok ott a kútnál, mert nem vágyódtak Amerikába. És boldogabb volt mind, kit ismertem, mert örömet ott találtak szűk kis világuk meleg lámpafényénél, pipafüst és mese mellett. Míg én a kuckóm biztonságát elhagytam, hogy a csillagok közt is, de keressek egy különb fészket, egy nagy-szerűbbet, olyat, amilyen senkinek sincsen. Ezért volt hát? Vagy talán nem is volt igazán kuckóm és ezt keresem, ezért indultam messzi útra a csillagok közé? Kuckót keresni mentem? Dehát a Földön nem lett volna hely? A Földön nincs barlang, odú, ahol magamra maradhattam volna és uralhattam volna a kis teret? Nem is ezt kerestem. Nem. Mert nem úgy biztos a kuckó, ha csak a miénk, ha senki sem tudja elszedni tőlünk, hanem ha meleg.

Látom, csillagtestvéreim érzik szomorúságomat, segítenének, örömet akartak szerezni és visszahoztak, de ez a találkozás ezerszer jobban fáj, mint az új világban érzett elviselhetetlen honvágy. Honvágy, vissza az időben.

VARGA TIBOR

KÉT DOKUMENTUM

1.

*a tekintet stabilizálódása
egyenlő a kifejezés egyszerűségével
rendszer
valami ellen
be kell vallani e történeti
eltolódást
öntudat*

*fékezőerő
hit home
én semmit sem hozok szóba
fejtegetés
objektív megfigyelések halmazával
önmegnyugtatás*

2.

*csak felület van
és valamennyi tétel
lehetőség*

A MADONNA NEVET

*a jel érzékenység
a szó érzet
a forma megsemmisülésének érzete
(a szavakban most azt keresem
amit a színekben már megtaláltam)
információ
és
rekonstrukció
valami a struktúrák mélyén maradt*

azt hiszem
raffaello képeivel
sok mindent lehetne tenni
intervenlálni
jelekkel ellátni
és olyanná formálni madonnáit
hogy ne csak nevéssenek
hanem mondjanak is valamit

ez a valami
az objektum
eszmévé válása lenne
a madonna önmagát adja
önmagáért
a jel
a tudatba lép be
és értelmi síkon mozog

érzelmi
és
értelmi koncentrációk közt
»madonnák« járnak

VESNA PETROVIĆ

SZÉP SZAVAIT FINOM ARCÁT

*meggörbülve örökös famagad
ne dőljön folyamra
hirtelen ébredő szelíd szemre
támolygóra fecskeszárnyra
komplikált festményre éneklő vonalra
remegő pupillára kíváncsi vállra
mosolyra zongorára tekintetre
menekültre
meggörbült örökös fagesztusod
ne érje a szírom szélét
szép szavait finom arcát
elszunnyadt fájdalmát testét
omló hitét egész világát
ne érje ne ne*

VALAKI LEKÖPÖTT KÖZÉNK

*és tenyerünkben fogaskerekekkel
felcsavarodunk a köteleken
mert a sima kövezeten árkok bugdácsoznak
és langy meleg víz csordogál
a nagy katlanokban nagy húsdarabok
keverednek a vén csontokkal
énekeik a villámokat kergetik
fonnyadt vértelen karokat érzek
tenyeremben a rozsdás kapukilincessel
kifizetem reggeli tejcikémet
de előbb eltáncolni eltáncolni
életünk kigyótáncait
hogy reggelenként
a forró ágyneműk között
ébredhessünk
s hegyi beszédemmel megkövülten
az atomsírályt figyelem
nézzétek hogy röpül s hogy kacag
s az ágydeszkák között
összezavarodott szemmel
nagyon nevetős szájjal
valaki leköpött közénk*

AZ EMLÉK

az emlékeim között turkálók keresek valakit keresek egy arcot egy kedves képet hogy még egyszer a szemébe nézhessek vagy ha most már nem merek legalább hogy lássam ő az furcsa egészen biztos most is sűrűn találkozunk és én már nem tudom hogy te vagy az

— Az este beszéltem a szüleimmel — mondta a fiú. — Hallani sem akarnak a terveinkről. Nem járhatunk továbbra is egy iskolába. Nekem az elemi után dolgoznom kell. Az apám azt mondja, ő már lassan megöregszik, és sohasem hiányzott neki az iskola, nekem se lesz rá szükségem. A mai világban jó szakma kell, abból lehet megélni.

— És ez lett a dolog vége?

— Igen. Az anyám csak hallgatott. Őt a húgom sorsa érdekli.

— Akkor én is munkát keresek.

— Ne! Majd minden nap megvárlok tanítás után.

— Így nem leszünk sokat együtt, de ha nincs más lehetőség, meg kell próbálnunk.

Megpróbálták.

* * *

még nem emlékszem arra a végtelen pillanatra amikor anyám voltál még látom a fák ragyogó leveleit a színek ezerszínű játékát a szirmokon a ruhádon a tarka mintát tudom mosolyogtál kedvesen vidáman és a távolban halkán vontatottan felszakadt egy sóhaj magányos húr pendült a vonó gyöngéd csókja nyomán és egy erőtlenséggel lebegett köztünk nem érttem mért tör rám hirtelen a félelem mért ragad magával mint a kavargó örvény lefelé a mosolyod fonalán ujjaim végigszántották leomló hajad hullámain emlékszem igen erre még emlékszem de az arcod már elfelejtettem ha találkozunk szóltanul fogok elmenni melletted pedig még mindig

* * *

A lány ült, a fiú pedig állt mellette. Ő is leülhetett volna, de nem akart, mert valami fontosat szándékozott mondani. Kereste a legmegfelelőbb szavakat, és ez egy kicsit lassan ment, mostanában valahogy nehezebb esik a komoly beszéd. Ez biztosan attól van, hogy nem jut ideje olvasásra. Hogyan is jutna? Egész nap a gép mellett áll, aztán

meg az iskolában azokkal az átkozott képletekkel kell bajlódnia: ha a kés vágószöge alfa, felemelve az ipszilonodik hatványra ...

— Tudod ki volt Dante? — kérdezte váratlanul a lány.

— Hát ezt meg most honnan szedted?

— Csak úgy eszembe jutott.

— Ilyenkor is ezen jár az eszed?

— Miért ne, isteni színjátékot írt. Elolvashatnád.

— Még ha érdekelné is, tudod jól, hogy munkaidő alatt nem olvashatok. Szorít a norma. Az az átkozott norma. Sohase tudom megérteni azt a Sipekit. Az a gép mellett képes kiolvasni az egész újságot, és még a normát is teljesíti. Közben meg még fusizásra is jut ideje, mint a múltkor, amikor szabadságra ment a főnök. Meséltem már?

— Mesélted. Ne haragudj, de az utóbbi időben nem is tudsz mást mesélni, csak azt, hogy az a Sipeki így, meg úgy, meg hogy a főnököd így, meg úgy, meg hogy a gépedben hány tengely görbült el és hány liter olajat öntöttél bele.

— Jól van, nem kell mindjárt beképzeltnek lenni, azért mert gimnazista vagy. Lehet, hogy nem tudom, ki volt az a Dante, de azért sohase sajnálom bepiszkolni a kezem, ha meg kell fogni a melót, és ha megkér a főnök, bemászok a gép alá is, pedig azt még a Sipeki sem tudja, pedig ő meg aztán igazán ...

— Már megint kezdöd?

— Mit?

— Semmit.

* * *

álltunk bámultuk a vajúdo estét a napsugár még egyszer kétségbeesetten a hajadba kapaszkodott aztán eltűnt csak egy tompa villanás volt az egész egy hunyorgó szikra a szálak között aztán a félhomály ránk borította hideg fátylát és az unott mosoly remegését már nem tudta eltakarni a sötétség úgy éreztem valami most van itt utoljára elvesztem nyújtottam kezem az utolsó szalmaszál után de minden kicsúszott ujjaim közül szétszóródott mint a száraz homok csak egy árva szem maradt tenyeremen vakító csillogással és amikor az is leesett te már nem voltál sehol mert az már nem te voltál

* * *

A kapuig szótlánul mentek. Itt a lány rászánta magát és kimondta:

— Holnap nem találkozhatunk.

— Miért?

— Holnapután nagyon nehéz dolgotat írunk és tanulnom kell.

— Hát nekem nem kellene túlóráznom? Én pénzt kereshetnék, de lemondok róla, te meg egy kis nyavalyás tanulás miatt akarsz otthon maradni.

— Ez most nemcsak egy kis nyavalyás tanulás.

— Nem? Hát mi?

— Nem akarsz megérteni, hogy az is lehet fontos?

— Nem akarom? Miért nem mondd akkor már, hogy nem tudom, úgylis azt akartad mondani.

— Nem ...

— Persze, mert én nem vagyok gimnazista. Én semmit sem tudok. Én hülye vagyok. Ide figyelj: ha holnap nem jössz el, többet ne is gyere.

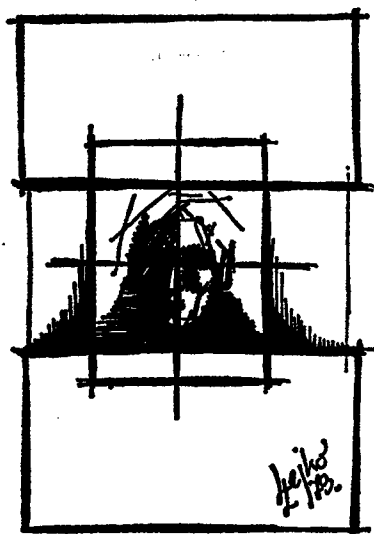
— Holnap nem mehetek, de holnapután ...

— Ha holnap nem jössz, ne gyere holnapután se.

Szó nélkül váltak el. Többé nem találkoztak. És nem történt semmi.

* * *

de mért nyafogok pont én kinek kell most már egy ilyen langyos melodráma nekem érted érted aki ilyen kegyetlenül becsapott te lennél a bánatom oka aki utolsó utcalány módjára szöktél meg álmaimból alatomosan hagytad itt emlékeimet eltűntél elfelejtettek és most nem tudom ismertelek-e egyáltalán vagy csak lázas képzelődés voltál

A MA VERSEI

az életről

???? ????? ??????? ????
? ?? ??????? ? ?? ????
?????????? ? ?? ????? ?
?????? ?? ?? ? ??????? ?

eg kispolgár életéről

3419856473
(.....
.....
.....
.....)

a halálról

a szónokról

a.....
.....
.....
.....b

a XX. századról

AAAAAAAAAAAAAAAAAAAA
AAAAAAAAAAAAAAAAAAAA
AAAAAAAAAAAAAAAAAAAA
AAAAAAAAAAAAAAAAAAAA
AAAAAAAAAAAA
AAAAAAAAAAAA
AAAAAAAAAAAA
AAAAAAAAAAAA
AAAAAAAAAAAA
AAAAAAAAAAAA
AAAAAAAAAAAA
AAAAAAAAAAAA
AAAAAAAAAAAA
AAAAAA
AAAA
AAA
A

a politikusról

(I.)
aaaaaaaaa |
aaaaaaaaa | → »A« = b → »A«
aaaaaaaaa |
aaaaaaaaa |

(II.)
aaaaaaaaa | -
aaaaaaaaa |
b → »B« = aaaaaaaaaa → »B«
aaaaaaaaa | -
aaaaaaaaa |

a művészetéről

%/ %/0/0/0/0/0/0/0 %/0/0/0 %/0/0/0
0/0/0/0 %/0/0/0/0/0/0 %/0/0/0 %/
0/0/0 %/0/0/0/0/0 %/0/0/0/0 %/0/0
0/0/0/0/0/0/0 %/0/0/0 %/0/0/0/0
0/0/0/0/0/0/0 %/0/0/0 %/0/0/0/0

az ideálokról

\$\$\$\$\$FrFrFrFrFrFrDMDMDMDM
YenYenYenYenYen£££££\$\$\$\$\$
FrFrFrFrFrFr£££££DMDMDMDM
DMDMDYenYenYen\$\$\$\$\$

KÉZFOGÁSOK

DANILO KIS

ÚTIRAJZOK*

58.

Az ember kiemeli a téglát és megkísérli a tőle nem messze levő, nagy halomra dobni. A kezére valami rongyot, minden bizonnyal zseb-kendő-t tekert, mert a rátapadt kemény sárréteg alatt még felismerhetők a kockás mintázat sötétebb, talán kék, talán barna, talán zöld vonalai. Most egy pillanatra megállt, hogy megigazítsa a kötést. Mivel mindkét tenyere egészen az ujjtövekig be van kötve, a zsebkendő pedig részint lecsúszott, részint pedig az ujjai köré tekeredett, mozgólatai ügyetlenek és zavarodottak. Ezt az ügyefogyottságot még csak fokozza mozgulatainak bizonyos páni sietsége. Tanácstalanul görbítgetvén ujjait, az ember mintha azon töprengene, hogy vajon végérvényesen letépje-e a kötést, megpróbálja-e mégis rendbe hozni, vagy pedig a fogával nekiessen és lefejtse. Ez a tanácstalanság egészen rövid ideig tart. Egyszerre csak, abban a szűk térben, amelyet görcsbe szorult keze tölt ki, közvetlenül a szemüvege előtt, két ugyanolyan sáros kéz jelenik meg látómezejében, mint az övé, de rongykötés nélkül. Az ember tehetetlenül engedi át kezét annak a másik kéznek. A hozzátartozó arcot csak később pillantja meg. Elborult, megkeményedett vonású arc, lesütött tekintet, ráncos homlok és sáros kalap. Erről az arcról nagyfokú figyelem olvasható le, de furcsa módon az ajkai is idegesen mozognak, mintha az ujjakkal együtt azok is részt vennének a csomó kibogozásában. Az ember hallja társának halk zihálását, s úgy érzi, hogy a bogoknak ez a foggal-körömmel való kibogozása, a tenyérnek a szutykos ronggyal való újbóli bekötözése, mindez iszonyúan sokáig tart. Bizonyára azt is érzi, hogy társának türelme is fogytán van, mert a mozgólatai mind idegesebbek. Mondani szeretne neki valamit, talán hogy felmentse ez alól a bajos segíteni akarás alól,

* Részletek a szerző *Peščanik* című NIN-díjas regényéből.

vagy megköszönje a jó szándékot, vagy azt, hogy cibálja le a kötést és dobja el. De egy szó nem jön ki a torkán, hanem csak valami hörgés-gurgulázás, mintha a torkát köszörülné.

Közben a másik még mindig a ronggyal bajlódik. Éppen végzett az egyik kézzel, s most a másikat veszi a magáéba kitarítván keresvén a bogot a sáros zsebkendőn. Végül megtalálja, de kioldania megint nem sikerül. A szájához emeli a lagymatagon engedelmeskedő kezét. Az ember megpillantja társának rövidre nyesett fogait, de aztán csak a sáros kalapját látja. Az ember elnéz valahová annak a másíknak a feje fölött, aki a kötésének megigazításával foglalatoskodik. A sáros szemüvegen keresztül nem látja a vasúti töltést, sem pedig a lekerekített homlokzatú házat. Mindössze két-három lépésnyire valami árnyakat lát mozogni ott, ahol a sáros töltést tudja. Hallja a talicskák nyikorgását és a tégláknak tekebábokra emlékeztető, tompa pufogását. Szembefordult a nappal, de csak valami élénkvorós sziporkázást lát az ide-oda suhanó árnyalakok fölött. Egyszer csak olyan benyomása támadt, hogy az addig mozgó árnyak hirtelen megálltak. Mintha a talicskák nyikorgása és az egymáshoz verődő téglák tekebábokra emlékeztető pufogása is abbamaradt volna. Eszébe villan, hogy mindez talán csak érzéki csalódás, vagy hogy a kimerültségtől ájulás kerülgeti: mintha a lemenő nap egy cseppet sem melengető rőt fénye a szemén keresztül akarna az agyába hatolni. Abban a pillanatban, amikor felfogta, hogy mégsem tévedett (hogy a talicskák nyikorgása valóban félbeszakadt), megértette azt is, hogy most már késő minden. Ez a felismerés a feje búbján érzett heves fájdalommal egyidejűleg hasított a tudatába. De nem ájult el. Csak valami különös, rőt fényben megvillant előtte a látóhatár, a hátulról, bizonyára gumibottal ráért ütéstől. Görcsösen vonagló testtel, miközben a kezét elhárítólag a fejére tapasztotta, az ember térdre roskadt. Hallja, amint záporoznak az ütések, amelyek közül egyik-másik nem okoz fájdalmat, s ebből megérti, hogy ez utóbbiak amazt a másikat érik, azt, aki az imént a kötéseit igazgatta. Most már a nyögéseit is hallja, amelyek összekeverednek a gumibotos legények kiáltásaival. Ekkor egy, a fejtetőjét ért ütéstől, a vérről és a takonnyal együtt, csodálatos könnyedséggel valami kemény massa repült ki a szájából. Az ember elfor zadva ébred rá, hogy a saját fogsorát köpte ki. Ezután újból hallja (vagy csak hallani véli), hogy a talicskák, most már egészen közel, úgyszólván közvetlenül a fejénél, ismét nyikorogni kezdenek. S azt is hallja, amint a téglák puffanva zuhannak a többi közé, a rakásra, csak — úgy tetszik — gyorsabb ütemben, mint az előbb. Hirtelen ráébred arra is, hogy a kötése a helyén vannak, mert az arca a rongyokon nyugszik. Érti a kötésekre rászáradt agyag szagát. Néhány pillanatig még úgy marad összekuporodva, s talán arra gondol, hogy majd nem bír feltápászkodni. A botos legények — úgy látszik — valami csúfodárosat kiáltoznak feléje, de ő nem biztos benne, hogy rá, vagy pedig a társára vonatkozik-e. Most, térdén kúszva, megkísérli kitapogatni a műfogsorát és a szemüvegét. A kötés alól kikandikáló ujjával és átkötött tenyereivel körbepaskolja a megkérgesedett sarat. Ujjai alatt egyszer csak valami bütykös és nyálkás tárgyat érez, s még mielőtt látná

is, ráismer annyi kint látott fogaira, annyi kint látott felső fogsorára a beleültetett nagy porcelán fogakkal. Ügyetlenül megkísérlí közelébb húzni, de akkor éles fájdalom hasított a karjába, és felordított. Egy szemvillanásnyi ideig még látta a nehéz szöges bakancsot, amint teljes súlyával az ujjaira nehezedik. S érezte, hogy ropogva morzsolódik össze minden, mint az üveg pohár, s egy pillanatig látta a saját fogait, miközben a tenyerébe fúródnak.

59.

Ásóval a vállán az ember sántikálva lépked a sorban. A feje a mellére bukott, a kezén levő kötés, azon, amelyen a teste mellett csüng, egészen meglazult, úgyhogy most csak a keze fejére hurkolódik. A bal kezével az ásó nyelét szorongatja. A nap pirosuló fénye még itt-ott megcsillan a háztetőkön és a távoli templomtorony magas kupoláján. Az ember ott halad a házak között, de mindezt nem veszi észre. Ő csak az előtte haladónak a sáros cipőjét látja. S a lépések tompán visszhangzó dobbanásait hallja.

Már csak mindössze hatan maradtak. Egy térre fordultak be. A tér kihalt. Velük szemben a katedrális, bal kéz felől, a tér közepén pedig egy szobor magasodik. A talapzaton egy ember áll, a jobb kezét magasan az égre vagy a katedrálisra emeli. Most balra fordulnak, egy mellékutcába. Az ember mélyen lehajtott fővel, sántikálva lépked. Ezután (amikor már csak hárman-négyen vannak) egy kút mellett kanyarodnak le. Az ember hallja, hogy valaki hirtelen abbahagyta a kútkerék forgatását, s hogy a víz lassan megszűnik csorogni. Majd újból lekanyarodnak. (Most már — úgy látszik — egyedül van, társának lépései elhaltak: egy megnyikorduló kapu hallatszik.) Az ember most egyedül megy, előbb a sárga fal mentén, amelyből elővirítanak a téglák, majd a deszkakerítés mellett halad el. Úgy tetszett, az egyik ablakban meglebbent a könnyű tülfüggöny. Szinte ugyanabban a pillanatban, ütemesen csikorogva megindult a kút vaskereke, és ömleni kezdett a víz.

Egy deszkakapuhoz ért. Az ásót, fejével lefelé, a földre támasztotta. Jobb kezével, amelyen szabadon lebeg a rongykötés, lenyomja a kilincset, majd résnyire, hogy féloldalvást éppen csak keresztülréselje magát, kinyitja a kaput, de a sarokvas megcsikordulását nem tudja megakadályozni. A tőle balra levő ablakok már világosak. Az ember lábujjhegyen teszi meg azt a néhány méternyi utat, mert a léptei biztosabbá válnak, noha azért sántít még. Az ásót a nagy sarokvasakkal és a lakattal ellátott faajtó mellé állítja, majd babrálni kezd a lakat körül, mintha le akarná feszíteni. Aztán egy ideig tehetetlenül tartogatja sebesült markában, mintha azon tűnődne, mit csinálhatna még vele. Az ember félrebillenti a rozsdás lakatfedelelet, a zsebéből kulcs-csomót vesz elő és sorban a zárba próbálja, de mindhiába. Kétségbeesetten a kezét tördelve áll így egy darabig. Talán egy, talán két óra hosszat, de lehet, hogy tovább is.

Borbély János fordítása.

RÓZSA JESZENYINNEK

A hosszú kitapinthatatlan homály után itt állok nem messze a kaszárnyától. Akarom, hogy lásson, tudni akarom, mennyire hasonlítok még magamra. Foszlott rongyokban járok én, ennek a szörnyűséges háborúnak az áldozata... Nem tudom, ki harcolt, s miért, nem érdekel az oktan örültség, melyet háborúnak hívnak.

Tenyerem helyén fájoan tehetetlen az üresség. Megnémultam. Megöregedtem. Csapzottan leng őszbe mosódó hajam, és nincs senkim, aki megsegítsen. Minden oldalról teher, mely súlyosabb a halálnál.

E percben már csak a férjemet várom bizonytalansággal és szorongással telve. Nem tudja, hogy túléltem, és sikerült megtalálnom őt ebben a városban, a kaszárnyában.

Jelentkezzem neki, vagy elégedjek meg azzal, hogy látom, még mielőtt végérvényesen elvesznék? Vívódom.

Egy köre ülök, előttem a ritkán taposott ösvényen dagadt a por. Emlékszem, kislány koromban mindig szerettem a porba firkálni. Most is térdre ereszkedem, megpróbálhatnám leírni a nevem. Kézcsonkom megremegett, miközben a remény megmelengette a szívemet. Vajon elég lesz-e ez? — pillantottam a kaszárnya felé. Ki kell valamit találnom, amiről minden magyarázkodás nélkül felismerne, valamit, ami csak a miénk volt. Mit válasszak? Töprengtem lázasan, hisz annyi szép emlékünk volt, s most mind életre kelt; jajongtak bennem, fojtogattak. Nem volt hangom sikoltani. Egyszerre elhagyott minden erőm.

Mikor már kimerülten megadtam volna magam, emlékezetembe szökött a szobám, a szobánk. A heverő felett a képünk, szemben vele, az ellenkező sarokban az íróasztalom. Nem messze könyvekkel teli polc, emlékszem, nem volt időm mindegyiket elolvasni. Az íróasztal felett, a falon, Jeszenyin képe függött. Alatta nyúlánk nyakú váza, s benne mindig csak egy szál vörös rózsza. Az apró betűs aláírás a kedves költő utolsó sorai. Nem tudom, miért éppen azokat írtam oda, talán mert a végsők voltak, legközelebb a halálhoz.

A virágot a férjem hozta az első napokban. Talán hogy rejtse lappangó féltékenységét, meg azért is, mert nagyon szerettem a rózsákat. Sokszor mondogatta: »Elhoztam a rózsát a te Jeszenyinednek.« Ilyenkor mindig őszintén felderültem. Igen, ez az.

Tovább várok. Katonák jönnek.

Nem lepődtem meg, mikor nem ismert meg és elment mellettem. Kiáltani akartam, de hang helyett csak rekedt krákogás tört elő a torcomból. Visszatért erőm, utánabotorkáltam. Rám emelte nagy szemét,

nem ismert fel, szomorú tekintete valahol a távolba merült. A kétségbeesés és a kín még jobban eltorzították az arcomat.

— Mit kíván? — kérdezte. Hiába erőlködtem, egyetlen szót sem tudtam kiejteni, nem volt erőm.

— Hagyd, lehet, hogy részeg, vagy bolond — mondta a barátja.

Ki akartak kerülni, én azonban ismét férjem elé toppantam. Kiáltani szerettem volna: »Én vagyok, egyetlenem! Én!« Nem bírtam... Kétségbeesetten próbáltam megragadni azzal, ami a kezemből megmaradt... A járatlan ösvény széle felé toltam.

— Mutatni akar valamit?

Bólintottam, s letérdeltem a fővényre, kézcsonkossal írni kezdtem. Attól rettegetem, hogy elveszti türelmét s itthagya, de nem ment el, fölém hajolt, mind közelebb éreztem magamhoz és a földhöz. Lélegzete sosem hallott szimfónia, mely magával hozta a hitet és a menekülést valamitől. A porba ezt írtam:

»Hozd el nekem Jeszenyin rózsáját.«

Mikor könnyes szemmel befejeztem az utolsó betűt, arcomon éreztem keze melegét. Egy pillanatig nézett, majd mellém térdelt és megölelt.

— Kedvesem, egyetlenem — jajdult fel. Erősen tartott, míg én keservesen zokogtam. Lassan eltűnt a homány és a teher. Ő mellettem ült, s csodálkozva nézett. Felébredtem.

— Bocsáss meg, nehéz álomom volt — mondtam arcomat törölve. Szétnéztem a szobában. Az asztal, Jeszenyin képe, a vázában frissen szakított vérvörös rózsabimbó.

— Elhoztam a rózsát — szólt elkapva tekintetemet. — Mi volt az a rémes álom? — kérdezte könnyeimet szárítva.

Hozzábújtam suttogva:

— Nem lesz háború. Mondd, hogy nem lesz!

— Nem... Nyugodj meg.

Kopeczky Csaba fordítása

ÖRÖKSÉG

TONCS GUSZTÁV

PETŐFI KÉPZELETE (II.)

Tanulmányunk egyik előbbi (II.) fejezetében részletesen foglalkoztunk Petőfi szemléleti elméletével, s ennek különböző tulajdonságaiból iparkodnunk kell egypár dedukciót vonnunk Petőfi képzeletére. Úgy találunk, hogy képei nagyok, hatalmasok, melyek a lélek mélyéből szállnak vissza, találók, mert a kép és gondolat csekély kivétellel fedik egymást s ritka mértékben nagyszabásúak, még akkor is, ha nem a természetvilágból veszi képeit. A képeket, hol erősebb szenvedély hevíti, szakadatlanul ontja, s gondolatai egyenesen a képek formájában jelennek meg. Ez mutatja jórészt költői zsenijét, mely tudatos alkotásban oly álopszerűen ontja költői képeit. Nem a kiszámítás eredményei ezek, hanem a lélek mélyéből öntudatlanul s akarati hozzájárulás nélkül állanak elő; s nem a nagy koncepciók egészében nyilvánulnak meg, hanem a koncepciók részleteiben. Nála sokszor egész dalok oly álopszerű képek. Ki ne ismerne bennük a zseni jellemvonásaira! Lelke mélyében nyugosznak, s ha zsongani kezdenek bármily hatás által, e csudálatos szép képek egymást érik s bővülő erejükkel elragadnak. A zseni mély ismeretével mondja ő maga egyik szép költeményében: »Oh keblemben még annyi dal szunnyad, Egész erdő magva, mely ha felnő, Sok fáradt utasnak hűs árnyat ad.« (*Ujjonnan visszajött a régi baj.* 258. 1.)

Gondolat és kép Petőfiiben egyszerre jelennek meg ritka összhangban, kifejezései ritkán hibáznak. Ezt bizonyítja az is, hogy miként a nagy Shakespeare sohasem javít, Petőfi is, ha javít, a gondolaton változtat s nem a kifejezésen, mert az első formájában mindig tökéletes. Képzet és szó egymást hibátlanul idézik vissza, egybe vannak olvadva, de ha gondolatot kénytelen változtatni, a kifejezést sem hagyhatja meg. Mindez bizonyossága gazdag, hatalmas képzeletének, mely különben az alakok eleven képzelésében éppen ilyen. Összes elbeszélő költészete például idézhető ezen állításra, de leginkább *Az apostol* egyes részletei. Íme Szilveszter leírása az I. részből:

Egy ifjú férfi, a családapa,
 Az asztalnál sötét homlokkal ül . . .
 Tán e homlokrul árad a ború,
 Mely a szobát betölti?
 E homlok egy egész könyv, amibe
 A földnek minden gondja van beírva:
 E homlok egy kép, melyre miljom élet
Insége és fájdalma van lefestve.
 De ott alatta a sötét homloknak
 Két fényes szem lobog,
 Mint két bolyongó üstökös,
 Mely nem fél senkitől,
 S melytől mindenki fél.
Tekintete
 Mindig messzebb, mindig magasabbra száll,
 Mig elvész ott a végtelenben,
 Mint a felhők között a sas!

Vagy a második részből az a pont, melyben Szilveszter alvó nejét s gyermekelt szemléli:

Megcsókolá a három alvót,
Szentháromságát családéletének,
Áldásadólag terjeszté fölélők
Kezét (hogy e kéz mást nem adhatott
Nekik, mint pusztá áldást!)
S helyére visszaballagott.
Még egy szelíd tekintetet
Vetett a népes nyoszolyára,
Egy oly szelíd, édes tekintetet,
Melytől az alvók álmaikban
Rózsák és angyalok között mulattak,
Aztán kinézett ablakán,
Beléje nézett a sötétbe,
Nézett beléje oly merően, mintha
Azt föl akarta volna gyújtani
Éjszaktényével lángoló szemének.

Ki ne érezné ki e sorokból a mély közvetlenséget, mellyel az író alakjait s cselekvéseiket írja, de e közvetlenség nem a szemléleti, mert előtte alakok nincsenek, hanem a képzeleti, a képzelet által kivetített alak közvetlen szemlélete.

Alig képzelhetünk valami gyorsabb szellemi működést, mint a Petőfié volt. Egész gondolatfolyama majdnem egyszerre támad fel lelkében, kezdet és vég ott csaknem összefolyznak. Könnyedén alkot, a lángész rögtönző hatalmával. Amilyen gyorsan és elevenen támadnak fel képei, éppen oly gyorsan sorakoznak gondolatai tarka ruháikban, egyszerre kelnek ki öntudata homályos mélyéből. »Az ő dúsgazdag költői ere, kifogyhatatlan bőségű versforrása, belső világának szenté-

lyéből, szíve, lelke mélyéből természetesen fakad és buzog föl magas szökelléssel, a rögtönzés egyszerre alkotó villámgyors hatalmával.« (Vahot *Imre emlékiratai*, 228. o.) Vahot továbbá arról is tudósít, hogy Petőfi bámulandó gyorsasággal és szabatossággal írta le a szívében s agyában fogamzott, szebbnél szebb költői eszméket s érzelmeket. Rögtönző erejére fényes bizonyosság *Erdélyben* c. költeményének keletkezése. Petőfi Teleki Sándornál időzött Koltón, s ebéd közben Teleki felszólítására, hogy mondjon ő is valamit a sok köszöntő közt, csak annyit felel: jól van, próbálok egyet! Azzal könyökre támasztja fejét s gondolkodik. Egyszerre aztán feláll, szemei ragyognak, homlokát összeráncosítja, s ihlettel, érces, csengő hangon rákezdi:

Barangol és zúg, zúg az őszi szél.
Csörögnek a fák száraz lombjai,
Mint rab kezén a megrázott bilincs.

Folytatja tovább hévvel, s midőn e tételhez ér:

Hallagass, zúgó szél, hadd beszéljek én!
Ha el nem hallgatsz, túlkiáltalak,
Mint nősírást az égiháború.

megáll, s csillogó szemeivel végignéz a társaságon. »Magnetizálva valánk s elragadtatva bámultuk a lángész rögtönzését« — jegyzi meg Teleki. A költemény tehát poharazás közben született rögtönzés, de ki látná rajta a kisebb költők rögtönzéseinek erőtlenségét. Olyan az, mint a szikla: egyik gondolat a másikhoz van tapadva elválaszthatatlanul. A *bilincs* című költemény eredetéről is Teleki ad számot. Petőfi-nek valami »kotyog« a fejében, azért hazamegy és ír. »Kevés idő múlva felállt, megdörzsölé homlokát s jobb kezével kivágott a levegőbe« annak jeléül, hogy költeménye sikerült. Általában mikor írt, legtöbbször nagyon izgatott volt, nyugtalanul járt-kelt szobájában, s közben egy tallért hajigált a levegőben. (Jókai: *Kortársaim*) Terjedelmesebb költeményei készítésekor is rövid időre van szüksége, csak éppen hogy kigondolja a tárgyat, az eseményt, a részek rögtön tudatában vannak. Így roppant gyorsasággal készíti el *A helység kalapácsát* s nemsokára rá *János Vitézt*. »Neki mint lánglelkű rögtönzőnek — mondja Vahot — csak néhány est és éjfél kellett ahhoz, mert az egyes versszakokat járás és ülés közben jó előre kifőzte agyában s legelőször is egyszerre oly szépen írta le az egész nagy hosszú költeményt, hogy abban egyetlenegy törlést vagy csak betűváltoztatást sem lehetett találni.« Teleki továbbá egy elveszett hosszabb elbeszélő költeményének — *Czigány Ferenc, a négyes kocsis* — eredetéről mondja, hogy mindössze egy éj alatt készült, pedig elég terjedelmes volt. Mindezek oly tények, melyek Petőfi rögtönző erejének hatalmát fényesen igazolják. Pedig ez csak néhány adat; hátha még ismernők mindazon eseteket, melyekben hasonló fényes eredménnyel ragyogtatja rögtönző hatalmát. A jó költő mindig rögtönző, mert munkája a lelkesülés munkája. Mikor lelkét »a szent örület« megragadja, feledi a világot, örökös bajait, múlt örömeit, s az alkotás gyönyörébe merül: legközelebb áll a teremtőhöz.

Létrehoz a semmiből; nem, a lelke mélyiből, öntudata sötét háttéréből, mely tele van drága kincsekkel, honnét halomszámra kerülnek elő. Minden jó költeménynek, főként lírainak, úgy kell születnie, mint Pallas Athénének Zeus fejéből. Petőfit is így képzeljük magunknak, hogy amint megszállja a »szent őrvet«, tollat ragad, s rögtönzi bájos verseit. Ez az igazi rögtönzés, s Petőfi ebben nagy.

Petőfinél az öntudatában meginduló gondolatfolyamnak két fő sajátosságát különböztetjük meg: az egyik rohamossága, a másik roppant emelkedése.

KÉPZELETÉNEK ROHAMOSSÁGA

A logikus gondolkodó, ki megszokta, hogy gondolatai a jól megtaposott országút keskeny ösvényein haladjanak; ki, ha töretlen útra kerül, rendesen lassan, vagy alig halad, alig bírja megérteni azt a bámulatos rohamosságot, szökelléseket, átugrásokat, kihagyásokat, amelyeket Petőfinél lépten-nyomon találunk. Csak a képzelet értheti meg e nyughatatlan-ságot. »Mint nyugtalan madár az ágakon, helyrül-helyre röpköd gondolatom« (*Szülföldem*), mondja Petőfi; de a madáron itt ne csak a bokrok énekes madarára gondoljunk, hanem a felhők madarára (*Szemere Pálhoz*). Taine Musset-t a szabad rónán átvágató tüzes paripához hasonlítja, mely hevében önmagát semmisíti meg. Petőfi is hasonlóan szól, azt mondván, hogy az ő Pegazusa magyar csikó; csak egy szavába kerülne, hogy a világból kivigye, s ha szakad is a tajték róla, ez a sok tüztől van s nem a fáradtságtól (*Az én Pegazusom* 293. o.). Hogy gondolatmenetének e feltűnő sajátosságát megmutathassuk, akár egész költészetét idézhetnők. Talán nem mindenkiben találjuk meg ugyanazon erővel, de mindegyikben megtalálhatjuk akár kis dalait, akár ódáit, akár szerelmi epekedéseit, akár csatariadóit, akár apró románszait, akár *Az apostolt* tekintjük.

Állt egy szobor magas hegy tetején — mondja *A ledőlt szoborban*; fellegek szolgáltak neki öv gyanánt s vállán pihent meg nyári délben a nap. Méltóságos óriás alak, kezében a háborúi karddal s győzedelmi zászlóval. Miképp jutott e hegyre e szobor? Földről vagy az égből? Az ég és föld közös munkája hozta oda. Sok száz esztendő múlt el, mialatt sok miljom kéz bevégzé a munkát! Hogy aztán fennállt a szobor, Európa látta s nézte — fél tisztelettel s fél rettegéssel. A hegy még most is áll, de orma bús rideg. A szobrot földindulás ledönté s alant a völgyben elnyelé a posvány. Ezután Petőfi így kiált fel:

Hazám, hazám, te szent dicső szobor,
E posványban kellett fetrengened,
Ott henteregtél három századig
A sárrá rothadt zöld hullámok alján.

S fejed, mit egykor koszorú gyanánt
Öveztek fönn a szomszéd csillagok,
Az ingoványnak undok férgel
Borították el ronda testeikkel.

Oh én hazám, oh én szegény hazám!
Minek nevezzem azt az érzeményt,
Mely mint egy sötét felhőszakadás
Omlik szivemből múltad emlékére?

Kit nem sodorna magával e rohamos gondolat- s érzelemáradat? Eleinte Petőfi magára erőlteti a nyugodt hangot s úgy írja le a szobrot, mint valami méltóságos alakot, melyhez azonban neki csak kevés köze. De nem, látszólagos nyugalma alatt ott lappang iszonyú fájdalom, s ennek nyomasztó hatása alatt képzelete kevés mozgást mutat. Egyszerre azonban kitör az áradat, az allegória látszólagos nyugalma odavan, a szenvedély elsodorta. S talán képzelete itt megnyugszik? Nem, tovább halad folytonos izgatottsággal és rohamossággal.

De féltre, bú, de féltre, gyász — mondja tovább —, nincs a mozsárban már a szobor, kiemeltük őt. Le kell mosni tagjait, legyen ismét szeplőtelen.

Jöjön, segítsen mosni mindenik,
Az asszony könnyel és a férfi vérrel.

Aztán ha régi fényében ismét ragyogni fog, akkor — nyugodni mennünk nem szabad, hanem föl kell emelnünk a szobrot megint a hegyre, melyen egykor tündökölt.

Föl, nemzetemnek apraja, nagyja,
Szégyen reá, ki lomhán vesztegel,
Dicsőség arra, aki dolgozik...
Válasszatok most: szégyen vagy dicsőség!

Még Petőfi költeményei közt is kevés darabot lehet találni, mely *A ledől szobor*hoz izgatott hangban, gondolatmenetének rohamosságában fogható lenne. Gondolatmenetét ránk erőszakolja; meg kell előtte hajolnunk, kitérnünk nem szabad. S éppen ebben van nagyszerűsége képzelete erejének, hogy minden rohamossága s izgatottsága mellett is oly logikus. (...)

Térjünk egy más költeményhez. Vad téli éj van. A sűrű *hópelyheket* vad szélvész ragadja. Talán *nem* is hópelyhek azok? »Talán egy *őrült* gondolatjai? Vagy *összetépett lelkem* rongyai.« Így kezdi Petőfi *Téli éj* című versét. S mily harmóniátlanak látszik kezdete: mily szökellés a hópehely képzetétől az »*őrült gondolatjai*«-ig vagy az »*összetépett lelkem rongyai*«-ig! — Közeleg az *éjféli*, a költőt *kísértet* látogatja meg: a hit, remény és a szeretet szentháromsága. Ezeket már *meggyilkolták*, de *éjfélenként* kiszállnak sírjukból, s a költő felé lebegnek halvány képeik. Eközben a szélvész a *felleget szétszaggatá*. A költő tekintete a *csillagok* közé vész; a csillagok fénye oly sötétpiros, mintha mindegyik *vércsepp* volna. S ki mondja meg, hogy nem az-e? Hisz a földön sokat *gyilkolnak*. Ábeli-sziveknek fölfreccsént vére ez, mit a zsvány föld csillagnak nevez. — A *szélvész* még egyre tombol. A fellegekbe és a költő hajába markol! Tán ki akarja tépni? Tépje ki inkább

szívét! Oh, hogy *dobog* ez a szív! Mint a várromról leomló *kő*, mint a *koporsó* födele, ha a halottat beszegeznek bele. A költő *keble* a *koporsó*, melybe élő szíve temetve van.

Oh szív, te élő eltemetettelt!
Ki írhatná le gyötrelmeidet?

Ezután a *vész megszűnik*, béke és fény lebeg a vidéken. A költő is mehet *aludni*, mert a *béke és fény nem neki való*.

Petőfi képzelete e költeményében korlátlanul csapong. Míg *A le-
dőlt szoborban* az izgatottságot s rohamosságot figyeltük meg, a *Téli
éjben* e tulajdonságokhoz még a képzelet nagy szökellései is csatla-
koznak. Már a bevezetés maga is ilyen s hozzávaló folytatás a
többi rész.

E költemény tartalmára nagyjából megegyez az *Álmaim* és *Az
őrült* c. költeményekkel; formára különböznek, de iszonyú gondolat-
szökéseik amazzal teljesen megegyeznek. Nehéz *Az őrültnek* tartalmát
rövid szavakban előadni, de teljesség kedvéért megpróbáljuk.

Az őrült ostort fon, lángostort, hogy vele a világot megkorbá-
csolhassa; ha a világ majd jajgat, ő kacagni akar. Mert ilyen az élet!
Jajgatunk s kacagunk. A halál azt mondja: csitt! Ő már egyszer meg-
halt, eltemették Afrikában, egy hiéna kiásta sírjából. Jutalmul szívét
adta neki, a hiéna megette, de oly keserű volt, hogy megdőglött tőle.
Mert mi az ember? Virág, melynek gyökere a pokolban? A világ gon-
nosz! Isten maga is siratja, hogy megalkotá. Az ég könnyűje mit sem
használ neki. Az ég maga is egy kiszolgált katona már. Kerüld az
asszonyt, mert szép állat az asszonyi állat, szép és veszedelmes és
a szerelem? Egy harmatcsepp belőled édesebb, mint egy mézzé váli
tenger; de egy harmatcseppnyi belőled gyilkosabb, mint egy méreggő
vált tenger. A világ éret gyümölcs, le kell hullania. Az őrült még vár
holnapig. Azután leás a föld közepébe, löpört visz le, s a világot a
levegőbe röplíti... Hahaha! Hangzik utána az őrült kacagása.

»Az elme kóros mániás gondolatszökéseit« Petőfi mély művészi
intuícióval mutatja be, mondja Oláh Gusztáv (*Lángész és elmekór*).

Még egy költeményt vegyünk figyelembe, mielőtt tárgyunkról
Petőfi képzeletsorainak fokozatos emelkedésére térnénk át. *A virágok*
című költemény az előbbiekkal ellentétes eszmekörbe vezet, nincs
benne halál, életgyűlölet, hanem szelíd nyugalom, boldogság a ter-
mészet élvezetében.

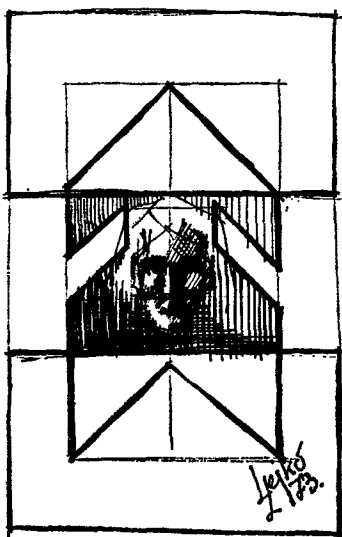
A költő a mezőre ballag, virágokat talál, melyek neki oly ked-
vesek, mintha csak szép lányokat látna. Leül közéjük, beszélget velük
s szerelemet vall nekik. Kérdi: szereti-e őt. Azt hiszi, beszédjét értik.
Mert a virág beszéde az illat, melyet mi nem értünk. Halála után a
költő azt hiszi, hogy ő az illatot hallani fogja, mint szép dalokat.

Virágitat, virág dala,
Te lész majd ott bölcsődalom,
Melynek lágy zengedelminél

Tavaszonként elaluszom,
S következő tavaszig
Lelkem szép álmokkal mulat. —
Siromra, hogyha meghalok,
Ültessetek virágokat.

E költeményben is találunk gondolatszökelléseket, melyek abból állanak, hogy a költő látszólag egymással össze nem illő tárgyakat fog egybekapcsolni, mint e költeményben a szerelmet és virágillatot, a dal és a halál képzetét. E gondolatszökések az olvasót magukkal ragadják s a költeménynek a hatást biztosítják. Petőfire nézve pedig izmos s egyúttal könnyed képzeletről tesznek tanúságot. Nemcsak képei világosak s tiszták, nemcsak szemléleti eleme bőséges, nemcsak a lángész erejével rögtönöz, de éppen a lángész sajátosságánál fogva szökdel is, mert egy ponton meg nem állhat, neki szüntelen haladnia kell.

(Folytatjuk)

BABITS LEVELE APÁMHOZ

Apám hagyatékában több Kosztolányi- és Babits-frászt találtam. Kosztolányi, aki egyébként rokonunk is volt, nemcsak hogy elhelyezte apám első munkáit a budapesti Élet című folyóiratban, de megismertette őt Babits Mihállyal is. Így került vele levelezőviszonyba, sőt később Babits több művét is közölte mint a Kalangya szerkesztője.

Apám lelki beállítottsága és nézetei révén sokban hasonlított **A szegény kisgyermek panaszainak költőjéhez**. Mindketten csökönyösek voltak, ragaszkodtak nézeteikhez, küzdöttek a nyelvi tisztaságért, nem szívesen mozdultak ki otthonról, ugyanolyan tisztelettel beszéltek a mosónővel, mint a miniszterrel, a tízévessele, mint a hatvanévessele. Gyakran jártak orvoshoz, mert félték a betegségektől. Borúlátásuk igencsak áthatotta írásaikat. Úgy vélték, hogy nehéz arról írni, amiről az ember sokat tud. Talán ezért nem írták meg tervezett életrajzukat. Minden levélre azonnal válaszoltak, mert ebben is a megbecsülés jelét látták. Leveleiket írójuk nevének betűrendjében és az érkezés sorrendjében rakták el. A tapintatlanságot mindketten elfélték. Nem akartak megöregedni. Meg akartak halni, de szándékuk nem volt komoly. Nem is lehetett, mert valójában nagyon szerették az életet. Inkább csak játszottak a halállal, a halál gondolatával. Ezért is szerepel az munkáikban oly gyakran. »És egyre-egyre közelebb megyek feléd, halál, / s már ki sem ejtem nevedet« — idézte apám számtalanszor Kosztolányit, ő maga meg **A halottak látogatása**, **A halál kiskocsi** és annyi más írásában idézte meg a Nagy Kaszást. Nagyon találóan állapította meg tehát Bori Imre róla **Az élet költője** című búcsúztatójában: »A halál Szirmai Károly egész életművének állandó kísérője volt: a fiatalkori írások éppen úgy róla szóltak, mint azok, amelyek a közelmúltban keletkeztek. (...) Egyet azonban máris tudunk: ez a halállal való írói megszállottság valójában több és nagyobb volt, mint ahogy az egyes írásokból kitetszhetett, s ma már az is bizonyos, hogy Szirmai Károly nem a halál költője volt, ahogy ő egykoron Kosztolányit látta, hanem az életé, amelyben bennfoglaltatik az elmúlásnak, a meghalásnak az igazsága is. Szirmai Károly látomásai tehát az életéi voltak, még ha alapvető kategóriáinak látezatra semmi közük az élet hétköznapi fogalmaihoz.«

Kosztolányi műveit talán senki sem szerette annyira, mint apám. Többször írt róluk. Legutóbb **A halál költője** címen. Ez az írása külön füzetként is megjelent.

Levelezett is vele. A leveleket nemegyszer én vittem el hozzá. Sőt Babitshoz, Kodolányihoz, Ignótushoz és más ismert íróhoz, költőhöz is elküldött, amikor Pestre mentem. Ily módon sok kiváló személyt

ismertem meg fiatalkoromban, mégpedig nemcsak Jugoszláviában és Magyarországon, hanem — később — más országokban is. Természetesen nemcsak apámon keresztül ismertem meg jeles embereket, hanem tudományos munkásságom révén is. Ezek a találkozások mély hatást tettek rám és kedvezően befolyásolták nézeteim és életem alakulását.

Kosztolányi betegsége alatt és halála után Babits több írást bocsátott apám rendelkezésére készülő Kosztolányi-tanulmányához. Ezek közül különösen az alábbi tartom érdekesnek, mert ebben baráti kapcsolataikat és költészetének alakulását is leírja. Az elrakás sorrendjéből ítélve, Babits valószínűleg 1936 augusztusában küldte apámnak egy dátum nélküli levél kíséretében »sok szeretettel«. Az írógéppel írt írást betűhíven közöljük.

EMLÉK RÉGI LEVELEKRŐL

Első irodalmi barátom Kosztolányi Dezső volt.

Nagyon fiatalok voltunk akkor, az egyetemen akadtunk egymásra. Verseket irtunk már mindketten, ámbar igen különböző stílusban és iránnyal. Én akkor az »intim« költészetet űztem, a mindennapok legközönségesebb jelenségeiből (parkodtam nem-sejtett szépségeket kiszűrni, s boldog voltam ha versbe vehettem a kisöcsém rendetlen asztalfiókját, a pesti házak Ilchthofjait, vagy a szekszárdi szálló hegymesterének fokosát.

Kosztolányi egészen más témákba volt szerelmes. Őt a csillagok érdekelték, lázadó latrok, magányos csucok és démoni végtelenségek. Baráti körben avval csufoltuk hogy semmimsem imponál neki ha nem legalább kétezer méter magas, és hó nem borítja. Nem sejtettük még hogy épen ő fogja megírni a legintimebb magyar verseskönyvek egyikét: a **Szegény Klegyernek Panaszait**.

Hosszu vitákban tisztáztuk költői elveinket. Angol és francia költők példáit idéztük s versengve fordítottuk. Közben szinte természet-szerűleg lettünk egymás verseinek első olvasói és kritikusai. Mindez oly életszükségletté vált hogy nem tudtunk lemondani róla akkor sem, mikor távol voltunk egymástól. Pedig eleget voltunk távol. Én valóságos »mezei had« voltam azidőtájt az egyetemen; időm nagyrészt Szekszárdon töltöttem, anyám házában vagy az szállóhegy tetején, francia dekadensek és latin klasszikusok könyvei közt. Sem újságot, sem folyóiratot nem olvastam, s a világ aktuális folyásáról jóformán csak Kosztolányi leveleiből kaptam hírt, melyek hetenként többször is rámköszöntöttek, s terjedelmükre nézve fölvehették a versenyt a világirodalom régi híres episztoláival. (Én magam hasonló terjedelemben küldtem a választ Budapestre, vagy Szabadkára, ahova Kosztolányi is időnként hazahúzódott.)

Ki se mondhatom, milyen izgalommal vártam ezeket a leveleket. Ha kétek, számoltam a napokat és lestem a postást. Ha a nagy, kövér, írásoktól dagadt boríték megérkezett, boldog fontoskodással vonultam rácsosablaku diákszobámba. A leveleket hosszú kutyanyelvekre irtuk, mint igazi befentes irodalmárok; nyolc-tíz ilyen kutyanyelvből is állott

egy levél, nem is említve a verses és ujságokból kivágott mellékleteket. Összes műveinket elküldtük egymásnak. A levelek kizárólag irodalmi kérdésekről szóltak, s többek közt a megkapott kéziratok részletes kritikáit tartalmazták.

Kazinczy óta nem volt ilyen irodalmi levelezés Magyarországon. Közöltük egymással poétai terveinket, s szigorú ítéletet mondtunk olvasmányainkról és az irodalom aktuális jelenségeiről. Főlényesen sujtottunk le elevekenre és holtakra. Olykor egy-egy könyvet is hozzácsomagoltunk a levélhez, amelyről egymás véleményét akartuk tudni, vagy lefordítottunk egymás számára egy-egy idegen verset amit valahol olvastunk. Kölcsönösen csodáltuk egymást, s mindent makacsul az irodalmi örökkévalóság szempontjából néztünk.

Mi lett ezekkel a levelekkel? A Kosztolányi-félék ma is megvannak birtokomban, de egy kicsit különös formában fogja átvenni őket az irodalomtörténet. Egy ifjonti utazásomból hazatérve ugyanis furcsa meglepetés várt, amint szekszárdi írásaimat vizsgáltam. A kisöcsém távollétemben megtalálta az asztalomon heverő kutyanyelveket, s megtetszett neki a felöltő hosszukás forma. Játékból és gyermekes gondolattal egymáshoz ragasztotta a teleirt széles papírszalagokat, és pedig a keskeny végüknél fogva, úgyhogy egymást folytatták s nyújtották mértéktelen hosszúsággá, mint valami végszámra menő övpántlika. Ezt a pántlikát aztán összegöngyölte, mint a táviratozásnál használatos papírszalagot szokás, vagy a vlaszovászón centimétert. Ha végig kigöngyölném és kiteriteném, sok-sok méternyi jönne ki belőle, nem férne a szobába, sem a lakásba, elnyúlna, mint egy hosszú fehér utca, melyen a betűk processziója menetel...

A Kosztolányi Dezső szavai vonulnak ezen a játékos utcán, tiszta és büszke jövődjük felé. Ahogy velük megyek, újraolvasva a régi leveleket, szemközt, a menet előtt szinte látni vélem a diadalkaput.

Babits Mihály

ÉGTÁJ

PÁLINKÁS JÓZSEF

SZABADKA NÉPOKTATÁSA (II.)

(1687—1790—1868—1918—1941)

VÁROSUNK NÉPOKTATÁSÜGYE A POLGÁRI ÁTALAKULÁS KORÁBAN

Mária Terézia államrendszerbe foglalta az iskolatügyet, II. József tanügyi rendelkezései, mind a haladók, mind a birodalomban élő nemzetiségek tanügyének fejlődését akadályozók, alapjában rengették meg ezt a rendszert. Halála után azért vált időszerűvé az 1790-es években a magyar tanügy egységes rendezése.

Az 1790-es évek reformmozgalma a megváltozott társadalmi és politikai viszonyokat akarta felhasználni arra, hogy a felvilágosodás és nemzeti viszonyok talaján korszerűbb és haladóbb szellemben szervezze újjá a tanügyet. Ebbe azonban az udvaron kívül beleszólt a társadalmi erők megoszlott elképzelése is. Reformtörekvéseiben a nemesség a nemzeti nevelés elveit igyekezett érvényesíteni; a tágabb látókörű, felvilágosult értelmiség a nevelést a polgári átalakulás szolgálatába törekedett állítani. A felvilágosult értelmiség elképzeléseit a magyar jakobinus mozgalom is magáévá tette.

1790-ben a nemesség az országgyűlésen nyíltan szembefordult a németesítő politikával és követelte a magyar nyelv bevezetését, ami magában haladó jellegű. Követelményeinek eredményeként nyitotta meg az országgyűlés az 1791: XVI. t.c. megszavazásával a nyelvtörvények sorozatát. Ez a törvénycikk rendelte el, »hogy nyilvános ügyek intézésére idegen nyelv ne használtassék, a magyar nyelv pedig megtartassék.« Ezt követte az 1792: VIII. t.c. »a magyar nyelv tanulásáról és használatáról.«⁵³

Megelőzte ezeket a törvényeket az 1790. január 28-án kiadott császári rendelet, amely a vármegye és a szabad királyi városok területén a német tannyelv helyett a latint vezette be. Hogy az erőszakos németesítés milyen ellenállást váltott ki a magyar társadalomban, leg-

jobban felmérhető értelmi szerzőjének, II. Józsefnek intézkedéseiből, aki 1790. február 20-án bekövetkezett halála előtt⁵⁴ alig három héttel, január 28-án⁵⁵ visszavonta a német tanítási nyelv bevezetésére vonatkozó, 1784. június 14-én kiadott rendeletét és újból visszaállította a latin nyelv használatát.

Bács-Bodrog vármegyében a császári rendelet 1790. március 3-án hirdették ki és az 1790. április 7-én megtartott megyei közgyűlésen határozatot hoztak, hogy a magyar nyelv tanítására az elemi iskolai tanítók állásvesztés terhe mellett kötelezettek. Ugyanakkor Mrazovicának, a pécsi tankerület görögkeleti nemzeti iskolák tanfelügyelőjének a megye külön felhívta a figyelmét, hogy tanítóit kötelezze a magyar nyelv tanítására, mert ellenkező esetben megakadályozza további munkájában.

Külön foglalkozott a magyar nyelv bevezetésével a helytartótanács is, és az 1790. április 20-án kiadott tíz pontba foglalt rendeletében a magyar nyelv bevezetését rendeli el az elemi iskolákban. A rendelet 6. pontjában kimondja, hogy »az alsóbb iskolákban azonban a latin nyelv mellett a magyar nyelv is behozandó«, a 7. pontban »a hazai nyelv a falusi iskolákban is használandó, mert az a nemzeti kultúrához tartozik«, végül a 8. pontban »a német nyelvet pedig az elemi iskolában az ifjúság túlterheltségére való tekintetből mellőzzék.«⁵⁶

A helytartótanács rendeletét a vármegye 1790. május 27-én tárgyalta. Ennek 6. pontját a közgyűlés határozatlanul megváltoztatta és kimondta, »hogy a járási szolgabírák hirdessék meg, miképp a megye területén levő elemi iskolákban a magyar nyelv elsősorban kötelezőleg tanítandó.«⁵⁷

Ezekben a nyelvi rendeletekben az osztrák elnyomatás ellen küzdő középnemesség hangja jutott kifejezésre. A középnemesség már II. József uralkodása utolsó éveiben szembehelyezkedett a németesítő politikával, rokonszenvvel támogatta a tágabb látókörű felvilágosult értelmiség nyelvfejlesztő törekvéseit és anélkül, hogy tudatában lett volna, bekapcsolódott a társadalom polgári átalakulásába. Ez a lépése mindaddig haladó, amíg elnyomó hatalmát nem igyekszik érvényesíteni minden erejével, főleg az iskolákon át, az országban élő nemzetiségekkel szemben. Ilyen irányú törekvései már az említett rendeletekben is érezhetőek, melyek az országgyűléseken megszavazott és megszavazásra kerülő nyelvtörvényekben még fokozódtak. Kétségtelen, hogy a nemzeti eszmék erősödésével elkezdődő magyarosítás a 19. században fokozódott, és a magyar szellem egyre jobban teret hódított az oktatásban.

»Mivel az állam jóléte főképp az ifjúság nevelésétől függ«, amit törvénybe is iktattak az 1790—1. országgyűlésen, az országgyűlés megalkította a Művelődési Bizottságot azzal a feladattal, hogy kidolgozza a nemzeti nevelés elveit, rendszereit és annak megfelelő törvénytervezetét az iskolák újabb rendezésére, hogy az az országgyűlés és király jóváhagyása után törvényerőre emelkedjen.

Mindez csak terv maradt. Az iskolák újabb rendezésére tett erőfeszítések az országgyűléseken nem jártak eredménnyel. Továbbra is kitartott az udvar amellett, hogy az iskolák ügye nem tartozik az

országgyűlésre, hanem kizárólag az uralkodóra. Pedig a Művelődési Bizottság néhány igen korszerű javaslatot dolgozott ki anélkül, hogy a feudalizmust és az osztrák befolyást veszélyeztette volna. A francia forradalom balratolódása újból egyesítette a magyar és osztrák főnemesség érdekeit, ami élet vette a köznemesség harciasságának, és az 1790-ben összeült országgyűlés a bécsi udvar és a magyar nemesség kompromisszumával ért véget 1791 májusában. Az iskolák rendezésében pedig visszatértek a feudalizmust védelmező, Mária Terézia korabeli rendelkezésekre, és az addigi németesítés helyett a magyarosításra törekedtek. Ezzel az egész művelődéspolitikát reakciós irányba terelték.

Ha a forradalomtól rettegő uralkodó osztály reakciós vezírek evezett is és akadályozta a polgári átalakulást, a polgári értelmiség egy kisebb radikális demokrata csoportja, a magyar jakobinusok, a francia forradalom hatására a gyökeres polgári átalakulás szükségességét hirdették és követelték a nemesi kiváltságok eltörlését, a jobbagság felszabadítását és a köztársasági államformát. Bírálva a nemzeti nevelés tervezetét hangoztatják, hogy a szabad nemzet fiainak szabad nevelésben kell részesülniük, az iskola ne neveljen szolgalelkű egyéneket, és a tanítás lehetőségeit demokratikus módon biztosítani kell minden ember gyermeke számára, de nem társadalmi helyzetének, hanem tehetségének megfelelően. Az embert az esze teszi emberré, az ész által tarthatja fenn magát a munkával, s ezáltal szerezheti meg boldogságát. Éppen ezért az ember számára legnagyobb veszedelem a tudatlanság és vakhit. Jól tudják ezt a királyok, nemesek és papok, akik szándékosan tartják tudatlanságban a népet, hogy saját uralmukat, jólétüket fenntarthassák. A jakobinus mozgalom követelte a tudatlanság felszámolását, az egyházi befolyás megszüntetését az oktatásban és minden nép számára az anyanyelv szabad használatát.

Ezeket a nemes gondolatokat már csírájában elfojtotta a forradalomtól megrémült uralkodó osztály a jakobinus társaság felszámolásával.

Mi sem bizonyítja jobban az uralkodó osztály reakciós álláspontját, mint az ország nádorának véleménye a népművelés fejlesztéséről, aki az udvarnak küldött jelentésében azt állította, hogy a parasztnak semmi szüksége arra, hogy iskolába járjon, mert az szerencsétlenné teszi.⁵⁸ Ilyen felfogás közepette az udvari reakciónak nagyon sok újonnan alapított falusi iskolát sikerült bezáratnia a XIX. század küszöbén.

Ebben a légkörben látott napvilágot a magyarországi iskolák újabb rendezésére irányuló második királyi rendelet, az 1806-ban kiadott *Ratio educationis*.

A TANÜGY MÁSODIK ORSZÁGOS RENDEZÉSE

Az iskolák újabb rendezésére vonatkozó okmány kidolgozásában az országgyűlés nem vehetett részt és az uralkodói felségjog alapján a király adta ki. Ez a magyar neveléstörténet oly jelentős okmánya, tiszteletben tartva a többi egyház autonomiális jogait, csak a katoli-

kus iskolák rendezését irányozta elő. Hatása azonban a többi felekezet oktatásügyét is befolyásolta. Nem sokban lendítette elő a tanügyet, de elődjével, az 1777-ben kiadott *Ratio educationis*szal szemben visszaesésről szó sem lehet. Mint az udvar és a magyar nemesség megalkuvásának eredménye elveiben a nemesi érdekeket képviselte és a nemzeti nevelés elveit részben magáévá is tette. A nemzet fogalma akkor még nem azonos a nemzet mai fogalmával, legalábbis nem az a nemesi szerzők és az udvar felfogásában, akik a népet kizárták a nemzet fogalmából. Pedig Hajnóczyék a magyar jakobinus mozgalomban a nemzet fogalmát akkor már sokkal tágabb alapokon tárgyalták és a szabad nemzet fiainak szabad neveléséért küzdöttek.

Ez az uralkodói okmány az oktatás és tanügy rendezését közjónak tekintette és már bevezetőjében kimondta, hogy az országban minden gyermeket — társadalmi, nemzetiségi és vallási hovatartozandóságára való tekintet nélkül — intézményes nevelésben kell részesíteni. Itt jutott kifejezésre a nemzeti nevelés alap gondolata. Hivatkozva a lakosság soknemzetiségű és különböző vallási összetételére, abból indult ki, hogy az elemi iskolában minden nemzetiség a saját anyanyelvén tanuljon, a vallási megkülönböztetést pedig ki kell irtani. További intézkedéseiben megszüntette a német tanítási nyelvet, helyette az elemi iskolában a magyar és ott, ahol az megvalósítható, a nemzetiségek anyanyelvét tette meg a tanítás nyelvét. Foglalkozott a nőnevelés kérdésével is, és a leányok részére különféle népnyelvű iskolák szervezését irányozta elő.

Az 1806-ban kiadott *Ratio educationis* az elemi iskolákat egytanítós falusi vagy kisebb mezővárosi, kéttanítós mezővárosi vagy kisebb szabad királyi városi és háromtanítós nagyvárosi iskolákra osztotta. Tanterveiket is elhelyezésüknek megfelelően írta elő.

Az egytanítós iskolában, ahol a tanító feloszthatta a tanulókat kezdők és haladók csoportjára, a hittanon kívül, amelyet a helyi plébános tanított, a tanító pedig csak ismételtette, az olvasást, írást és a falusi élet körülményeit figyelembevevő számolást kellett tanítani. Ezenkívül ismertetni kellett a gyermekekkel azokat az állampolgári kötelességeket, amelyekkel az uralkodónak, a tisztviselőknek, a földesuraknak tartoznak; a haza alkotmánya iránt, amelynek saját boldogulásukat, szerencsés helyzetüket és biztonságukat köszönhetik, valamint a tiszteleltre méltó törvények iránt. Azok a tanulók, akik folytatni akarják tanulmányaikat a gimnáziumban, és a nemesek gyermekei emellett a latin nyelv elemeit tanulják. Megállapította a *Ratio educationis* ezekben az iskolákban a kötelező heti óraszámot is: a kezdőknek 10 óra, a haladóknak 20.

A kéttanítós vagy nemzeti főiskolában heti 22 órával I. osztályra és 22,1/2 órával II. osztályra osztották a tanulókat. Tanterve valamivel bővebb, mint a falusi iskoláké. A falusi iskolák számára előírt tantárgyak mellett anyanyelvből tanították a levél- és nyugtatványírást, számtanból pedig a hármasszabályt, amelyet alkalmazni kellett az iparra és kereskedelemre. A latin nyelv tanulása hasonló az előbbihez.

A nagyvárosi háromtanítós iskolában az I. osztályban 22, a II. és III-ban 22,1/2 órával tanították hetente valamivel bővebben a két-

tanítós iskola számára előírt tantárgyakat. Akik azonban ipari és kereskedelmi pályára készültek, anyanyelvet, helyesírást, fogalmazást, mértant, építészetet, természetrajzot, kézműipartant, kereskedelmi földrajzot és áruismereteket is tanultak. Hasonlóan az előbbiekhöz, a latin nyelv elemeit itt is tanították.

Az 1806-ban kiadott *Ratio educationis* hat tankerületi főigazgatóságra osztotta fel az országot. Minden tankerület székhelyén megnyitották az elemi oktatás legmagasabb fokát nyújtó magyar tannyelvű normál iskolát vagy nemzeti főiskolát (latinosan: schola vernacula primaria).

Az I. osztályban tanították: magyar és német nyelven az olvasást és írást és magyar nyelven a számolást.

A II. osztályban: a magyar, német és latin nyelvtant, a szám-
tant és a városi iskolák tankönyvének feldolgozását.

A III. osztályban az előbbieken kívül tanítottak még természetrajzot, technológiát, kereskedelmi földrajzot, levélfogalmazást, geometriát, számtant, mechanikát, magyar és német nyelvet, magyar történelmet, rajzot és éneket. Minden osztálynak külön tanítója van, a hittant, éneket, rajzot külön tanárok tanítják.⁵⁹

Az egytanítós iskolák a mezőgazdasági életre készítik elő a tanulókat. Ezért is hangsúlyozza ki a *Ratio educationis* a falusi iskolák szükségességét és azt szeretné, ha minden kis faluban működne, hogy minden 6—12 éves elvégezhesse őket. Ennyit a *Ratio educationis* már a két- és háromtanítós városi iskolákkal nem foglalkozott. Ezekből jóval kevesebbet is nyitottak meg. Legkevesebbet nyitottak meg — összesen hatot — a háromtanítós norma iskolákból a tankerületi székhelyeken, melyekben a jövőben tanítókat is képezték. Az elemi iskolák ilyen felosztásában is részben a nemzeti nevelés elvei érvényesültek: járjon iskolába az ország minden 6—12 éves gyermeke, de azok közül minél kevesebb jusson el az egytanítós falusi iskolából a magasabb fokú latin iskolákba, amelyekben az uralkodó osztály gyermekeit képezik ki az államvezetésre.

Külön tantervet dolgozott ki az új *Ratio educationis* a falusi, a városi és a magasabb rangú nemesi származású leányok számára. Ezekben a tantervekben domborodtak ki legjobban a nemzeti nevelés elvei, amikor is a falusi leányok részére előírt hittant, anyanyelvű olvasást, írást és számtanelemeket. Ezenkívül gyakorlatilag ismerkedtek meg a falusi élettel kapcsolatos munkálatokkal. A városi leányiskolák tanterve alapján megegyezik az előbbivel, csak Magyarország történetének tanulásával egészült ki. Gyakorlatilag társadalmi helyzetüknek megfelelően tanultak kézimunkát. Sokban különbözött az előbbiektől a nemesi leányok anyanyelvű, magasabb fokú iskoláinak tanterve. Az említetteken kívül tartalmazta a magyar, német és francia irodalom áttekintését, fogalmazást, a Magyarországhoz tartozó országok történetét, földrajzát, valamint az előkelő hölgyekhez illő foglalkozások gyakorlását. Ebbe az iskolába még a polgári származású leányok sem járhattak.

Az új *Ratio educationis* hangoztatta az elemi iskolák szükségességét különösen a falusi egytanítós iskolákét és arra törekedett, hogy

minden gyermek el is végezze őket. Megfelelő tankönyvekről és képzetesebb tanítókról azonban nem gondoskodott. Továbbra is a régi tankönyveket használták, és azokból sem volt elegendő. Sokszor még a tanítók sem jutottak hozzájuk, aminek a következményei meg is mutatkoztak az eredményekben. Vajmi keveset hatott ilyen körülmények között a fenntartásában sem biztos elemi iskola szellemi és anyagi szegénységgel küszködő tanítóival a népművelés fellendítésére.

* *
*

Szabadkán az elemi iskolák száma nem növekedett arányban a lakosság számának növekedésével. Érezhető volt az már a tanügy első országos rendezése korában, amikor a húszezer lelket számláló városban hosszú éveken át csak a norma működött többször három osztálylyal, mint négygel, ahogy ezt a szabályzat előírta. A város pedig nehezen szánta rá magát újabb iskolák megnyitására, melyekre a központtól távol eső városrészekben mutatkozott nagy hiány. 1778 és 1806 között a normán kívül megnyílt a külvárosokban három egytanítós triviális iskola, a belvárosban egy egytanítós leányiskola és a normából kivált szerb gyermekek részére újból megnyitott triviális iskola. Mindez azonban kevés volt az iskolaköteles gyermekek nagy számának befogadására.

Hogy a város hogyan viszonyult az elemi iskolákhoz, arra legjobban rámutat az az évtizedeken át folyó harca a helytartótanáccsal a norma negyedik osztálya megnyitása körül. Amint már előbb láttuk, a négyosztályos norma volt ebben a korban a legrangosabb elemi iskola, amit nem is kapott meg minden város. Szabadka is csak azért kapta meg, mert a vármegye itt összpontosította a katolikus tanítóképzést, melynek fenntartási költségeit magára vállalta. Helytelenül fogta fel a város ennek az iskolának a feladatát.

Az iskolákhoz való ilyen viszonyulásban kell keresni a város kulturális életének lemaradását. Ezért 1806-ban az új *Ratio educationis* végrehajtói már nem adták meg még csak a háromtanítós nagyvárosi iskola megszervezési jogát sem, amelyet sokkal kisebb városok is megkaptak, a normáról pedig szó sem lehetett. Nem is emelte fel a város szavát a rangosabb elemi iskolák megszervezéséért. Belenyugodott abba, hogy az eddigi legrangosabb négyosztályú elemi iskola helyett a másodrangú kéttanítós capitalis elemi iskolát szervezze meg.

Városunk népiskolái felett a múlt század első három évtizedében mintha megállt volna az idő. Más városokban éppen ezekben az években szerveznek egyre több önálló, latin iskolától független két- vagy háromtanítós elemi iskolát a tovább nem tanuló gyermekek számára. Szabadkán alig tesznek ezen a téren valamit. Még 1820-ban is változatlan az elemi iskolák száma és rendkívül kevés, összesen 288 tanuló látogatja őket.⁶⁰ Így a város műveltsége valójában ki sem mozdulhatott a már említett állapotából. De hogyan is mozdulhatott volna ki a városatyák ilyen megdöbbenően felelőtlen magatartása mellett az ifjúság nevelésével szemben, aminek szükségességét és megjavítását a város közigazgatásának rendezésére kiküldött kormánybiztos erélye-

sen sūrgeti. Jelentésében arról értesíti a magisztrátust, hogy az 1820-ban megtartott városi tisztújítás alkalmával a lakosság erkölcsi és értelmi szegénysége miatt alig talált alkalmazható egyént. Ugyanakkor utasította a magisztrátust, vizsgálja ki ennek okait és gondoskodik anyagi eszközökről az oktatás, nevelés feljavítására és ezáltal a lakosság közműveltségének felemelésére.

A magisztrátus által kiküldött bizottság maga is meggyőződött a tudatlanság és műveletlenség siralmas állapotáról, és megállapította, hogy a negyvenezernyi lakosú város — meglehetősen anyagi jóléte ellenére — a műveltség igen alacsony fokán áll. Az iskolázatlan tömegek — írja jelentésében — képtelenek a műveltség előnyeit belátni; az ifjúság is olyan műveletlen, hogy a múlt tisztújítás alkalmával nem lehetett arra való egyént találni, aki a jegyző segítségére lehetett volna és papírról papírra egyszerűen csak latinul lemasolni képes lett volna, amiért is idegent kellett hívni. Beszámolójában leszögezi, hogy az ifjúság tespedő tudatlanságban nő fel. Ezért javasolja a magisztrátusnak újabb elemi iskolák felépítését, az iskolába járás és a tanítók munkájának szigorú ellenőrzését, ugyanakkor a hanyag szülők büntetését, s végül, hogy minden polgár okvetlenül járassa fiát az elemi és grammatikális iskolába, és ez legyen egyik feltétele a városi polgárság elnyerésének. Továbbá javasolja a bizottság a szegény szülők és a szorgalmas tanulók anyagi támogatását, majd pedig azt, hogy az iskolázott fiataloknak állást kell biztosítani. Felvetette még a tanulásra serkentőleg ható jutalomdíjak bevezetését.

Jelentését a magisztrátus egyhangúlag elfogadta, és a felsőbb hatóságokhoz fordult bizonyos javaslatok engedélyezése végett.⁶¹

Mit hozott ez a nagy nekibuzdulás?

Vajmi keveset. Hiszen a közművelődés elmaradottságát kutató bizottság a legnagyobb fogyatékoságot a templomok és a papság kis számában látta és csak másodlagosan a kevés számú népiskolákban. Éppen ez volt a baj. Mély vallásosságában a bizottság, de a magisztrátus maga sem, nem ismerte fel, hogy az egyház ismét együtt halad az álammal, és a tömegek tudatlansága felel meg érdekeinek legjobban. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy a helytartótanács hoz engedélyezésre felküldött javaslatokra csak öt év múlva érkezett válasz, amelyben a templomok építését, valamint a jó tanulók jutalomdíjára kitűzött összeget engedélyezte, míg az iskolaépítésről szó sem volt.⁶² Pedig az iskolahálózatban olyan állapotok uralkodtak, melyekhez hasonló a trákoknál sem lehet — írja jelentésében a helybeli elemi iskolák igazgatója.⁶³ Nem ez az első beadványa az elemi iskolák igazgatójának az iskolák állapotáról. Már 1821 tavaszán, amikor a közműveltség elmaradottságának okait kutató bizottság tette meg jelentését az illetékeseknek, ostromolni kezdte a magisztrátust jelentésével a belvárosi iskola I. osztályának állapotáról. Jelentésében írja — a tanterem a tanulók számára túlságosan szűk, elegendő pad sincs benne, amiért a gyerekek nagy száma az egész idő alatt egymás hátán állni kénytelen. Ily körülmények között már az olvasásban is meg voltak akadályozva a tanulók, írni pedig éppen lehetetlen volt. Más iskolahelyiségek személtlerakodó helyek, káromkodó kocsisok és bűzlő istállók, zajos koc-

mák tőszomszédságában voltak. A berendezés és a bútortzat is gyakran a legcsekélyebb igényeknek sem felelt meg. Rossz kályha és papírral beragasztott törött ablakok mindennapi dolgok voltak. Sok osztályban nem volt elégséges, másban éppen semmi pad és asztal, a gyermekek fele padolatlan, gödrös földön ült, másik fele gyalulatlan deszkákon; másutt az eső ellen sem voltak megvédve. Hogy a rossz istállókhoz hasonló háromosztályos iskolát ne is említsem, de már a leányiskola olyan, hogy tisztességes ember nem meri ide küldeni leányát; mert nedves, vakolatlan, igen egészségtelen szűk helyiség, melyben a leánykák rossz kocsmapadokon görnyedve ülnek, frásra pedig semmi alkalmatosság nincsen.⁶⁴

Sokáig nem változott meg a szabadkai elemi iskolák épületeinek bemutatott állapota. Új iskolaépületeket a latin főgimnázium 1818-ban felépített épületén kívül a város addig nem emelt. Az elemi iskolákat rendszerint erre alkalmatlan bérelt magánházakban helyezte el, amelyekben a legszükségesebb felszerelésekkel is mindig baj volt. Sokszor évekbe tellett, míg egy újonnan megnyitott elemi iskola padokat kapott. Egyéb felszerelésről még a múlt század közepén sem igen lehetett szó. Iskolai könyvtár, gyűjtemények vagy éppen szertár még csak elvétve sem akadt az iskolákban.

A REFORMKOR TÖREKVÉSEI AZ OKTATÁSÜGY KORSZERŰSÍTÉSÉRE

A felülkerekedő polgári társadalom igényeinek megfelelő korszerűbb népoktatás gondolatát a reformkorban a liberális felfogású köznemesség, a népi származású értelmiség — honoráciorok — sorából kifejlődött haladó erők tűzték napirendre, akik az ország függetlenségéért és a polgári fejlődés felgyorsításáért szálltak síkra. Tervbe vették az ország elmaradott gazdasági életének felszámolását, a jobbagyság felszabadítását és az ezzel kapcsolatos népoktatás korszerű átszervezését. A reformországgyűléseken bizottságokat alakítottak a korszerű a fejlődő tőkés gazdálkodás igényeit kielégítő népoktatás terveinek kidolgozására. Kidolgozott terveiket a király elé terjesztették, aki azokat azzal utasította el, hogy a tanügy nem tartozik az országgyűlésre, az uralkodói jog, és ha szükségét látja, maga fog arról gondoskodni.

Bécs még ideig-óráig elhalaszthatta a megoldásra váró kérdések intézését, így a népoktatás ügyét is, a fejlődést leállítani azonban már nem tudta. A korszerűbb népoktatás megszervezésének szükségességére, legalább is a műveltebb elemi iskolai tanítók nevelésére, maga a katolikus egyház mutatott rá, amikor 1828-ban megnyitotta az első önálló kétéves magyar tanítóképzőt.⁶⁵ Ezt követték 1839-ben a protestáns kétéves tanítóképzők.

Az állam most már nem térhetett ki a tanítóképzés korszerűsítése elől, és 1840-ben a kormányzat elrendelte öt katolikus királyi tanítóképző megnyitását.⁶⁶

1845-ben az országgyűléseken kifejtett törekvések eredményeként könyvelhető el az a helytartótanácsi rendelkezés is, amelynek

alapján kiadták az új népiskolai rendtartást »Magyarország elemi tanodáinak szabályzata« címen. Ez a rendelkezés az elemi oktatás szervezeti és tartalmi kérdéseit korszerű módon, a lehetőségeket reálisan figyelembe véve, 10 fejezetben igyekezett megoldani. Az elemi iskolát felosztotta alsó és felső iskolára. Az első két osztály képezi az alsó, a harmadik és a kétéves negyedik osztály pedig a felső elemi iskolát.

Szervezetére nézve ez az új elemi iskola már az új, megváltozott helyzethez igazódott. Alsó két osztályában a mindenki számára szükséges egységes műveltségre törekedett. »Az alsó elemi tanodák fő célra, tárgyra vagyis tanulmányokra, rendre és fokozatra nézve egyenlők.« Tanterveikbe a szabályzat nem vette be a latin nyelvet, csak az általános műveltséget nyújtó tantárgyakat, az olvasást, írást, számolást, éneket, valamint a különböző olvasmányokat tartalmazó olvasókönyvből a »kérdésgető magyarázatot«. Meghatározta azt, hogy a nemzeti-ségi vidékek városaiban az olvasást és írást anyanyelven és magyarul, míg a falvakban csak anyanyelven kell tanítani.

A felső osztályban a tananyag bővül, a III. osztályban az előző tantárgyakhoz csatolják az anyanyelvi és magyar nyelvtant, fogalmazást, a tanulmányaikat tovább folytató tanulók számára ebben az osztályban kezdik meg a latin nyelv elemeinek tanítását. Ezentúl csak az elemi iskola III. osztályának elvégzésével iratkozhatnak be a tanulók a gimnázium első osztályába.

Külön szerepet kapott az ifjúság nevelésében a két évre szabott IV. osztály. Tanterve jóval bővebb és alaposabb kiképzést nyújt a polgári foglalkozásra készülő tanulóknak. A latin nyelv itt is kimaradt, helyette a németet tanítják, továbbá bővült a számtan tananyaga, új tantárgyként jelentkezik a mértan, mechanika, természettan, rajz, polgári építészet, földmértan, természetrajz, magyar és német nyelvtan, fogalmazás, szép- és helyesírás. A tanterv a szépolvasás, fogalmazás gyakorlására előírja a jeles magyar írók és német írók munkáiból kiválasztott szemelvények, levelek, leiratok, beszédek felhasználását. Ezekben a IV. osztályokban külön figyelmet kell szentelni azoknak a tantárgyaknak, »melyeket ismerni, tudni mesterséget űzőknek, kézműveseknek és kereskedőknek szükséges.«

Rendelkezik a szabályzat a tankötelességről is és kimondja, hogy 6—12 év között minden gyermek számára kötelező az alsó két osztály elvégzése. Azokat a szülőket, akik ehhez nem tartják magukat, pénzbeli büntetéssel kell sújtani. Rendezi továbbá az évi nagyszünetet is; a falusi iskolákban azt a fontos mezőgazdasági munkákhoz köti azzal, hogy hat hétnél többet nem tehet ki, a városi iskolákban az évi nagy szünetre a szeptember és október hónapokat jelöli meg.

Még egy fontos rendelkezését kell megemlíteni ennek a szabályzatnak. Először említi meg egy ilyen állami rendelet a tanítók nyugdíj jogosultságát, amelyre 30 évi munka után van joguk.

Fordulópontot jelentett ez a szabályzat az elemi iskolák szervezésében, annál is inkább, mert nemcsak a külön tanítókkal rendelkező ötéves elemi oktatást vezette be, hanem a tananyag megszabásával a polgári igények kielégítését igyekszik elérni a fejlődésnek ezen a fokán.

A reformkorszak népnevelés terén elért eredményeit Arany János a *Társalkodó* lapjain már 1841-ben haladásnak nevezi és megállapítja, hogy korszerű népnevelés nélkül az általános nemzeti műveltség és polgári jólét nem jöhet létre. »...ki ne örülne — írja a továbbiakban —, látva vagy remélve, hogy azon por fia, ki maga, ökreinek hű szolgálatában növekedve, jelenleg nevét leírni vagy már a leírottat elolvasni sem képes, kit ismerethiány, italvágy, renyheség szinte végpusztulásra juttattak, hasznos ismeretekkel, józansági föltétellel s iparral lépend ki a kedvteléssel gyakorlott, szorgalmas szép ismeretek s tehetségekkel gazdag, okos és szelíd oktató által vezérelt iskolából; viendi magával anyagi jóléte, szellemi képződése életteljes csiráit...«⁶⁷

NÉPISKOLÁINK SZÁMBELI GYARAPODÁSA A REFORMKORSZAKBAN

Városvezetőségünk a múlt század harmincas éveig a népiskolai hálózat kibővítésében szinte semmit sem tett. 1804-ben patronátusi szerződést kötött a Sándorban megnyitandó szerb elemi iskola eltartására, és 1825-ben megnyitotta a rajziskolát. Ez az iskola azonban nem sorolható a mindennapi iskolák közé, és így 1828-ban a 34 358 lelket számláló városban csak a kéttanítós nemzeti főiskola, az egytanítós leányiskola, az egytanítós szerb iskola működött a város központjában, míg a külvárosokban három egytanítós katolikus és egy egytanítós szerb iskola volt. Ez a hét elemi iskola nyolc osztályával, ugyanannyi tantermmel, ha azokat a mai értelemben tantermeknek lehet nevezni, és tanítójával a tanköteleseknek csak egy nagyon kis hányadát fogadhatta be, és hatásuk a város kulturális fejlődésében alig volt érezhető. Az elemi iskolák ilyen nagymérvű elhanyagolásáért csak a város vezetősége felelős, még akkor is, ha a lakosság nagyobb részét képező birtokos földművelő rétege földimádatában gyermekeit más pályára nem volt hajlandó adni, s így iskolába sem járatta. Sohasem lépett fel a város erélyesen a hanyag szülőkkel szemben, akik gyermekeiket nem járatták iskolába. Büntetést ezért még az erre vonatkozó rendeletek ellenére sem rótt ki a város senkire. Nem is volt meg rá az erkölcsi joga, mert az iskolák állapotáról szóló leírások is azt bizonyítják, hogy azokra költött a város legkevesebbet. Bezzeg ha valakit káromkodáson, vagy a vasárnapi istentisztelet elmulasztásán kaptak, azt nemcsak botbüntetésre ítélték, hanem még be is zárták.⁶⁸

A reformkorszak kimozdította a szabadkai népiskolákat is évtizedes mozdulatlanságukból. Az iskolákért megindult országgyűlési mozgalom a kialakuló szabadkai tanyavilágban előbb talált megértésre, mint a városban. Ludas kevés földdel rendelkező népe megértette az idők szavát, és megértette azt is, hogy nagyobb tudással csak javíthat nehéz helyzetén. 1832-ben saját költségén megnyitotta az első tanyai iskolát és 1860-ig maga fizette tanítóit. Ekkor vette át a város az iskolát és osztotta be a városi iskolák igazgatósága alá. Ezután szánta csak rá magát a város újabb négy külvárosi osztály megnyitására. A külvárosokban — Kerben, Zentán, Újfaluban — öt vegyes tanítási nyelvű osztály működött, amelyekben hittant, anyanyelvet,

magyar és német írást, olvasást és számtant tanítottak. A város központjában működő nemzeti főiskolában a tanítás nyelve magyar volt, és az I. osztályban hittant, olvasást, írást magyar és német nyelven és a két számtani alpműveletet, a II. osztályban hittant ószövegségi történettel, a latin nyelv elemeit, latin, magyar, német, szép- és helyesírást és olvasást és a négy számtani alpműveletet tanították. A leány főosztály tanterve hittan, magyar, német olvasás és írás, a négy számtani alpművelet, erkölcsi szabályok és kézimunka. 1843—44-ben Sándorban a szerb iskolán kívül egy magyar, német és illír nyelvű katolikus iskolát nyitottak.

Ha nem is sokat, valamit mégis javult az oktatásügy Szabadkán, és a népiskolák újabb rendezését már — a rajziskolát is beleszámítva — 15 osztály várta ugyanannyi tanítóval és korábbiakhoz viszonyítva erősen megnövekedett számú tanulóval. Hat év alatt megkészszerződött az iskolába járó gyermek száma. 1837-ben 833 tanuló járt iskolába, 1843-ban számuk már 1600-ra emelkedett. Több mint száz gyerek jutott minden tanítóra.

A harmincas évektől kezdve fokozódott a harc a magyar nyelv bevezetéséért a közigazgatásba és az iskolákba. Előljártak ezen a téren a megyék, és kifejezetten az erőszakos magyarosításra törekedtek. Nacionalista felfogásukban a nemzetiségi területeken azon fáradoztak, hogy az elemi iskolákban ne anyanyelven, hanem magyar nyelven tanítsák az elemi ismereteket és így kényszerítsék rá a magyarul nem tudó zsenge gyermekeket a magyar nyelv megtanulására. Céljaik elérése még attól sem riadtak vissza, hogy a magyarul nem tudó tanítókat elmozdítsák állásukból. Bács megye ilyen értelmű rendeletet hozott 1834. februárjában: »Azok a tanítók, akik eddig magyar nyelvet nem tanultak, a szolgálatukból e folyó évi Pünkösöd hava első napján elbocsájtassanak — s helyettük a maga illetősége által más alkalmas, akik a honi nyelvet tudván, az oktatásuk alatt leendő iskolai nevendék gyermekeket honi nyelven tanítani s így hivatalbéli rendeltetésüket, mint pediglen hazafiúi kötelességeiket teljesíteni képesek, választassanak.«⁶⁹

A magyar nyelvért folyó hosszan tartó küzdelmek a király által jóváhagyott 1844. évi 2. törvénnyel fejeződött be. E szerint a közéletben a magyar nyelv kötelező és a törvény utolsó pontja mondja ki a királyi határozatot: »Az ország határain belüli iskolákban közoktatási nyelv a magyar legyen,« Horvát—Szlavónia kivételével. Nacionalis felhevülésükben a törvényt legtöbben tévesen magyarázták és a magyar nyelvnek adtak előnyt még az elemi oktatásban is, holott a törvény az elemi iskolákban a nemzeti nyelven való tanítást nem helyezi hatályon kívül. Törekvéseikben gyakran jutalomban részesítették az erőszakos magyarosításban élenjáró tanítókat.

A magyarosítási folyamat a magyar nyelv bevezetésével a kerizentai, újfalui bunyevác és a két szerb iskolában fokozottabb erővel indult meg a megyei rendelet után. A bunyevác iskolákban már ekkor megkezdődik a magyar vagy német ajkú tanítók megválasztása, akik a rendeleteknek eleget is tesznek. Ez azonban még nem jelentette a bunyevác iskolák megszüntetését, de előre vetette annak árnyékát, ami a hetvenes években be is következett.

1845. július 16-án adta ki a helytartótanács a rendeletet az elemi iskolák újjászervezésére a *Magyarország elemi tanodáinak szabályzata* értelmében. Városunk ekkor a győri tankerülethez tartozott. A tankerületi főigazgató szeptember 1-én felszólította a várost, hogy az új szabályzat értelmében négyosztályos ötéves elemi iskolát szervezzen azzal, hogy a III. osztályt még ebben a tanévben nyissa meg,⁷⁰ a kétéves IV. osztályt viszont csak abban az esetben, ha azt a város ipari, kereskedői és polgári élete fejlesztésére szükségesnek tartja.

E felszólítás második felének határozatlanságát használta ki a város a kétéves IV. osztály megnyitásának elodázására azzal a megokolással, hogy annak megszervezése »kevés haszonnal, de sok költséggel járna«. A III. osztályt minden további nélkül megnyitotta; így a korábbi kéttanítós nemzeti főiskola háromtanítóssá fejlődött. Az iskolák újjászervezésére a városi tanács külön bizottságot is választott.⁷¹ A bizottság kétévi munka után néhány komoly javaslatot állt elő jelentésében, mint pl. Kelebián és Tavankúton ambulátoriussá iskolát kell nyitni, a belvárosi leányiskolát kétosztályúra kell növelni, hogy a leányok is magasabb műveltséget nyerjenek, a Rogina barán egy kertet kell berendezni a kertészet tanítása végett, be kellene vezetni minden iskolában a kézimunkát és tanításával rátermett nőket kell megbízni, külön kellene választani a belvárosi és külvárosi iskolák igazgatóságát. Végül az iskolai választmány megszervezését javasolja.

Mindebből az 1848-as események miatt semmi sem lett, és az iskolák is csak egy osztállyal növekedtek meg a városban.

1848-ban a független magyar kormány vallás- és közoktatásügyi minisztériuma törvényjavaslatot terjesztett az országgyűlés elé a népoktatás ügyében. A forradalmi hangulatot magán viselő törvényjavaslat a független magyar oktatáspolitikát, valamint a polgári iskolarendszer megalapozására törekedett, és az iskolák megreformálását a népoktatás újjászervezésével tervezte elkezdni.

Mint annyi más nagyszerű elgondolás, kiváló ötlet, a népoktatást újjászervező törvényjavaslat is elbukott a forradalommal együtt és csak húsz évvel később vált alapjává a polgári iskolarendszernek.

(Folytatjuk)

JEGYZETEK

53. Hock Rudolf: *A többnyelvűség múltja és jelene Vajdaság területén*. Létünk, 1972. 3. szám, 45.
54. *Magyarország története 1526—1790*. Budapest, 1962. 636.
55. Dr. Dudás Gyula: I.m. 52.
56. Uo. 53.
57. Uo. 53.
58. Ravasz János: I.m. 58.
59. Mészáros István: *A magyar nevelés története 1790—1849*. Budapest, 1968. 66—69.
60. Iványi István: I.m. 389.
61. Szabadkai Történelmi Levéltár: Városi tanács 1821. évi pol. jk. 151.
62. Uo. Városi tanács 1826. évi pol. jk. 1793. sz.
63. Iványi István: I.m. 383.
64. Uo. 382—383.
65. A szerb kétéves tanítóképző Zomborban már 1816-tól működött.
66. Szakál János: I.m.
67. Mészáros István: I.m. 162—169.
68. Iványi István: I.m. 538.
69. Arató Endre: *A nemzeti kérdés Magyarországon 1790—1845*. Budapest, 1960. I. 188.
70. A tanév okt. 1-től aug. 31-ig tartott.
71. Szabadkai Történelmi Levéltár: Városi tanács 1845. évi pol. jk. 3198 9. sz. és az 1847. évi jk. 412. sz.
72. Ambulátoriuss vagy ambuláns elnevezés alatt a vándortanítók által vezetett elemi iskolát értjük.

SZABADKA HARCOS SZAKSZERVEZETI TAGJAI

Az 1930 és 1940 közötti időszak nemcsak az országos, hanem a szabadkai munkásmozgalom fejlődését is jelentette. Erre az időszakra esik a munkástömegekhez intézett felhívás, hogy minél többen csatlakozzanak szakmai szakszervezeti csoportjukhoz, amelyek már az Egyesült Munkásszakszervezet (a továbbiakban EMSZ) részeiként léteztek és tevékenykedtek. A szervezet aránylag rövid idő alatt erősödött, tagjainak létszáma emelkedik. Am voltak külön részletek egyes csoportok és tagjaik életében és munkásságában. Sőt, tudott dolog az is, hogy egyes szakmai csoportok és alosztályok — jelentősen harciasabbak a többiekénél — különös hévvel készítették elő a fiatal munkásokat az osztályharc keserves feladataira. Röviden: az EMSZ szakszervezeti csoportjaiban a társadalmi élet minden formája fellelhető volt a politikai csoportoktól kezdve a kulturális-művelődési alosztályokon, a szakszervezeti vezetésen, a sportszervezeteken, a könyvtárakon, a sakk-klubokon, ifjúsági aktívákon keresztül a természetbarátok egyesületéig stb. Most következő visszpillantásomban szeretnék bemutatni néhány példát az akkori csoportok, illetve városunk munkásmozgalmi tagjainak mindennapi életéből.

ISMERETSÉG EGY ADÓSZEDŐVEL

1934 júliusát írtuk. Perzsel a Nap, rekkenő volt a hőség. Délidő. A sétaerdőszéli házukban megjelenik egy fiatalember az adószedők zöldes formaruhájában. Bemutatkozik, és elmagyarázza, hogy a városi adóhivatal igazgatóságától jött, hogy néhány ingóságot foglaljon az adóhátralék kiegyenlítése végett. Abban az időben igen gyakoriak voltak az ilyenfajta látogatások, így az ő megjelenése sem okozott különösebb meglepetést, sőt majdhogy észre sem vettük. Mi azonban beszédbe elegyedtünk vele a fiatalok nehéz sorsáról, akikből a legtöbb volt az országban. Időközben észrevette az asztalon néhány, akkortájt főleg a haladó szellemű ifjúság körében kedvelt és olvasott író könyvét: Upton Sinclair, Jack London és mások műveit. Új ismerősöm megkérdezte, ki olvassa ezeket a könyveket. Azt válaszoltam, hogy mi: leánytestvéreim (Sofija és Pava) és a fiúk (Cvetko és Vasa). Beszéd közben megtudtam tőle, hogy az adószedői munka egyáltalán nem lelkesíti, mert az igazságtalan adó behajtását már megunta. Ezután jelképesen lefoglalt egy varrógépet, és otthagyta az űrlapot a következő aláírással: Krsto Popivoda. Ez a név számomra különösen hangzott, ezért jól az agyamba vésődött. Még néhány szó, és új ismerősöm kölcsönként tőlem egyet a könyvek közül azzal, hogy nemsokára újra találkozunk. Mint tudjuk, Krsto Popivoda neve mindannyiunk számára sokat fog jelenteni a felszabadulás után, de menjünk sorjába.

Mivel különösen rokonszenvesnek és őszintének találtam, beszélgettem róla nővéreimmel és fivéreimmal és hamarosan megtudtuk,

hogy a szabadkai jogi fakultás hallgatója. Pava nemsokára személyesen is megismerkedett vele kollégái révén. Azt is megtudtuk, hogy az adószedői állást részben a kereset miatt, de főképpen azért vállalta, hogy megtévessze a hatóságokat. Ezután még csak egyszer láttam az események előtt, amelyek hamarosan bekövetkeztek. Ismeretes ugyanis, hogy Alekszandar király meggyilkolása után, 1934-ben országszerte tömeges bebörtönzésekre került sor. A hatóságok különösen a szakszervezetiek ellen keltek ki, így mi négyen a családból szintén börtönbe kerültünk. Fogságunk második napja, október 31-e volt. Szerda este. A városháza harmadik emeleti helyiségeit mind börtönné alakították. A politikai ügynökök, nyomozók az újvidéki bánóság kiküldötte, Cvetković úr, utasításai szerint végezték a kihallgatásokat. Az ügynökök és rendőrök mély gyászt színleltek a szerencsétlenül elveszített király miatt (habár egyesek megsúgták nekünk, hogy a havi 800 dinár fizetésből nemigen lehet megélni családotól együtt), ezért a kihallgatások kiabálások, szitkozódások és verések közepette folytak. Slavko Grujić, aki arról volt nevezetes, hogy legjobban érti a verést, elemében volt. Utótt-vert mindenkit, aki csak a keze ügyébe került. Különösen az öreg Győrit, Szabó Gézát, Győni Ferencet és Cvetko Maluševet verte. A veréssel nem elégedett meg, hanem a zsandároktól kölcsönvett puska tusával ütötte a védtelen embereket. Egyeseket közülük később egyenesen a kórházba szállítottak.

A légkör borzalmas, súlyos, elviselhetetlen volt. Verés, ordibálás kora délutántól késő éjszakáig. Mielőtt azonban az ütlegetésbe belefáradt ügynökök visszavonultak volna, behoztak a szobánkba egy öszszevert fiatalembert. Zöldes egyenruhája csupa vér volt és csuromvizes, ahogy locsolták, amikor elájult. Szerencsétlen ismerősöm, Krsto Popivoda volt. Kiállta a kínokat, de nem vallott be semmit abból, amivel vádolták. Annyira verték, hogy nem tudott megdagadt talpára állni — csak harisnyában volt, mert a cipőjét sem volt képes felhúzni. Az ügynökök őt még jobban verték, mint a többieket, sőt még szemére vetették, hogy egyenruhát visel, és íme, »kezet emel a királyra«. A rendőrség butaságáról, amely minden kommunisztában a királygyilkosság résztvevőjét látta, később még igen sok szó esett. Ismeretes ugyanis, hogy a király meggyilkolásához a külföldi usztasák és hozzájuk hasonló fasiszta szervezeteknek volt a legtöbb közük. A rendőrség rémuralma mintegy hat hétig tartott. Ezután az elítéltek nagy részét átadták a polgári bíróságnak, egyeseket pedig bizonyítékok hiányában felmentettek.

A LAZÍTÓ ESZPERANTISTÁK

Ismeretes, hogy a párt megkövetelte tagjaitól, akik börtönbe kerültek, hogy idejüket mindenféle hasznos tanulással töltsék. Ez egyaránt vonatkozott a marxista és más haladó irodalom, más tudományágak, illetve nyelvek tanulására. A hasznos tudnivalók közé tartozott az eszperantó is. Mivel az eszperantó más nyelvek tanulásában is sokat segített, a bebörtönzöttek nagy része szívesen tanulta. Sőt, tudjuk azt is, hogy Tito elnök is jól beszélte ezt a nyelvet. 1953-ban, amikor az eszperantó vilákkongresszust Zágrábban tartották, Tito a delegátusokat eszperantó nyelven üdvözölte.

Az eszperantó konspiratív okokból is nélkülözhetetlen volt. A rendőrök, kémek és más besúgók gyakran neveltség tárgyává váltak, amikor a gyűléseken a napirendet és a jelenlevőket figyelve nem értették semmit, mert a felszólalók gyakran az eszperantót használták, és így lehetőtlenné tették őket: kíváncsiságukat nem elégíthették ki. A börtönből visszatérő idősebb elvtársak ajánlották a fiatalabbaknak, hogy szervezzenek tanfolyamokat kezdőknek, és tömegesen tanulják az eszperantót. Íme néhány részlet a fiatal haladó szellemű szakszervezetiek életéből és tevékenységéből, akik elfogadták, megszerették és csakhamar megtanulták ezt a nemzetközi nyelvet:

En Kizur-Hedrich Etától hallottam először az eszperantót. Egy este a Frankopán utcán mentünk hazafelé Kizur Istvánnal. Felesége, Eta elénk jött, és a következő szavakkal üdvözölte: »Bona vesperno mia kara edzo«. Illetve: »Jó estét, kedves férjem«. Nekem, húszéves fiatalembernek noppant tetszett, hogy a barátaim egy szép idegen nyelvet beszélnek. Amikor megmagyarázták, hogy ez egy nemzetközi segédnyelv, az eszperantó, abban a pillanatban eldöntöttem, hogy megtanulom. Elhatározásomat hamarosan valóra is váltottam, és igyekeztem a fiatal szakszervezeti tagok között is terjeszteni az eszperantót. 1933-ban már szükség mutatkozott egy eszperantista munkásegylet megalakítására. Előzőleg azonban kipróbáltuk annak a lehetőségét, hogy beiratkozunk a már meglévő polgári egyesületekbe. Ez persze nem ment könnyen, mert kisszámú tagságuk rettenetesen félt attól, hogy a fiatal kommunisták beférkőzzenek közéjük. Amikor megkíséreltük a beiratkozást, egyeseket felvettük, másokat viszont elutasítottak. Az elutasítás azután összetűzést váltott ki:

Egy vasárnap délelőtt választ kellett kapnunk az egyesület titkártól a kérdésre, kiket vettek fel a bejelentett fiatalok közül és kiket nem. Ezért 10—12-en összejöttünk a zeneiskolában, ahol felolvasták, hogy mindannyiunkat felvettek, kivéve Grósz Lászlót és Cvetko Maluševet. Amikor a fiatalabbak megtudták, hogy két társukat elutasították, hangosan tiltakozni kezdtek. A tiltakozás úgyszólván kisütnetéssé alakult. A fiatalok kiabálva vonultak vissza a lépcsőház felé. Csakhamar a kapualjban voltunk. Ekkor Székely Sándor azt mondta: »Legalább egy zongorát szét kellett volna vernünk!« Így ért véget az együttműködésünk a polgári egyesülettel. Hamarosan hozzáfogtunk az eszperantista munkásegylet megszervezéséhez, de kiderült, hogy ez sem egyszerű.

Az alapítás miatt el kellett menni a munkáskamara szabadkai fiókjába, ahol minden haladás átkozott ellensége, az ismert kamarás, Rozmaier Antal ült. Hozzáírányították a fiatal eszperantistákat: Úrge —Weisz Rózsát, Miskolczi Imrét és engem. Rozmaier közölte velünk, hogy a munkásegylet megalapításának kérdését a szakszervezet egyes alapszervezeteiben kell megindítani. A hosszú eljárás, amelyet ajánlott, valószínű nem is járt volna eredménnyel. Hogy ezt elkerüljük, az EMSZ újvidéki szervezetéhez fordultunk. Az elvtársak hamarosan lehetőséget találtak, és így munkához látott az újvidéki eszperantista munkásegylet szabadkai alosztálya. Az egyesület első elnöke a fiatal, haladó szellemű Seffer Pál fogász, titkára pedig én voltam. A többi alapító tag Tarkói Márton és Vera, Kovács Jancsi és Rózsai, Kauffmann Andor és Rózsa, Volni Ferenc és Bözsike és még sokan mások voltak.

Abban az időben tért vissza Zágrábból a szabadkai Lajčo Lendvai, a már edzett szakszervezeti harcos, aki azonnal hozzálátott egy külön drámai csoport megszervezéséhez. Nemsokára sor is került az első, teljes egészében eszperantó nyelvű matinéra. A *Húzzuk az igát* (Tiru ni la jugon) című szavalókórus számot tanulták be, amelyben az állítólagos rabok láncra verve húzták az igát. A szereplők közt volt Kizur István is. A szereplők a végén eldobták a bilincseket, Kizur, a szólista pedig felkiáltott: »ZETU NI LA JUGON!« (Dobjuk el a jármot!) Ez olyan mély hatással volt a jelenlévőkre, hogy a teremben fergegetes taps tört ki. Az első sorban ott ült az ügyeletes rendőrügynök is, aki — mivel nem tudta, miről van szó — megijedt és még önkéntes adományt is adott, amikor elvtársaink elkezdték gyűjteni. Később kiderült, hogy nem hiba ült a matinénkon, mert hamarosan a rendőrségen láttuk viszont, ahol elvtársainkat mind gyakrabban felelősségre vonták. Az eszperanto tehát beépült a szakszervezeti mozgalomba és számtalan lelkes fiatal szívébe. Sajnos azonban később alig fordult elő valamilyen rendőrségi akció, amelynek során ne állítottak volna elő néhány eszperantistát is.

SVEJK A FAKULTÁS KELLÓS KÖZEPÉN KIGÚNYOLJA A KLERIKÁLISOKAT

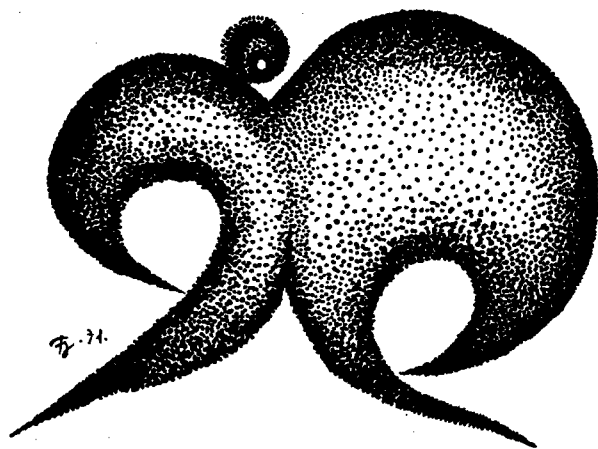
Az EMSZ szabadkai helyi szakközi bizottságának színjátszó csoportja arról volt ismeretes, hogy igen tetszetős kulturális-művészeti programokkal lépett fel a Zágrábi utcai munkásotthonban. A közönség az utolsó helyig megtöltötte a termet. Legtöbb volt közöttük a fiatal, de ellátogattak ide az egyetemisták is. Különösen kedvelt előadás volt a *Svejk, a jó katona*. Ezért a csoport eleget tett az egyetemista szervezet meghívásának és részleteket adott elő a darabból az egyetemen is. Az előadás időpontját 1936. november 15-ére, vasárnap délutánra beszéltek meg. Lesz tánc és zene — azután az előadás.

Késő őszi vasárnap délután volt. A fiatalok, munkásifjak és diákok, szép számban összejöttek, de volt közöttük néhány klerikális is. A színészek, Lajčo Lendvai és Razo Horvat, belekezdtek a darab egy részletének tolmácsolásába. A színré kijött a pap és elkezdte a prédikálást. Imádkozott istenhez, de ugyanakkor szidta a katonákat, hogy nem eléggé istenfélők. Svejk áhítattal hallgatta, és időközben átnyújtott neki egy-egy pohárka bort — együtt ittak. A pap belemeledett a prédikációba, vakargatta a fenekét, és közben rendre, ilendő viselkedésre intette a jelenlévőket. A jelenet komikus. A közönség nagy része nevet. Ám a klerikálisok számára istenkáromlást jelent. Hangoosan protestálnak, rendtelenséget, verekedést akarnak provokálni, követelik, hogy szakítsák félbe az előadást, a vallás kigúnyolását. Nagy a tolongás, székek mindkét oldalról a levegőbe emelkednek. Verekedés kezdődik... A színen a pap csodálkozást színlel a történetek miatt. A klerikálisok viszont mindezt a kommunisták kihívásának tekintik. A jelenlévők két táborra oszlanak: az egyik oldalon a szakszervezeti tagok és a haladó szellemű egyetemisták, a másikon pedig a klerikálisok és a kispolgárok. Azok, akik nem tudtak dönteni, kinek a pártjára álljanak, csakhamar megszöktek. A verekedés mintegy negyed óráig tartott. A zenekar végül tust húzott, és egykettő helyreállt a rend. A jelenlévő rendőrügynök nagyon nyomorultul viselkedett. Habár kötelessége lett volna, nem avatkozott bele az eseményekbe. Így végződött a szakszervezeti aktivisták vendégszereplése az egyetemen.

A FINNORSZÁG SEGÉLYEZÉSÉRE SZERVEZETT GYŰJTÉSI AKCIÓ BUKÁSA

1940 elején még tartott a háború a Szovjetunió és Finnország között. Mannerheim hadserege, amelyet a fasiszta Németország fegyverrel támogatott, kitartóan harcolt még, de ereje már fogytán volt. Jugoszlávia akkori uralkodóháza a semleges ország szerepét játszotta, illetve színlag nem avatkozott be a háborúba. Ezzel szemben akcióba léptek a szociáldemokrata szakszervezetiek, akikhez hivatalosan az EMSZ alosztályai is tartoztak. Az akkori szakszervezeti otthonban, amely a Broz utcában volt, megjelent az újvidéki kamarából egy »magas rangú« szakszervezeti funkcionárius, a rosszhíreről régebben ismert Rozmaier Antal. Megszervezte a helyi szakszervezeti csoportok plénumát és követelte, hogy tűzzék napirendre a Finnország segélyezésére rendezett gyűjtési akciót. A kommunisták tudtak Rozmaier szándékáról, ezért előkészítették a fiatalabb, nem kompromittált elvtársakat, hogy a plénumon az alkalmas pillanatban szegüljenek szembe vele. Ma ez már veszélytelennek látszik, de abban az időben mindenkire nagyon figyeltek, aki egy szót is mert szólni Finnország ellen, mert az úgyszólván a hadban álló Szovjetunió automatikus támogatását jelentette.

Rozmaier, az elegáns, kitűnő szónok, megmagyarázta a jelenlevőknek, hogy miről van szó, és követelte, hogy azonnal alakítsák meg a gyűjtési akciót irányító bizottságot, amely majd begyűjti az anyagi eszközöket a »kis finn nép« megsegítésére. Nem zavarta az a körülmény — bárcsak látszólag —, hogy Jugoszlávia semleges állam. Erre figyelmeztetni kellett, meg kellett vetni a javaslatát. Igen ám, de ki legyen az, aki kioktassa és felszólítsa a jelenlevőket, hogy a javaslat ellen szavazzanak? Persze akadtak fiatalok, de elszánt tagok, akik szót kértek, és részletesen elmagyarázták, hogy veszélyes beavatkozni két hadban álló ország ügyeibe, hogy Jugoszlávia kikiáltotta semlegességét, hogy nekünk tartózkodnunk kell. Megemlítették állítólagos demokráciánkat, és rá hivatkozva, előterjesztették a javaslat elvetését. A jelenlevők egyhangúlag egyetértettek a felszólalók véleményével, és így Rozmaier fellépése kudarcba fulladt. Üres kézzel, dolgavégeztével távozott, a szabadkai munkások pedig ismét ünnepelték a proletariátus ezúttal is megnyilvánult szolidaritását.

SZEMPONT

BODROGVÁRI FERENC

ÜTKERESÉS

(Herbert Marcuse filozófiájának etikai vonatkozásairól)

1. A LEGYŰN ÉS AZ ÉRTÉKIDEÁL

A reakciós ideológia a társadalmi-emberi fejlődés forradalmi tökéletesítését akkor is az »itt és most« adott színvonalán kívánja megrealizálni, ha a fejlett, későkapitalista társadalomnak védelmét célozza és egyedül boldogítóknak a tudomány és a technika anyagi jólétet sugárzó mindenhatóságát vetíti elének az egyetlen követendő értékideál gyanánt, meg akkor is, ha a ma létező szocialista társadalmak adott szerkezetét konfliktusmentesnek és bírálhatatlannak tünteti fel és a kommunizmusba vezető út egyetlen lehetőségének a tökéletesnek kiáltott »most«-ot deklarálja.

[Az ideológia szó jelentését következetesen hamis tudatnak értelmezem és ezenkívül még a múlt és a jelen megkövesítését szolgáló nézetek megjelölésére használom, követve Karl Mannheim (*Ideológia és utópia*, Nolit, Belgrád, 1968) és Mihailo Marković (*Preispitivanja — magyarrá »Felülvizsgálatok«-nak fordítom. Srpska knjizevna zadruga, Belgrád, 1972) nyomát.]*

A fejlődés mindkét esetben csupán a már meglévő, de még — úgymond — kiteljesedetlen minőség mennyiségi eluralkodása lehet. Az ember szerepe így csak a felismerő tevékenykedésre szűkül. Ha felismerjük az elkerülhetetlen szükségyszerűséget, a természeti-társadalmi-történelmi események tőlünk emberektől objektíve függetlennek tételezett végső célját (esztakológiának a történelem, a világ fejlődésének végső céljairól szóló tanítást nevezik), akkor szabadok vagyunk. Ha ezt a szabadságot okosan használjuk ki, azaz ha beleilleszkedünk az adott keretekbe, akkor tudásunk erényessé tesz bennünket, akkor erkölcsösen cselekszünk. Az erény alapja tehát (amint azt már civilizációnk hajnalán a bölcs Szókratész kifejtette) a tudás, az örök igazságok felismerésének foka.

A kritikai alkotószellem az ilyen felfogást nem fogadja el. Rámutat arra, hogy látszólagos egyszerűsége és kétségkívülinek (evidensnek) tetsző igaz volta mögött a humánus értékideálok húzódnak meg.

Az objektivitás tételezése mögött tetszőleges szubjektivitás rejlik. Az ilyen erkölcskoncepció önmagának logikailag ellentmondó.

Ha elfogadjuk azt a tételezést, hogy a szabadság az »itt és most« egyedüli helyességének és szükségszerűségének felismerése, akkor semmiféle autonóm erkőlcsről sem beszélhetünk. Vajon erkölcsös-e az a cselekedet, amely kényszerítő hatás eredménye, s amikor a cselekvőnek nem áll módjában, hogy más lehetőségek között válasszon, illetve még az sem, hogy a kényszerrel szembeszegüljön? Ha »ez van és ezt kell szeretni«, akkor szabad-e szabadságról beszélni? Nem üres szó-e akkor a »szabadság«?

A dolgon semmit sem változtat a tudatosságra való hivatkozás. Végeredményben, ha valamilyen objektív szükségszerűség létezik, akkor én mindig csak eszköz vagyok. Ha az engem meghatározó erőket nem ismerem fel, akkor öntudatlanul szolgálom őket. Ha felismerem ezeket az erőket, akkor tudatosan szolgálom őket. Lényegében véve a tudatos felismerés olyannyira fontosnak hangsúlyozott és erkölcsösnek kinevezett esete egyáltalán nem is döntő momentum, mert a tőlem független cél megvalósulásának ütemét lényegében csupán jelentéktelenül modifikálhatja.

Illusztráljuk ezt egy példával is!

Tételezzük fel, hogy van két egyforma képességű tanuló. Meg kell tanulniuk egy verset. Az egyik nem tudja, hogy a vers megtanulása neki jó, mert műveltebbé stb. teszi, míg a másik mindezt felismeri. A tanulás indítékai tehát erősen különböznek egymástól. Elméletileg most az képzelhető el, és a kísérletek gyakorlati eredményei is azt a feltevést igazolják, hogy a tudatosan felismerő tanuló jobb és eredményesebb munkát nyújt, hogy ismeretszerző vágya belső mozgatórugóvá változik és ezért nem kell külső kényszerrel serkenteni. Am a mi koncepciónk esetében éppen nem erről van szó. Az objektív szükségszerűség kiindulópontja kozmikus mértékben érvényesülő tendenciát jelent. Eszerint tehát a külső kényszer megszűnéséről szó sem lehet. A fejlődés elkerülhetetlen, objektív szükségszerűsége mindig hat. Mégpedig az itt és most adott társadalmi struktúra egyedül lehetséges alternatívájaként (tehát alternatívanélküliség — egyvonalúságként) hat. Tehát ekkor, akarom-nem akarom, mindenki cselekedetei egyforma értékűek, azonos effektust hoznak létre. Szaknyelven szólva: a kísérletbe nem lehet független változót bevezetni, mert mindig egyforma hatásokat kapunk. Ekkor viszont erkőlcsről beszélni csupán szubjektív indítékú megkülönböztetést jelent; olyasvalamit, mint amikor azonos effektust teljesen tetszőlegesen kétféle mércével mérünk. És ezzel a logikai abszurdum nyilvánvaló lett. Hogyan lehetséges az objektív szükségszerűség kozmikus folyamatában a szubjektív ítélethozatal? Az ilyen »felismert szükségszerű = szabadság = erkölcsöség« kritériuma irracionális-misztikus-voluntarizmus. Ilyenkor teljeséggel egyre megy, hogy állásfoglalásom indoklása Tertulianus mondanása lesz-e: »Credo quia absurdum!« (Hiszem, mert lehetetlen!), amikor is a »lehetetlen« az emberi értelmet meghaladó kinyilatkoztatás misztériumát jelenti; illetve, hogy a másik egyházatyja, Szent Ágoston mondanására: »Credo ut intelligas!« (Hiszem, hogy megismerhessem!) hivatkozom-e, amikor is a tudás lehetőségének záloga ismét csak a hit marad.

A két tanuló példája variálható. Ha helyükre az egyforma objektív szükségszerűség kényszere alatt, tehát az itt és most létező társadalmi struktúrában tevékenykedő munkást, embercsoportot stb. he-

lyezünk, akkor is ugyanezt az eredményt kapjuk. Teljesen mindegy lesz, hogy az egyik kísérleti alany (egyed vagy csoport) felismeri az egyetlen lehetőséget (ami valójában nem lehetőség, mert nincs ellenlehetősége), vagy sem. Sőt, a fel nem ismerés talán még jobb is, mert akkor nem vesztegetünk időt a felesleges felismerésre. Így is, meg úgy is bekövetkezik az, ami eleve elrendelt és elkerülhetetlen.

: :

Amikor a felismert, illetve a fel nem ismert szükségszerűségről beszélek, akkor természetesen nem az analitikus, az úgynevezett pozitív tudás szükségtelenségére gondolok. Ha azt akarom, hogy egy gép helyesen működjék, akkor ismernem kell működési elveit, elkészítéséhez szükséges anyagának törvényszerű lehetőségeit, mint ahogyan a vers tanulása közben értelem erejét — észlelőképességem, emlékezőképességem, képzettársító és fogalomalkotó stb. képességem — is szükségképpen kell használnom. Ha ez az analitikus jellegű — értelem-szerű — tudás vagy hiányos, vagy ha nem tudatos (tehát nincs is, mert a nem tudatos tudás önmagának ellentmondó »fából vaskarika«), akkor egyszerűen nincs is emberi értelemben vett fejlődés. Ekkor a feltételezett objektív szükségszerűség ember számára adatott egyetlen lehetősége az objektív lét öntudatlan totalitásából nem bontakozhatna ki. Ekkor ember sem létezhetne, legalábbis nem létezhetne a szó nem biológiai értelmében.

Amikor tehát a felismert szükségszerűségről beszélünk, akkor feltételezzük az ember értelem-szerű tudását és a szükségszerűség ütemét (de nem irányát!!!) ennek szintjétől tesszük függővé. A felismert szükségszerűség tétele tagadja a fejlődés alternatív irányválasztásának lehetőségét. Azt állítja, hogy ha például Marx nem élt volna, akkor a szocialista gondolat más néven, más — elenyésző — változatban, de előbb-utóbb mindig megjelent volna. Ez a koncepció a marxi elméletet teljességgel kiegyenlíti például valamelyik szaktudomány eredményével; a newtoni, einsteini stb. fizikával, az euklidészi, vagy egyéb geometriai elméletekkel. A koncepció szerint az ember értelem-szerű felismerő képessége az egyedüli olyan mozgatórugó, amely — mint eszköz — révén az objektív szükségszerűség megnyilatkozik.

A probléma lényege abban áll, hogy vajon ezt az analitikus, értelem-szerű tudást csupán elvben egylehetőségűnek, avagy önmeghatározó képességűnek, több lehetőség létrehozására képes — ésszerű — tudásnak tartjuk-e?

A reakciós ideológiák azt állítják, hogy ez a tudás szigorúan egylehetőségű. Objektív törvények szerint fejlődik. Ebből a »szigorúan tudományos« fejlődéskoncepcióból következik az az etikai koncepció, melyet a »felismerő tudás — erény« nézetének nevezünk. Az erkölcsösség itt mindig a beépülés, a fejbőlintás engedelmisségét jelenti. Az engedetlenség, a »van« megváltoztatásának kísérlete zavart okoz. Eleve bukásra ítélt ugyan, de feleslegesen fodrozza az örök nyugalom víztükkrét. A »van« elleni lázadás bukása elkerülhetetlen, de tragikum a klasszikus drámák nyomán nem minősíthető erkölcsűnek. Ilyen »objektív« szempontból nézve minden bukott hős megérdemelte a sorsát. Végeredményben tehát a görög tragédiák, a shakespeare-i drámák hősei, Madách Adámja, Napóleon, Kossuth, Rosa Luxemburg, Che stb. szintén erkölcstelenek voltak. Erkölcsösek voltak, akik »felismerték az objektív szükségszerűség adott pillanatát«. Akik ezt

az adott pillanatot nem ismerték fel, mert vagy korán kezdtek annak megvalósításához, ami még az idők méhében érett, azok éppen úgy elbuktak, mint azok, akik egyáltalán nem ismerték fel a szükségszerűséget. Ez a felfogás a pragmatizmus elve, a »Siker sikerül«, az »Igaz az, ami hasznos« parttalan erkölcsisége, tehát amoralizmusa. A bukott hősök erkölcstelensége tehát »objektíve« egyforma. Csupán **pedagógiailag** minősíthetők — a minősítő szájízének megfelelően — egyesek — a korai kezdeményezők — pozitív bukott hősöknek, a többiek pedig eleve negatívaknak.

Ha ezt a »van«-ból induló értékelő koncepciót terjesztgetni kezdjük, akkor először kétféle »igaz van«-ra bukkanunk: a tőkés és a szocialista »van« realitására, majd számtalan »itt és most« felmutatásáig is eljuthatnánk, egészen az egzisztencialista nívójú egységiség tételezéséig, hiszen minden embernek más és más az »itt és most«-ja.

Látható tehát, hogy az objektív szükségszerűség koncepciójának tételezése, és az erre hivatkozó értékelések, mivel mindig az »itt és most« talajáról rajtolva utólag — post festum — ítélkezik, teljességgel relativista. Ahányféle »van« létezik, annyiféle objektív szükségszerűség tételezhető fel. Ezzel aztán az objektivitás »tudományos« látszatának befellegzett. Igaza volna hát Descartes-nak, aki azt állította: »Cogito ergo sum!« (Gondolkodom, tehát vagyok!)? Vajon a világ csakis az Én alkotása?

: :

A tudás = erény tézisének eddig ismertetett változata más szempontból is bírálható. Vizsgáljuk meg a tudás, a felismerés fogalmát.

Lukács György a **Munka** c. értekezésében (Magyar Filozófiai Szemle. 1972/1. és 2. sz.) kizárja a teljességgel objektív, értékmentes társadalmi jellegű tudás lehetőségét. A következőket írja:

»Feltétlenül tévútra vezetne, ha feltételeznénk, hogy a tudomány minden esetben ontológiai-kritikailag helyesen korrigálhatná a hétköznapi gondolkodást, vagy a filozófia a tudományokat, vagy pedig megfordítva, a hétköznapi gondolkodás eljátszhatná a tudományokkal és a filozófiával szemben a molière-i szakácsnő szerepét.« (39.)

A tudomány befolyásolja az ember célkitűzéseit (teleológiai tételezéseit), de sohasem egyedül, sohasem az embertől objektíve független folyamat felismerése gyanánt — pontosabban nem az objektív világcél felismerése gyanánt, mert egy törvény felismerése az objektív szükségszerűség kifejezése, ám ez a törvény sokféleképpen alkalmazható —, hanem mindig a történelmi fejlődés egészével és ennek a fejlődésnek konkrét társadalmi megnyilatkozási (ellentmondásos) módzataival együtt, ezeken belül. Lukács György rámutat, hogy az ember éppen azért ember, mert szabad, és azért szabad, mert önálló teleológiai tételezésekre képes.

»A tiszta determinációs folyamatban — írja Lukács György — szükségképpen folyvást a múlt határozza meg a jelent. A célkitűzés... megfordítja ezt a magatartást. Ha most abból indulunk ki, hogy a szubjektum **döntő cselekedete** (kiemelés — B. F.) a teleológiai tételezés és

ennek megvalósítása, akkor rögtön szembeötlik, hogy e műveletek kategoriálisan döntő mozzanata már tartalmazza a Legyen által meghatározott gyakorlat jelentkezését.« (39—40.)

Ebből pedig ismét az a felfogás világlik ki, amely elveti az eszkatológiát és tagadja az embertől abszolúte független szükségszerűség egylehetőségű fejlődési vonalának létezését, mert:

»A történelem semmit sem tesz, nincs roppant gazdagsága, nem vív harcookat.« (Marx a Szent családban.)

A haladás felfogásában a tudománynak döntő szerep jut ugyan, de a tudományos előrelátás társadalmilag feltételezett.

Herbert Marcuse filozófiájának logikai vetületeiről írva (Üzenet, 1973/3. sz.) arra igyekeztem rámutatni, hogy az ember fogalomalkotása, lehető cselekvési alternatívák közti választása beszűkülhet és be is szűkül a társadalmi feltételek adott összességének hatására. Ez a beszűkülés azonban sohasem tökéletesen teljes. Emiatt a tudományok eredményei nemcsak egyfélekeppen, hanem annak ellenére is felhasználhatók. Az adott társadalmi állapotok totalitása sohasem ellentmondásmentes és még kevésbé magyarázható egyoldalúan; csak hittel, csak a józan ész alapján, csak a tudományos leírás elemző eszközeivel stb. A tudományos elemzés meghatározza ugyan az értékideál előrevetését és milyenségét, de akármennyire is meghatározza az értékideálhoz vezető Legyen lehetőségeit is, ez a meghatározottság sohasem nélkülözheti az etikum döntő fontosságát; a hidegen számító racionalitás sohasem szorítja, s nem szoríthatja háttérbe a humánumot.

A tudományos ismeretszerzés belső törvényszerűsége ugyanis éppen a sokféle alternatíva létrehozását eredményezi és nem a teljes beszűkülést.

»A Legyen első jelentkezésénél — írja Lukács György (i. m. 40.) — elég egyszerű a tényállás; hiszen az okozatiság tételezése éppen abban áll, hogy (az emberek — B. F.) olyan okozati láncolatokat, olyan okozati viszonylatokat ismernek meg, amelyek a megfelelő választás, befolyásolás stb. esetében meg tudják valósítani a kitűzött célt, és maga a munkafolyamat azt jelenti, hogy a cél megvalósítása érdekében ily módon befolyásolják a konkrét okozati viszonylatokat. Láttuk, hogy eközben szükségképpen az alternatívák szakadatlan láncolata jön létre (kiemelés — B. F.), és itt a helyes döntést minden esetben a jövő, a megvalósítandó cél határozza meg.«

Az érték tehát az emberi gyakorlat eredménye, azzal meghatározott, de abból előrevetettséggel a gyakorlat további menetét visszafelé határozza meg, mint célszerűség (teleológiai elv) hat. A Legyen tehát nem más, mint az értékideál megvalósítási módozatainak, megvalósítási folyamatának szabályozója. (V. ö. Lukács György: i. m. 45.) Az értékideálok kitűzése nem emberfeletti erővel, hanem az eddigi társadalmi-történelmi fejlődés totalitásával meghatározott. Oly módon meghatározott, hogy ez a meghatározottság-alap tételzetté válik, a konkrét emberi lehetőségválasztás, tehát a történelmileg fokozatosan kialakított szabadság szint adta lehetőségek skáláján áttörtén-átszűr-

ten jelenik meg. Egyoldalú eszkatológiai fejlődési vonalról, melyben az etikai momentum csak tetszőlegesen hozzáragasztott címke lenne, de ami valójában lehetetlennek minősülne, szó sincs. Az értékek szubjektív eredete ugyanakkor objektivitást is jelent. Lukács György ezt tömören így fejezte ki:

»Az értékek objektivitása tehát azon alapul, hogy ezek a társadalmi fejlődés mozgó és mozgató elemei. Így aztán ellentmondásosságuk, az a vitathatatlan tény, hogy nagyon gyakran nyilvánvaló ellentétbe kerülnek gazdasági alapjukkal és egymással is, nem az értékek végső viszonylagosságára vall, mint Max Weber véli, és még kevésbé mutat ebbe az irányba, hogy lehetetlen hierarchikus-táblázatos rendszerbe kapcsolni őket. Létezésük, mely egy társadalmilag törvényszerűen kötelező Legyen formájában nyilvánul meg, amelyhez bensőleg szükség-szerűen hozzátartozik pluralitásuk (kiemelés — B. F.), egymáshoz való viszonyuk, a különmeműségtől az ellentétig, post festum racionalizálható ugyan, de éppen ez fejezi ki a társadalmi-történelmi összefolyamat ellentmondásos egységét, egyenlőtlen egyértelműségét.« (I. m. 57.)

Marx filozófiájában az értékválasztás egyáltalán nem indeterminált, azaz abszolúte szabad. A legfőbb értékideál — a sokoldalúan fejlett és szabad ember, a társadalmiasult emberiség, azaz a humánus társadalom mint a nembeli (generikus) emberi lényeg kiteljesedése — a reális történelmi alternatívák tudatos és tudományos mérlegeléséből született, de meghaladja, megtagadja, magasabb szintre emeli azt, ami »van«, ami »adott«. Marx számára a realitás itt és most létező formái sohasem azonosíthatók a valóság egészével, azzal ami az ember lehet. Ezt a felfogást Herbert Marcuse következetesen hangsúlyoztatja; kifejezetten például a *Béke, mint utópia* sorában (Stvarnost, Zágráb, 1972.). Ez az eszménykép nem vezethető le semmiféle eszkatológikus koncepcióra sem. Még Marx nagy tanítójának, Hegelnek »világsszemével« sem mutat rokonságot, amely az »ész csele« révén az emberrel végezteti el céljainak megvalósítását. Lenin a *Mi a teendő?* c. munkájában szinte programatikusan állítja ismét központi helyre a II. Internacionálé »marxistái« által elhanyagolt és üressé változtatott emberi szabadság és tudatos akció, tudatos praxis kategóriáját, hogy aztán — sajnos — a sztálinista dogmatizmus ismét az eszkatológia szemüvegével közelítsen a fejlődés kérdéséhez, védelmezze az »adott« tökéletességét, feledve ezzel Marxot is, meg Lenint is.

*

Az »itt és most« igazolásának ideológiai mítoszai elleni lázadásnak két végtetes esete ismeretes. Az egyik a nihilizmus, a másik az utópia. (V. ö.: Mialilo Marković: I. m. 6.)

A nihilizmus abszolúte értelmetlennek tekinti a világot, a léte-zést. Ezzel, bármennyire is az adott életformák elleni radikális lázadásnak tünteti fel magát, végeredményben annak apológiája marad, mert nem nyújt — nem nyújthat — reális perspektívát. Ezt a koncepciót legszebben talán Martin Heidegger egzisztencialista fundamentál-ontológiájának és lényeggondolkodásnak nevezett filozófiájának

nihilizmusa példázhatja. A fundamentál-ontológia kifejtésének időszakában (1943-ig!) Martin Heidegger a lét értelmét és az igazságot az örökös angazsáltságban véli felfedezni, olyan angazsáltságban, melynek igazsága önmagában rejlik. Ezért történhetett meg, hogy Heidegger egy időben a hitlerizmussal, mint az angazsáltság »igazi formájával« rokonszenvetett. Feleszmélése után elveti előbbi koncepcióját és a lényegondolkodásnak nevezett fejlődési fázisában a lét értelmét, az igazságot a lét eljövételének, megvilágosultságának kivárásában, nem angazsált, elernyedtséggel (Gelassenheit) való elmélkedésben, az örökös kérdésfelvetésben, de a válaszadozás kísérletétől való tartózkodásban látja. A mindent kérdésessé tevés »helyzethangulata« (Befindlichkeit) minden angazsáltságot eltűnt. Eltűnt a tudományos angazsáltságot is, de az utópisztikus lázadást is. Mindkettőt a »lét elfelejtésének« tekinti. Számára a lét értelme a nemlét. (V. ö.: *Gelassenheit*. Neske, Pfuldingen 1959. 37.; *Platón igazságtana egy humanizmus-levéllel*. Bern, 1954. 82.; valamint Heidegger bírálatával, *Létünk*, 1973/1. sz.)

Tisztán etikai szemszögből nézve az utópia lényege pozitív. Értékideálja humánus. Hibája, hogy a Legyen felfogása megvalósíthatatlan. Mihailo Marković szerint az utópiából hiányzik a konkrét történelmiség; a közvetítettség, a megjárandó út, a gyakorlati lépések, a megvalósításában angazsálódó reális társadalmi erők felismerése. (I. m. 10.)

Herbert Marcuse logikai problémáiról szólva (Üzenet, 1973/3) már rámutattunk, hogy dialektikáját éppen a közvetítő tételezettség hiánya teszi túlfeszítetté, egyoldalú negációvá. Ez a kettősség — a helyes értékideál tételezése és a Legyen módozatainak problematikus-sága — jellemzi etikáját is. De ez az etika egészében véve pozitívnak minősíthető, mert a scientista értékneutralizmus áltudományosságára és reakciós voltára mutat rá. Pozitív azért is, mert súlyos bírálatot mond az eszkatológikus érték-konceptiók felett, elítéli a dogmatizmus minden változatát. Kiütkeresése sokszor utópisztikus színezetű, mert a Legyent végrehajtani hivatott reális társadalmi erőket nemigen találja meg, de korunk erkölcsi dilemmáit taglalva és megvilágítva az emberi alkotótevékenység humánus megnyilatkozásának kivételes példáját képezi.

Ezért ha azt kérdezzük, van-e Herbert Marcuse kritikai elméletének valamilyen reális generikus értékbázisa, akkor válaszunk igenlő lehet. Marcuse az ember legfőbb, generikus értékét az ember nembeli lényegének kiteljesedésében látja, csakúgy, mint Marx. Ezzel azonban a kérdés még nem oldódott meg. Az értékideál absztrakt általános szintű meghatározása akkor lesz konkrét általánossá, étellel telivé, ha a Legyen lehetőségeit — mint a közvetítettség szintjeit — vesszük vizsgálatunk alanyául. Vajon hova vezet Herbert Marcusét a Legyen korunk ellentmondásos totalitásával való meghatározottsága?

2. A LEGYEN DILEMMÁI

Marcuse követi azt a felfogást, hogy a világot nem kell dogmatikusan anticipálni, hanem az adott, az empirikusan létező kritikai túlhaladását kell elvégezni (Marx írta Rugénak 1843 szeptemberében). Magáévá teszi Max Horkheimernek azt a megállapítását is (melyet az a **Tradicionalis és kritikai elmélet** c. tanulmányában fejtett ki), hogy a kritikai elméletnek egy olyan kifejlesztett egzisztenciális ítéletnek kell lennie, amely a tőkés társadalomról nemcsak egy »ha...akkor« viszonyt

kíván megállapítani, hanem amely az »így van...« tehát változtatni kell« jegyében fogalmazódik meg. Marcuse filozófiája ennek a Legyennek a jegyében zajlik.

Két kérdés érdekelhet most bennünket. Vajon mi az, ami Legyen; és vajon hogyan Legyen?

Az első kérdésre már röviden válaszoltunk. A marcusei Legyen értékideálja marxi.

Az ember, noha biológiai-természeti lény, a munka révén specifikus emberi nembeli lényévé alkotja, termeli önmagát. Lehetővé teszi önmaga számára, hogy a munka révén a praxis lényévé alakuljon. Amíg a munka utilitáris és mindig szükségszerű tevékenység, amíg éppen ezért végeredményben értékelő szempontból neutrális kategória (noha az értékelés a munka eredményeivel történelmileg-társadalmilag feltételezett), addig a praxis szélesebb kategória, noha a munkából levezetett. (A praxis meghatározást Mihailo Marković szerint értelmezem. V. ö. a **Dialektikus jelentésemélet**. Nolit, Belgrád, 1961; **Humanizmus és dialektika**. Prosveta, Belgrád, 1967, valamint a már idézett **Felülvizsgálatok c. munkáival**).

Az embereket az határozza meg, amit és ahogyan termelnek (Marx a **Német ideológiában**), s hogy az ember képessé válik arra, hogy »minden species mértéke szerint« univerzálisan termeljen, mert »élettevékenysége a munka« (Marx a **Gazdasági-filozófiai kéziratokban 1844-ből**). Termelőtevékenységünk — a munka alapján — szükségleteket elégít ki, de közben — visszazorítva, ám soha meg nem szüntette az embert meghatározó »természeti korlátokat« — új, emberi szükségleteket termel. Ezek egyedi szempontból is, meg társadalmi szempontból is új szükségletek, a társadalmi ember szükségletei. A munka a történelmi-társadalmi fejlődés folyamán praxissá tökéletesedik. A praxis az ember önmegvalósításának folyamata, öncélú kreativitás. Olyan élettevékenység, amely az egyedi afirmációt a társadalom egészének afirmációján át — és fordítva — valósítja meg. Olyan szabad és racionális tevékenységet jelent, amelyben az ember igazi szükségletei eléggülnek ki, azaz melyben az egyed emberi nembeli lényegét valósítja meg. A praxis tehát tulajdonképpen értékideál. Olyan cél, amely az eddigi történelmi-társadalmi fejlődés során csupán elidegenült formában valósult meg, az elidegenülés áttételein át tökéletesedett, de még nem teljesen megvalósult. A praxis az ember nembeli (generikus) lényegének kiteljesedési — ellentmondásos — folyamata. Az ember nembeli lényege tehát a praxis történelmi-társadalmi folyamatában alakul és nem változatlan adottságok összessége, sem pedig olyan valami, amelyből mint készen álló magából külső hatásokra csirázik ki valami. Abban határozható meg röviden (s ezért elvont-egyoldalúan), hogy az ember univerzális, termelő, társadalmi, tudatos, tehát szabad lény. **A hatodik Feuerbach-tézisben Marx kiemeli, hogy:**

»az emberi lényeg nem valami az egyes emberekben lakozó elvontság. Az emberi lényeg a maga valóságában a társadalmi viszonyok összessége.«

(Az emberi marxi felfogásáról röviden és tanulságosan lásd Márkus György **Marxizmus és antropológia c. munkáját**. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971.)

A »társadalmi viszonyok összessége« azonban az eddigi fejlődés során elvont-általánosan az egyed fölé emelkedett, az állam, a hatalom konkrét formáiban kövesedett, olyan formákban, melyek az elide-

akár szocialista — struktúrájában teljesedett ki. A modern társadalmat egészében — az osztályharc problematikájának mellőzésével — »hamisnak«, az úgynevezett »többletelfojtás« (surplus repression), azaz a mesterséges szükségletek segítségével manipuláló emberek feletti uralom megnyilvánulásának nevezi. Ennek a társadalomnak forradalmi »transzcendenciója« (túlhaladása, felülmúlása) jelenti szerinte a marxi hagyomány igazi folytatását és továbbfejlesztését.

A modern társadalom elidegenült, emberekkel manipuláló struktúráját és hamis ideológiáját bírálva Marcuse a marxi szellemben veti el egyrészt Hegel historizmusát, amely az embert a »világsszellem« manipulatív játékszerének tekinti, másrészt pedig a comte-i pozitívizmust és a modern logikai pozitívizmust is, amely végtére is az embert a társadalom »Nagy Lényének«, az emberek feletti objektív struktúráknak áldozza fel. A felvilágosulás korának moralizálását bíráló marxi felfogás Marcuse számára mindig vezérelv maradt. Tudja, hogy moralizálással nem lehet megváltoztatni a világot. Ezért a »forradalmi transzcendenció« marcusei elmélete nem moralizáló intenciójú, de tragikuma az, hogy éppen a »valóság igazi egészével össze nem keverendő adott realitás« elemzésének módja etikai nézeteit mégis gyakran a moralizáláshoz viszik.

Az 1968-as franciaországi májusi események hősei, a francia egyetemisták jelszava ez volt:

»Legyünk realisták, követeljük a lehetetlent!«

Nos, ők is, Marcuse is egyaránt ott hibáztak, hogy ideáljukat lehetetlen úton kívánták megvalósítani. Ez ma már tanulság, amely új akcióra szólíthat. Az ideál sohasem lehet egyszerűen a »Legyen« spontán aktusával kiegyenlített. A spontán Legyen mindig abszolút negáció, amely végül önmagát is megtagadja. El kell-e hát vetnünk a kritikai szellem lázadó, spontán Legyenjét teljes egészében?

3. AMI MARCUSE KONCEPCIÓJÁBAN POZITÍV

Az etikai koncepciókat ma rendszerint két csoportba sorolhatjuk. A metaetika fő kérdése az, hogy »mit jelent?« Nem utasítani, tanácsolni kíván, hanem az erkölcsi kijelentéseket elemzi, értelmezi. Azt kérdezi például, mit jelent az, hogy »Ne ölj!«

A normatív etika fő kérdése a »mi legyen?« Utasít, tanácsol. Azt mondja: »Ne ölj!«

Számunkra a normatív etika problémaköre érdekes. (Elttekintünk igazolhatóságának metaetikai vitáitól, annál is inkább, mert például Frankana szerint a metaetika jómaga is normatív jellegű, még ha tagadja is.)

Herbert Marcuse etikai nézeteit nem sorolhatjuk be a klasszikusan moralizáló etikák közé, melyeknek alapvető jellegzetessége az, hogy az erkölcsi értékeket »adottaknak«, csak leirandóknak, kifejtendőknak és magyarázandóknak tekintik. Így mindaz, amit Legyennek tétéleznek, tulajdonképpen annak az igazolása, ami van. Csupán azokat az etikai normákat kutatják, melyek az egyedet a társadalomba interiorizálják, és azzal, hogy látszólagos különbséget tesznek a Van és a Legyen között, csupán elkendőzik alapvető kiindulópontjukat, a Van és Legyen szubsztanciális azonosságának tételét. Három ilyen etikai koncepcióvonalat különböztethetünk meg. Az egyik az immanens finalitás elvének tétélezése, amelyről már szó volt. A másik a

pozitívista-pragmatista értéknihilizmus és értékneutralizmus, melynek fő elve az, hogy csak indikatív kijelentéseket tehetünk, de erkölcsi-normatív kijelentéseket nem. Rövidre fogva ez azt jelentené, hogy a »Jancsi család« kijelentés tudományosan ellenőrizhető, de már a »Jancsi jó« kijelentés nem. A tudományokban nincs helye az erkölcsnek. Ezzel az erkölcsöt az irracionális szférájának engedik át, ami indirekt úton mégis oda lyukad ki, hogy a tudományosság magasztalásával, amely állítólag csak leír és nem értékkel, azt kell szeretni, ami van. A harmadik az egzisztencialista irracionális koncepciója. Ennek nihilizmusáról már szoltunk.

Marcuse az erkölcs és az etika problémáit — helyesen — nem választja külön a társadalmi lét ellentmondásosságának elemzésétől. Marx nyomát követve arra a megállapításra jut, hogy az elidegenülés jelensége a társadalom totalitásának vizsgálata nélkül és ebből a totalitásból, mint a különböző tudatformák — így az erkölcs — meghatározó alapjából való levezetése nélkül egyoldalú marad. És valóban, ahogy pl. R. Nisbeth állítja (*The Question for Community*. Oxford univ. Press, New York, 1953, 10.), a XVIII. században az »értelmes« ember mítoszából, a XIX. században a »homo oeconomicus« mítoszából, a XX. században pedig az elidegenülés (alienáció) mítoszából vezeték le az érték-koncepciókat. A hangsúlyt itt a mítosz szóra helyezzük. Azért a mítoszra, mert a dialektikus módszer totalitással helyett mindig valamilyen részproblémából, részjelenségből történt az etikai nézetek kiépítése. Így szükségszerűen a társadalmi lét egyik oldalának tudati kiemelése vált az egész lét magyarázatának alapjává. Ezért történhet meg például, hogy napjainkban az elidegenülés kategóriájának olyanaira divatos használata ugyanakkor a fogalom legkülönbözőbb értelmezését rejti. Dean Dwight az *Alienation, its Meaning and Measurement* (American Sociological Review, 1969/26. sz.) c. tanulmányában felsorolja az elidegenülés értelmezésének hosszú skáláját. Az elidegenülést például cinizmussal, tévelygéssel, konformizmussal, apátiával, politikai apátiával, politikai hiperaktivitással, hiányérzettel, pszichózissal, előítéletekkel, agresszióval, önmegsemmisítési tendenciákkal (önsorsrontással), autoritáselfogadással stb. egyenlítik ki.

Ha Herbert Marcuse *Egydimenziós ember* c. munkáját olvassuk (Veselin Masleša. Szarajevó, 1968), akkor benne mindezeket a jelenségeket megtalálhatjuk és valamennyi valóban az elidegenülés megjelölésére szolgál. Megjelölésére igen, de magyarázatára nem. Az elidegenülés magyarázatát csupán Marx filozófiájának alapján ejthetjük meg. Marx érdeme, hogy az etikai probléma lényegét, gyökerét az elidegenedésben sűrítette, mint döntően nem etikai kategóriában. Így, elkerülte a klasszikus etikák bűvkörét, melyek már etikai posztulátumokból kiindulva az erkölcsi normák megalapozását nem végezheték el másféleképpen, mint csakis a kiindulópontnak tételezett állításokra való hivatkozással. Így aztán a petitio principii-nek nevezett logikai hibába estek; azt használták fel végső bizonyítékként, amit tulajdonképpen bizonyítani kellett volna. Thomas Hobbes például a békből, Immanuel Kant a kötelességtudat tételezéséből, J. Bentham a boldogságból, s még jóval előttük Arisztotelész az ember értelmes lényként való tételezéséből vezették le azt a normatív etikai koncepciót, hogy ezért az embernek így is kell cselekednie. Eközben természetesen bizonyítatlan maradt a kiindulópont. Az ilyen elméleteket bírálva Martin Heidegger joggal mondta, hogy az európai metafizika sohasem beszélt magáról a létről, hanem mindig tulajdon értékposztu-

látumaihoz kanyarodott vissza. Természetes dolog, hogy az ilyen kiindulópont miatt az erkölcsi nézetek igazolása szükségszerűen oda vezetett, hogy a gondolkodók kénytelenek voltak végső és elégséges okként valamilyen immanens finalitás létezésére hivatkozni, mert különben a Legyen és az értékek általuk való tételezése kétségbe vonható lett volna.

Marxnál az etikai követelések indoklása szigorúan a tiszta etika hatáskörén kívül esik. Az etika ezért szükségszerű következménye a létstruktúra kimutatásának. Maga a munka mint a társadalmi lét alapvető ontológiai kategóriája nem erkölcsi jellegű kategória. A munka mint az »ember és a természet közötti állandó anyagcsere« megvalósítási folyamata és eredménye munkamegosztást hoz létre. A munkamegosztás differenciálja az embereket és a társadalmi struktúrát, melyben az emberek élnek. Létrehozza a magántulajdont, az osztályviszonyokat, az osztályviszonyok kifejezési formáit — az államot, politikát stb., a tudományt, filozófiát, művészeteket, vallást, erkölcsöt stb., stb. — mint reflexiók formákat, a létformák igazolási kísérleteinek racionális, vagy irracionális igazolási változatait. Mindezek a jelenségek önmagukban véve sem erkölcsösek, sem pedig erkölcsöstenek, azaz erkölcs nélküliek. A munkafolyamat tehát az ember társadalmi életének modellje; mind a gazdasági, mind a szociális, mind a kulturális szféra létrehozója. Ugyanakkor a munkafolyamat lehetővé teszi, hogy az ember önálló teleológiai tételezéseket valósítson meg. Lehetővé teszi az értékelő cselekvést, melynek egyik momentuma az értékideálok kivetítése, másik momentuma pedig az értékideálokhoz vezető Legyen normatív körvonalazása. A munkafolyamat praxissá teljeseedik ki, amely már lényegesen etikai kategória. A munkafolyamat történelmileg is, gondolatilag is szétválasztja a Van és a Legyen, és ugyanakkor eredményeivel a Van és a Legyen ellentéteinek állandó túlhaladása. Olyan folyamat, melyben a Van és a Legyen egybeesik, hogy ebből ismét különválásuk tételeződjék. Ebben az ellentmondások egységének és harcának végtelen folyamatában határozható meg az ember fejlődése. Ez a fejlődés maga is ellentmondásos. Magán viseli az ember megosztottságának bélyegét (az ember, mint »ami itt és most« és aminek »lennie kell« ellentétét), de az azonosság vágyát is. (Theodor Adorno nem hiába jelölte meg a **Negatív dialektika** c. munkájában (Suhkamp, Frankfurt/Main, 1966) az azonosságot vágy gyanánt. (Mármost az értékideálok mindig ezt az azonosságvágyat fejezik ki, mint a gyakorlat és az elmélet előrevetített irányjelzői. Amennyiben a »most« totalitásának felmérése egyoldalú, tökéletlen, nem a lényegét megragadó, akkor az értékideál kivetítése hamis, és hamis lesz a cselekvés következő szakasza is. A kiindulópont igazságának vagy hamisságának kérdése pedig a módszer kérdése. A dialektikus módszer elveinek alkalmazása nélkül az etikai koncepciók, melyek a legfőbb jó (summum bonum) kifejtését célozzák, ezt a legfőbb jót egyoldalúan fogják meghatározni. Ha egyoldalúan határozzák meg, akkor a Legyen megfogalmazásának normái is egyoldalúak — a valós gyakorlathoz mérten inadekvátak — lesznek. Mert inadekvátak lesznek, ezért szükségszerűen csupán a Van apológiáivá válnak.

A legismertebb kiindulópontok, melyekből a legfőbb jó meghatározása történt, a következők:

A racionalizmus filozófiája a legfőbb jót az emberi értelemből vezeti le. Számára az ember csak és szubsztanciálisan racionális lény.

A lét lényege tehát maga a szellem (az objektív, vagy szubjektív szellem). Descartes — Spinoza — Leibniz — Kant — Fichte — Hegel az etikát ezért az emberi (vagy emberfeletti) értelem immanens finalitásából vezetik le.

Nietzsche, Sartre stb. kiindulópontja az egyed, az abszolút individuum.

Hobbes, Durkheim és a dogmatizált »marxizmus« az abszolút társadalom absztrakciójából indulnak ki. Az újkantianus iskola, Max Scheler stb. például az abszolút értékből építi ki etikáját. A biológiai determinizmusból, az evolúcióból kiinduló etikák naturalizmusa az embert a természet részének tekinti és elfelejti, hogy habár az ember része a természetnek, de nem azonosítható vele. Így az erkölcs végtére is az ösztönökre vezetődik vissza. A haszonnélvőség (utilitás) jelenségből születő etikák oda vezetnek bennünket, hogy az az igaz és jó, ami hasznos. Az asketizmus hirdetése (némi Spinoza és Kant) ismét »felsőbb céloknak« rendeli alá az embert; éppen úgy, mint az emotionalista beállítás (Schopenhauer, Rousseau, Russel stb.), amely az embert tulajdon irracionálisának foglyává nyilvánítja.

Vizsgálva a felsorolt koncepciók kiindulópontjait, azt az egyetlen közöset találjuk benne, hogy mind a tudatból indulnak ki, a tudattal határozzák meg a léteket. Természetes tehát, hogy kategóriáik tételezett volta miatt nem szakadhatnak el a Vantól, attól, ami a tudatot mindig és mindenkor (sub specie aeternitatis) meghatározza. Így, bármennyire is lázadnak minden embert meghatározó »felsőbb erő« ellen (például az egzisztencialisták, vagy Nietzsche, vagy a pragmatisták és az emotionalisták), a »felsőbb erő« mégis uralkodó marad, mert ez nem más, mint az »itt és most« adottja. Az etika pedig csak konformizmus lehet, és végső soron csak kodifikált szabályok gyűjteménye marad (még akkor is, ha az egyes áramlatok szóban el is vetik a kódex lehetőségét).

Amikor Marcuse a fejlett tőkés társadalom egészét veszi bírálatainak tárgyaként (kiegyenlítve azt az »ipari társadalom« terminusával), akkor tulajdonképpen azt az ideológiát vizsgálja, amely, szerinte, magában a társadalom anyagi-technikai struktúrájában tárgyi-alsult. Az ipari társadalom egésze nem bontható fel külön anyagi, illetve tudatszféraakra. Az ideológia mindig objektíválódik, mint ahogy a társadalmi struktúra mindig szellemi vetületként is megmutatkozik.

Rámutat, hogy az elidegenült társadalmi realitásban szükségszerűen elidegenült formában — torzultan — jelentkeznek mindazok a törekvések, melyek az erkölcsi jelenség magyarázatával egyszersmind a szabadság lehetőségének keresését is jelentik. A már felsorolt érték-koncepciók egyes etikákként konstituálódott változatai szépen példázhatják ezt az állítást. Marcuse úgy tartja — valljuk meg, hogy helyesen —, hogy korunk ipari társadalmában, melyet az értelem univerzális eluralkodása kifejezésének tart (az értelmet pedig a szubjektum objektum feletti hatalmának, a dominációnak a megnyilatkozási módjaként értelmezi), csupán egyetlen, méghozzá kényszerítő determinizmus uralkodik. Ez a determinizmus magának a hatalomként konstituálódott értelemnek a törvényszerűsége. Olyan törvényszerűség, amely még létrehozójától, megteremtőjétől, tehát magától az embertől is függetlenítette magát, az emberen is uralkodik. Az értelem olyan értelmezést kap, mintha az a mesebeli boszorkányinas seprűje lenne, azé a boszorkányinasé, aki megtanulta előtáncoltatni a seprőt a sarokból, de aztán arra már képtelen volt, hogy vissza is tudja a

sarokba parancsolni. Más szóval: Marcuse arra mutat rá, hogy az újkori filozófia hajnalán az emberi lényeg egyetlen és legfőbb megnyilatkozásának kikiáltott értelem — a descartesi »cogito« — a természet feletti uralom megszerzését célozva olyan társadalmi viszonyokban objektiválódott, hogy miközben a hatalmat egyre inkább megszerezte, magát az embert, a szubjektumot is egyre inkább tulajdon objektiválódott törvényeinek — a társadalmi viszonyok struktúrájának — rendelte alá. Az emberi lényeg elszakadt az embertől és embertelen, önálló hatalommá vált. A technikában realizálódva egyre raffináltabb módon sikerült korrigálnia önmaga hiányosságait; sikerült kiküszöbölnie az éhséget, nincstelenséget, sikerült integrálnia mindazokat a kísérleteket, melyek az embert nemcsak egyoldalú, tehát racionális lényként, pontosabban az önállósult racionalitás manipulatív eszközeként fogták fel, s amelyek ezért nem »az embert a technikáért, az egyedet az általános-absztraktért«, hanem fordítva, a »technikát az emberért, az általánosot az egyediért« jelszavát vallották. Mindennek kifejtése közben Marcuse követi a marxi gondolatmenetet. Az értelmet az emberi társadalmi tevékenység — végső soron a munka — eredményeként és eszközeként fogja fel. Az emberi társadalmat a munkamegosztás törvényének eredményeként kezeli. Az elidegenülést a munkamegosztás következményének tartja. Rámutat, hogy az ember az elidegenülés állapotában fejlődik, egyetemlegesül, de éppen ezért elidegenülten egyetemlegesül. Az univerzalizálás legmagasabb szintje az ipari társadalomban valósul meg, ahol minden emberi viszony racionalizáltan, de áruviszonyként, a technika struktúrájában jelenik meg. Ebben az univerzális áruviszonyként, a technika törvényszerűségei között szerveződő társadalomban minden különböző, sőt ellentmondó tudatkonceptió, így tehát minden etikai magyarázat is »beleszámítódik a rendszerbe« és stabilizálni segíti azt. Minden a Van kiszolgálója, minden az ideológia eszköze.

Nézzünk egy-két példát, hogy az előző oldalak állításait konkrét etikai felfogások »beszámítódásával« illusztráljuk.

Minden eddigi etikai koncepcióban volt egy humánus mag; létezett az »azonosságvágy« (Adorno) egy olyan momentuma, amely mélyen emberi, amely az emberi lényeg sokoldalúságához eltéphetetlenül hozzátartozik. Az értelemszerű fejlődés miatt azonban mindez ellenkező előjelet kap.

Eddig már általánosságban rámutattunk, hogy a »tudás = erény« szókratészi felfogásának evolúciójában az »erény« a beépültség szinonimája lett.

Ugyanez a sorsa korunkban a görög filozófia boldogságfogalmának (eudaimonion), s ennek a fogalomnak többféle változatának is. Az eudaimonista etikai koncepció korunkban egy »rossz« hedonizmusban (hedoné = élvezet) realizálódik. Eszerint az élet célja az élvezet. Ez a cél azonban a »társadalmi viszonyok összességében« olyan (elidegenült) emberi nembeli lényeként válik értékkideállá, hogy a birtokviszonyok prizmáján áttörve jelenik meg. A társadalmi viszonyok összessége lényegében a birtokviszony. A birtokviszony struktúrája az ipari társadalom. Az ipari társadalom az értelem refinált hatalma. Ez az univerzális »itt és most«. Ebben a tér—idő koordinátában csupán egyetlen idődimenzió létezik: a jelen dimenziója. A múlt a jelenből értékelt, úgy értelmezett, hogy csak a mostba torkollihatott. A jövő a jelen perpetuálása. A jelen struktúrája az élvezetnek egyetlen lehető biztosítéka. Megengedhető, hogy a múlt — jelen — jövő

különválasztódjék, de csupán az élvezet mennyiségi kiteljesülésének szemszögéből. Amíg az értelem kisebb fokú, addig a társadalmi struktúra tökéletlenebb, tehát az élvezet kevesebb számú ember kiváltsága és az élvezeti formák skálája szűkebb. Kiteljesedésük feltétele az értelem törvényeinek való alávetettség. (Itt jelenik meg az etikai kódex, még ha nincs is paragrafusokba szedve.) Mivel az élvezet feltétele a technika és a birtoklás, az emberi szükségletek ezektől függenek. Ezekről függenek nemcsak terjedelmi kielégítettségük viszonylatában, hanem úgy is, hogy az emberi szükségleteket a birtoklás és a technika hozza létre, fejleszti, változtatja. Marcuse szubtilis elemzéssel mutat rá a XX. század társadalmának »emberi« élvezeteire, a technokrata »homo consumens« (a fogyasztó ember) mentalitására. Ezzel tulajdonképpen két dolgot cselekszik. Egyrészt Marx szellemében korunkra érvényesítve, empirikus tényként mutatja ki azt, amit Marx száz évvel ezelőtt előrelátott és úgy fogalmazott meg, hogy az osztálytársadalomban tulajdonképpen nem az igazi emberi szükségletek, hanem a nem emberi (azaz a biológiailag nemcsak emberi) szükségletek, az evés, ivás, szeretkezés stb. olyan formái jelennek meg egyedüli értékeként, melyek rafinált kifejlesztése nemcsak hogy semmi közösséget nem mutat biológiai alapjukkal (az evés, az ivás stb. eredeti biológiai feladatkörével), hanem ahelyett, hogy hozzásegítene az emberi boldogsághoz, még inkább elrabolja azt, még inkább elemberteleníti az embert. (Nem állatiasítja el, mert az állat nem tesz olyat, mint az elidegenült, elembertelenedett ember.) Ezenkívül olyan új szükségletek is létrejönnek, melyeknek nincs biológiai alapjuk, vagy legalább analógnak nevezhető mások. Már Marx rámutatott, hogy ezeknek a szükségleteknek a kielégítése a birtokviszonyok között munkát, tehát munkaerő-eladást és — kisajátítást igényel. Marcuse kifejti, hogyan hoz létre az ipari társadalom új, rafinált szükségleteket, és miként változtatja át még azt a munkán kívül töltött, szabadnak nevezett időt is, melyet ezeknek a szükségleteknek a kielégítésére, az élvezetre fordítanak korunk emberei, olyan idővé, amelyet teljes-tökéletesen a szórakoztató ipar határoz meg, melynek »játékszabályait« rákényszeríti az emberekre, akikkel tetszés szerint manipulál. Rámutat arra, hogy eközben ezek az emberek nem is érzik, hogy rabszolgák, hanem boldogok rabságukban és egyszerűen képtelenek felismerni, hogy jómaguk is, minden erőbevetésükkel saját rabsorsuk megerősítésén fáradoznak. A hedonista etika ugyanakkor menekülést is jelent. Menekülést az égető egzisztenciális problémák elől. Mert minden »boldogtalanságban euforikus« mentalitás ellenére is (Marcuse), az ipari társadalom emberén egyre inkább eluralkodik a hiányérzet és léptenyomon az önmaga által máskor olyannyira tömjénzett és az élet egyedüli tartóoszlopának vélt tilalomfákba ütközik. Ez mutatkozik meg például a szabadidőtől való menekülésben, amely — bármennyire furcsán hangozzék is — egyre inkább tért hódít a fejlett országokban. A manipulált ember jobban érzi magát munkahelyén, ahol megszokott szabványok és beidegződött rend szerint dolgozik, mint amikor »pihenőidejében« a szórakoztató iparnak »robotol«. Ez mutatkozik meg az úgynevezett státusszimbólumok nyomasztóan kellemetlenné válásában is. Azért kell autót, sőt gyakran cserélt autót, hétvégi ház, melyben ugyan kényelmetlenül érezzük magunkat a kényelem ellenére is, hiszen kizökkentünk megszokott ritmusunkból, azért kell kerti medence stb., hogy legyen, hogy szimbolizáljon. Egyébként mindez egyszerűen kényelmetlen, mert rabul ejt, mint ahogy rabul ejt a televízió is, melyet előbb élvezünk, majd nem élvezünk, de nézünk,

mert mi mást tehetnénk. Hosszúra nyúlna a példázódás, és nem ez a célunk, tehát felhagyunk vele. A fogyasztói magatartás dirigált hedonizmusa rabság és ugyanakkor a rabságból való menekülés reménytelen kísérlete. Az ipari társadalom ideológiája —, a hipertrofizálódott értelem az embert saját szenvedélyeinek rabjává teszi. Ebben a helyzetben a hedonista Legyen etikai vonatkozásai aetikusakká lesznek.

Az ipari társadalom univerzálódott egyetlen dimenziójában a hedonista elv az utilitarizmussal (haszonelvűséggel) folyik egybe. Olyan konformizmust eredményez, amely még a látszólag »úr« tőkéseket is alárendeli objektívizálódott, dogmiasodott érdekeinek. A technokrácia csendes hódító — mondja Ferkiss a *Technological Man* c. könyvében. (New York, 1970.) Ugyanerre figyelmeztet W. Whyte is az *Organization Man* soraiban (Prosveta, Belgrád, 1967), amikor arról beszél, hogy a »magatartáskomplexum kellésének sztereotípiája« az embereket ideálválasztóból csak ideálfogyasztóvá degradálja. Az ideálfogyasztás pedig a kultúra elposványosodásában, a korszellem »tömegkultúrának« nevezett szurrogátumában jut kifejezésre. (V. ö. Edgar Morin: *L'esprit du temps* c. munkájával. Kultura, Belgrád, 1967.)

A marcusei kritika éle nemcsak a hedonista és utilitarista etikák ellen fordul. Elveti a perfekcionizmus lehetőségét is, speciálisan azt a felfogást is hogy Marx perfekcionista etikát képviselt. A perfekcionizmus már Wolff filozófiájában megjelent a »Tedd magad tökéletes-sé!« formájában. Fichte követelése, hogy az ember legyen önálló, tegye magát szabaddá, szintén a perfekcionizmus álláspontja. Marcuse munkáit olvasva (csak az *Egydimenziós emberre* és az *Esszé a felszabadulásról* c. munkájára hivatkozunk), a perfekcionista nézetek absztrakt megfogalmazása mögött megbúvó gyökerekre tapinthatunk. A tökéletesség fogalma az ipari társadalomban csak a beépülés, a tökéletes kiszolgálás jelentését kapja. A nyelv és a gondolkodás lehetőségválasztó árnyalatai megszűnnek a technológiai racionalitás diktátumának Vanjában. Ugyancsak Marcuse munkái (most különösen az *Esz és a forradalomra* gondolok) azt a tanulságot szolgáltatathják, hogy Marek Fritzhand, az ismert lengyel etikus Marxról írt, egyébként kitűnő tanulmányának megállapításai Marx perfekcionista voltáról nem helytállóak. (Az ifjú Marx etikai gondolata. Nolit, Belgrád, 198.) Marxnál ugyanis az emberi lényeg és a legfőbb jó sohasem befejezetten adott, sem úgymint valamilyen teljesen kész valami, ami a tükrözés folytán a tudatban kiteljesedve jelenik meg, sem úgy mint olyan csíra, amelyből valami növénybe szökken (ezt a nézetet közelíti meg pl. Erich Fromm a *Marx's Concept of Man* c. munkájában), sem pedig úgy, mint ahogy azt a neotomizmus modern változatát képviselő Jean Yves Calvez páter állítja, azaz, hogy a kommunizmus a történelem vége, a mennyország marxista változata. Marxnál a tökéletesség dinamikus fogalom, amely az emberi lényeg történelmi alakulásával alakul és amely sohasem befejezett; sem végecéll, sem hierarchikus rendbe szedett, kodifikált érengyűjtemény, s legkevésbé tisztán elméleti produktum. Jellemző egyébként, hogy Marx emberkoncepciója — éppen nemperfekcionista jellege miatt — korunk pszichológiai kutatásainak nyomán, például a freudizmus forradalmának mondható megjelenése után, amely szétrombolta a felvilágosulás kora óta egyedül igaznak vélt optimista emberképet, érintetlen maradt. Sőt Marcuse az egyébként egyáltalán nem marxista Freud újratematizálásával a marxi emberkoncepció pszichológiai vonatkozásait gazdagította (az *Eros and Civilization* c. munkájában Vintage Books, Random House, New York, 1962).

(Itt meg kell jegyeznünk, hogy Marcuse nézeteivel nem érthetünk egyet, mert ő a perfekcionizmusnak szerintünk új, mondjuk »negatív változatát« építette ki. De erről később!)

Marcuse maró bírálatát adja a marxista emberkoncepció és etika olyan dogmatizálásának, amely tulajdonképpen még a II. Internacionálé idejében született meg és abból állt, hogy a kanti kötelességtudat etikai fogalmát ültette a marxi etika alapelve gyanánt. Ennek a felfogásnak lényege az, hogy további fejlődése folyamán Kautskynál egy zárt és kizárólagos osztályerkölcs rendszere alakult ki, melyben a közvetlen haszonelvűség uralkodott és a biologizált értékmotivációt hirdette. Lényege, hogy a történelem kommunizmusba vezető elkerülhetetlen szükségszerűségét, engedelmeskednie kell a felismert immanens finalitás kényszerének, s azoknak az egyed feletti szerveknek, amelyek ezt a felismerést birtokolják, kifejezik és akcióprogramként elének tárják. A sztálinizmus idején ehhez a koncepcióhoz még egy jó adag voluntarizmus is csatlakozott, amely alsóbb szinten minden spontaneitást kizárt, s amely szigorú erkölcsi kódexet állított fel, olyant, amely az élet minden területére vonatkozott, s melynek torz fíntorait a szocialista realizmus propagandista parancs-»művészetében« szépen megfigyelhettük. Így lett az etika az ideokrácia védőbástyája.

4. AMI MARCUSE KONCEPCIÓJÁBAN BÍRÁLHATÓ

Emeljünk ki öt bírálat szempontot, öt bírálató dolgot.

1.

A munka filozófiai elemzése helyett Marcuse áttétel nélkül tért át a társadalom etikai bírálatára.

Korai munkássága Heidegger hatásának jegyében zajlott, de ekkor még központi problémája a marxi munkafogalom filozófiai feldolgozása volt és Karel Kosík szerint (A konkrét dialektikája. Belgrád, Praveta, 1968) az egyik olyan utolsó tanulmány korunkban, amely filozófiai igénnyel nyúlt e kérdéshez. (Kivételt talán Lukács György készülő, illetve még kiadatlan Ontológiájának A munka címen közölt része képezi.) Ezek közé a munkák közé tartozik pl.: Adalékok a történelmi materializmus fenomenológiájához (1928), A konkrét filozófiáról (1929), Új források a történelmi materializmus megalapozására (1932), A munka gazdasági-tudományos fogalmának alapjairól (1933), némileg a habilitációs munkája: Hegel ontológiája és a történelmiség megalapozása (1932) is.

Már 1936-tól kezdve (A lényeg fogalmához, 1937-ben) A kultúra affirmatív jellegéről, (1938-ban), A hedonizmus kritikájához), majd 1955-től (Erosz és a civilizáció, Represszív tolerancia, Esszé a felszabadulásról, A béke mint utópia) soraiban Lukács György szavaival élve:

»Kísérlet történik arra, hogy az összes ideológiai jelenségek gazdasági alapzatukból kapjanak magyarázatot, de a gazdaság mégis beszűkül, amennyiben kiesik belőle annak marxista alapkategóriája, a munka.« (Történelem és osztálytudat. Budapest, Magvető, 1971). Továbbá:

»... a gazdasági jelenség elemzése során nem a munkában, hanem csupán a fejlett áru gazdaság bonyolult struktúrájában keresi a kiindulópontot.« (710.)

Az történik ugyanis, hogy Marcuse — ahogyan már rámutattunk logikája bírálatakor — a munkát kiegyenlíti az értelemmel, a »logosz-ként« konstituálódott hatalomakarással, s ezért a munka nála eo ipso elidegenült jegyét figyelhetjük meg.

Ha elfogadjuk Mihailo Marković felsorolását, aki a **Felülvizsgálatokban** az alapvető emberi képességeket (1) az érzékszervek fejlődésének korlátlan lehetőségeiben, (2) az értelemben, (3) a képzeletben, (4) a kommunikáció (értekezés) képességében, (5) az alkotótevékenységben, (6) az érdekek mások érdekeivel való harmonizálásának képességében, (7) a mérlegelés és választás képességében és (8) az öntudatban határozza meg (89—90.), akkor Marcuse tulajdonképpen azt állítja, hogy az értelem = munka = domináció hipertrofizálódása olyan egyoldalú fejlődést eredményezett, amely a többi emberi képességek externalizációját és internalizációját lehetetlenné teszi, elsorvasztja, illetve saját érdekeinek megfelelően — elidegenült formában — valóítja meg. Ezzel a racionális etika irracionálissá és ahumánussá válik.

Meg kell jegyeznünk, hogy Marcusénak ez a tételle **tragikusan igaz**. Ugyanerre figyelmeztet bennünket Lukács György is:

»... míg kezdetleges fokon a munka és a tudás fejletlensége akadályozta a lét igazi ontológiai felkutatását, ma éppen a természet felett korlátlanul kiterjedő uralom épít gátakat a tudás létszerű elmélyítésének és általánosításának útjába, így hát a tudásnak nem fantazmagóriákkal, hanem saját **beszűkülése ellen kell hadakoznia** (kiemelés — B. F.), melyet gyakorlati egyetemlegessége idéz elő« (A munka. 172.)

Hasonló megfontolásból mondja Adorno is a **Negatív dialektikában**, hogy a gondolkodásnak az ellentmondások kedvéért és ellenére kell gondolkodnia, illetve, hogy az elméletnek immanensnek kell lennie, még annak a megtagadása árán is, amelynek keretében mozog (Suhrkamp, Frankfurt/Main, 1966. 146. és 195.).

Mindez Marcuséra kettősen vonatkoztatható.

Egyrészt Marcuse megállapításai magukban etikusak, mélyen humanusak. Figyelmeztetnek bennünket arra, hogy értelmünkkel, a hideg racionalitás objektív mérlegelő képességével saját csapdánkba esünk, s hogy a tudomány csak eszköz lehet, egy a sok emberi lehetőség közül, melyek sokoldalú kifejlődése nem történhet meg valamelyik másik emberi képesség rovására, mert akkor az ilyen »sokoldalúság« egyoldalúság lesz. Ha a szocializmusnak nem lehetnek az ember feletti »magasabb céljai« — ahogy azt a **Kiáltványban** a klasszikusok megfogalmazták —, akkor maga az értelem sem lehet öncél. Gyakorlatilag vonatkoztatva ez azt jelentené, hogy Marcuse marxizmus szempontból veti el a technokráciát, bürokráciát stb., legyen ezeknek indoklása bármilyen ideológiai színezetű is.

Másrészt Marcuse, amikor a tudás beszűkülése ellen hadakozik (joggal), saját tudását is beszűkíti. A munka következményeinek áttétel nélküli vizsgálata oda vezet, hogy a technikát magát az ideológiával, a munka = logosz = domináció elnyomó fogalmával azonosítja. Emiatt etikai követelése nélkülözők a Legyen reális megalapozását. Kiütkezéséből kiürül a munkásosztály osztályharcának és szervezett akciójának lehetősége, mert mindezt a technika korrelatívumának nevezi. Ezért a **praxisz értékeidézési kategóriája** a munkából való levezettség híján a »levegőben lóg«, utópisztikus színezetet kap. Erre maga

a filozófus is felfigyelt és a **Béke mint utópia** soraiiban, valamint legújabb megnyilatkozásaiban ismét a munkásosztály szervezett akciójának modern körülmények között alakuló lehetőségeit latolgatja.

2.

A negatív dialektika túlfeszítettsége Marcusét új perfekcionizmushoz, a szerintem »negatív perfekcionizmusnak« nevezett felfogáshoz viszi el.

Marxnál, noha a szocialista humanizmus legfőbb értékfogalma expliciten meghatározott, az nem jelent semmiféle etikai kódexet. A humanizmus az ember lényegéhez kötött, ez a lényeg történelmileg alakuló és semmi »felső értéket« sem fogad el. Marcuse rámutat, hogy ha az emberi lényeg »a maga valóságában a társadalmi viszonyok összessége«, úgy ez azt is jelenti, hogy az ember nemcsak társadalmiasuló individuum, hanem öntudata ellentmondásokban fejlődve szabja meg társadalmiasulását. Eddig ez a felfogás mélyen humánus és iránymutató. A »negatív perfekcionizmus« ott következik be, amikor a »szabadság birodalmát«, az időn kívüli békét Marcuse olyan társadalmi praxisnak festi, melyben a munka nemcsak kényszernek szűnik meg, hanem az abszolút esztétikum játékos öncélú alkotásában valósul meg. Ehhez a Legyen megvalósulási módja pedig csak a »kívülállók«, az ipari társadalomba még be nem épültek irracionális szenvedélyéből, a »szeretet örületéből« fakadó, önfeláldozó, forradalmi, rombolva újat alkotó akciója gyanánt csatlakozik. (V. ö. **Az egydimenziós ember** című munkájával.)

A dialektikából így kiürül az alkotás fogalma és csak az örökös transzcendenció marad benne, az örökös Legyen. Most viszont összeütközik az ideállal (a tökéletességgel mint a »szabadság birodalmával«, mert ott további transzcendencióra nincs szükség, sem lehetőség, mert minden esetleges negáció az alkotás szenvedélyének örök visszatérését, körforgását jelenti). Összeütközik ez a koncepció a korábbi marcusei állásponttal is, amely Heideggert bírálva azt mondja, hogy az egzisztencialista antropocentrizmus hibája, hogy az emberi cselekvés értelmes voltát az állandó és puszta angazsálódásban látja. Emiatt történt meg — mondja Marcuse —, hogy a heideggeri Dasein (»ittlét«, létezés) történelmisége a fasiszta »Blut und Boden« mélységesen irracionalista, misztikus fajelméletiségű frázisának parancsait átvéve nyilatkozott meg. (V. ö.: **Kultur und Gesellschaft**. I. Suhrkamp, Frankfurt, 47. és 50.) Erről egyébként részletesebben már beszéltünk a »Legyünk realisták, követeljük a lehetetlent!« jelszó elemzésekor.

3.

Mіндеbből az is következik, hogy az utópisztikussá vált Legyen az osztálytudat reális eszközeinek vizsgálata helyett az abszolút ideologizálással egyenlőségjelet tesz — az ipari társadalom fogalmával — a tőkés és a szocialista társadalmak közé. Marcuse ideológia-fogalma így Karl Mannheim totális ideológia-fogalmához lesz hasonló. Ha most ilyen megfontolásokból kiindulva az ideológiákat csak retrográd transzcendencióknak tekintjük, akkor velük szemben csak a progresszív transzcendenciót helyezhetjük: az utópiát. Tulajdonképpen minden ideológiává válik; a múlt megtartása lesz a szűkebb ideológia, a jövő posztulálása az utópia-ideológia. Ideológián kívül semmi sem létezik. A tudomány csak retrográd ideológiának minősül. Az a marxi—angelsi nézet, hogy a szocializmusnak az utópiától a kritika áttételével a tudo-

mányig kell fejlődni, visszajára fordul. A szocializmusnak a tudománytól az utópiáig kell haladnia — mondja Marcuse (Béke mint utópia).

Ebben igaz az, hogy a szocializmusnak valóban a tudománytól az utópiáig kell haladnia, ha nem akar a Van szintjén megrekedni, de ez a momentum ugyanakkor dialektikusan ellentmondó is. A ma még utópiának nevezhető értékideál megvalósító Legyenének kérésese tudományos feladat. Tehát ugyanakkor a szocializmusnak az utópiától kell a tudományig haladnia. A munka modellje s a munkában megvalósuló dialektika — a determinizmus és a tételezetté váló, teleológia formájában megvalósuló determinizmus dialektikája — ez. Ebből Marcuse csak az egyik oldalt, a tételezett oldalt választotta kiindulópontnak. A teleológia így kozmikus méreteket kapott és elszabadult a determinizmustól mint a hozzá szervesen tartozó dialektikus ellentétpártól, melytől értelmét nyeri, s melynek értelmét adja.

4.

Marcuse felrója Marxnak, hogy előrelátásait az empirikus realitás nem igazolta. Marx feltételezi, hogy a technika fejlődésével megnövekszik a szabad idő, amelyben az ember kialakítja »új természetét, szabad voltát«. A technika fejlődése — Marx szerint — »szükségyszerűség birodalmaként« lehetővé teszi, hogy rajta kivirágozzék a »szabadság birodalma«, azaz az emberi képességek igazi, humánus fejlődése: új emberi, megnemeseedett érzékszervek, képzelet, öntudat stb. stb. — már ahogy azt Manković felsorolja. Marcuse szerint mindez nem következett be. A szabad idő manipulált idő lett, inkorporálja az embert a nagy mechanizmusba, illetve delikvenciához vezet. Marx elve, hogy az ember a szépség törvényei szerint fog alkotni, illúzió maradt, mert etikuma csak a felvilágosulás indokolatlan optimizmusából fakad. (V. ö. *Socialist Humanism?* című tanulmányával; Erich Fromm, *Socialist Humanism*. Anchor Books, Doubleday & Co. Inc. Garden, New York, 1966. 113.)

Ebből az következne, hogy a munka marxi meghatározásából csak a munka idolátriájának normatív etikája következhet, ami ahumánus. A munka idolátriája ugyanis vagy a fogyasztó társadalom, vagy a szocialista ideokrácia társadalmát perpetuálja, de nem ad lehetőséget a felszabadulásra.

A marcusei következtetés egyik hibája a pozitivista kiindulópont, amely a modern társadalom egyes empirikus tényeit veszi alapul. Hibája, hogy ebből extrapolál, azaz olyan hiányos indukciót végez, amelynek indokolatlanságára más források nem marxista szerzők empirikus kutatásai is rámutatnak. Ugyanakkor Marcuse érdeme, hogy figyelmeztet a munka idolátriájára alapuló etikai kódex veszélyességére és, hogy a munka helyett a praxis fogalmát emeli értékideálnak.

Marcuse tehát bírálva épít, noha úgy tűnik, hogy rombol. Azért épít, mert alapot ad annak felismerésére, hogy a marxi gondolat nem szűkülhet le egy szimpla gazdasági determinizmusra, melyből végérvényben csupán az utilitarista etika virágozhat ki, s amely azért az erkölcsöt a Most pillanatnyi politikai érdekeinek eszközévé degradálja. Ez az építés azonban még félbemaradt építés. Nélkülözi a konkrétizáláshoz vezető áttételeket, s ezért utópiakuma félreérthető. A félreértések rendszerint kettős jellegűek. A szocialistaellenes félreértés Marcusét indirekte saját igazának bizonyítására akarja felhasználni, mondván: »Lám, a marxizmus lehetetlen.« A szocializmusban élő, de meg-

levő pozícióit féltő technokrácia és bürokrácia Marcusét anarcholiberalistának bélyegezi meg, mert fél tőle. Ahelyett, hogy nyomán indulva a Most transzcendenciójának reális lehetőségeit kutatná — természetesen eközben magát Marcuset is bírálva —, Marcuse abszolút elvetésével pozícióit védi.

5.

Marcuse etikai koncepciójában, amely az értelem hipertrofizálódása ellen irányul, a kiindulópont heideggeri jellegű. Ez a jelleg a tudás = erény koncepció abszolút tagadásban mutatkozik meg. Ez legfőbb hiányossága. Ha ugyanis az etikumból kiüritjük a tudást, akkor a marcusei »történelmi praxis projektumának« nevezett elméletből norma nélküli norma lesz. A tagadás mindig állítást jelent.

Marx bizonyítottan állítja, hogy a »radikális forradalom csak a szükségletek radikális forradalma lehet«. Marcuse a szükségleteket tematizálja. De mert a szükségletek munka révén történő kielégítését az értelem hatalmának, represszív ideológiai forrásának tartja így képtelen arra, hogy praxisfogalmát a munkából vezesse le. Emiatt fordul a freudi területekhez is. Ennek eredménye egy olyan »új hedonizmus« tétélezése lesz, amely kritikátlanul engedélyezi az ösztönök kiteljesülését. Emiatt szimpatizál Marcuse például a narkomániában »transzcendálódó« ifjúsággal is. A munkához fűződő utilitarianizmus teljes elvetése azt eredményezi, hogy a »természeti korlátok visszaszorítása« helyett Marcuse azok »megszüntetését« látja elő, s ezzel lényegesen eltér Marxtól. Az eltérés logikai antinómiákat eredményez és etikai téren pedig irracionalizmushoz vezet.

Ha ugyanis a technika alapját képezi a szabadságnak (márpedig Marcuse nem kíván visszamenni a »természetes állapotba«), akkor kérdéses lesz, hogy a munka utilitáris jellegét a játék örömeiben feloldó esztétikai alkotás mennyire képes majd a technikai bázist fenntartani és továbbfejleszteni, még ha az elektronagyak végeznek is mindent, ami szükséges. Másrészt a »megszüntetett természeti korlátok« szabadságvilága nem vezet-e vajon a játéknak új formájához, az emberekkel való játékhoz, melynek »régi« formáit történelmünk eddigi folyamán oly keserűen tapasztaltuk és tapasztalhattuk? A »basic repression«-nak nevezett, meglehetősen homályban maradt kötelességérzésre, belsőregulatívára mint mentsvárná való hivatkozás kevésbé meggyőző, mint a munka ontológiai kategóriáját tétélező és a praxist ebből levezető megállapítás, amely így hangzik:

»Nem létezhetne valódi szabadság, ha az ember a munkában, a munka révén nem formálta volna magát társadalmi nembeli lényvé, ha a szabadság nem saját tevékenységének, saját pusztán organikus természete önlegyőzésének gyümölcse volna.«

»Az önlegyőzés küzdelmes útja az ösztönök természeti determinizmusától a tudatos önuralomig az egyetlen reális út a valódi emberi szabadsághoz.« (Lukács György: **A munka.** 177. és 176.)

Marcuse azt a világot festi elénk, melyben ez az önlegyőzés megtörtént. Legyenje azonban az önlegyőzés módzatait nem vázolja fel explicité. Optimizmusa megmarad, de filozófiájának egésze korunk keserű útkeresésének tragikumával terhes. Ez adja humanista etikájának nagyságát, de árnyoldalait is.

ALKOTÓMŰHELY

BARÁCIUS ZOLTÁN

HÉTKÖZNAPI CSELEKVÉSEK

KOPECZKY LÁSZLÓ: *Néhány utolsó vacsora.*

Hangjáték. Bemutatta az Újvidéki Rádió 1973. április 3-án. Rendezte: Vajda Tibor. Előadta: Ferenci Jenő, Nagygellért János, Fischer Károly, Lőrinc Lajos, Sinkó István, Sovény Károly, Horváth József és Nagygellértné Kiss Júlia. A hangfelvételt Stanislav Stepanović készítette.

A Kertvárosban nincsenek barikádok.

Itt lakik a költő, a hajdani színész, a humorista.

Röviden: Kópé.

Eddig nem tudtam, hogy ilyen buzgó átváltozó erő van Kopeczky Lászlóban, s most mintha csak a múlt humoristája szólalt meg volna belőle ilyképpen, hogy »nem mondhatom el senkinek, elmondom hát mindenkinek«, mi történt a mi városunk éhenkórász költőjével, Kacér Endrével, itt, bizony itt s nem másutt, a nagyvilágban, sehoinsincs országban, mert »értsünk szót, emberek, én ebben az írásomban a szabadkaiakról vallok...«

Minden műfajnak van hidege és melege. A rádiózás amolyan gombra működő szórakozás, ha tetszik, hagyom, ha nem tetszik, elzárom. Évekig unalmat jelentett számomra a rádiózás, a hangjátékok hallgatása, mert szerzőink minduntalan a nagyvilág dolgairól kívántak valamit közölni, s ez a látszatbekapcsolódás a mindenség problémáiba jelentette a totális eltávolodást a hallgatótól, mert túlzottan optimistának kell lennünk ahhoz a hiedelemhez, hogy mi — ha úgy tetszik: itt és most (divatos frázis) — a világ eseményeit egykönnyen, egyszerűen és gyorsan, zenik módjára rádiós szavakba foglalhatjuk.

A *Néhány utolsó vacsorát* hallgatva csöndesen megjegyezhetem, hogy hosszú évek után végre igazi rádiós élményben volt részem, mert a hangjáték írója szövetségeseként két lábon mozgó, a mi nyelvünkön beszélő embereket angazsált, s ez a szembesítés a szoba homályában intim kapcsolatot tudott teremteni a hallgatóval.

Kopeczky megidézte Kacér Endrét, akinek egyetlen verseskötete után kutatnak a könyvespolcon a barátok. Vékonyka könyvecske a költő könyve, s a barátai adták ki, egy bohém asztaltársaság. Az igazsághoz tartozik az is, hogy Kacér Endre egyetlen sort sem írt le, a rímek emlékezetből kerültek a papírra, abban az időben, amikor a szerkesztőségekbe kutyáknak és költőknek tilos volt a bemenet. S aztán Kacér Endre elszereti a főszerkesztő szeretőjét. Ezek után nem marad más hátra, mint csörgetni a sipkájával, hiszen ennek fejében vacsorát és sört kaphat. Kacér Endre évekig »potyából« él, Kacér Endre a világból csak azt hallja, amit saját maga mond, Kacér Endréről mégis költőt csináltak. Aztán jó időre eltűnik, s amikor újra előkerül, nagyvonalú gesztussal meghívja barátait a város legelőkelőbb kávéházába a terített asztalhoz — vacsorára. A fizetésnél kirobban a botrány: nincs egy vasa sem. Kacér Endrét a helyszínen cudarul elverik, s kidobják a lokálból. Véresen feltápáskodik és újra bekopog a kávéház ablakán: egy szál szegfűt kér a tulajdonostól.

Ennyi a mese.

Kopeczky László érzékeny ihletésű formába kényszerítette a történetet, lehelet finom hidat teremtett a múlttal, s ezúttal elmaradt a »kópés« poén. Ezáltal a szereplők a saját hangukon szólaltak meg. Ezért állíthatjuk, hogy Kopeczky világában drámai események jelentkeznek, hiszen a kissé ironikus, egyhén fenyítő vádbeszéd helyett most szabályos dramaturgiával, fő- és mellékszereplőkkel az emberek leghétköznapiabb cselekvéseit vetette papírra. Olyan embereket, akik nem is olyan régen itt csatangoltak a város utcáin, itták a feketét a Bárányban: családi fénykép keretéből lépnek elénk a figurák, s ha egyiküknek vagy másikuknak a karakterét elnagyolta, kiszínezte, vagy éppen lenyeste kevésbé rokonszenves vonásukat, azt csak a mese kérekségéért tette.

Mégis mi készítette a költőt arra, hogy megvendégelje barátait? Talán erkölcsi útvesztőbe került a szegény nemzeti csalóány? A cselekvések minden rugóját a negyven perc tartama alatt természetesen nem ismerhettük meg, de az árnyak jelenvalóságát nagyon is éreztük. A hangjáték árulkodóan a letűnt világ erkölcsi-politikai arculatából is felvillantott valamit, végső esetben azonban a szerző szándéka az volt, hogy szobrot állítson egy szabadkai művésznek, s mint tudjuk, szobrot sokféleképpen lehet állítani.

Ha egyetlen jelzővel jellemezném Kopeczky László legújabb hangjátékát, akkor ezt mondanám: rendhagyó. Eddigi munkássága a megidézett tanúm, hogy új írása egyben új indulása is az Íróknak. Jó lenne, ha ez a tiszta hangú jelentkezés egyszersmind azt is jelentené, hogy ezentúl gyakrabban hallunk színvonalas hangjátékokat a Rádiószínházban. Végeredményben szellemi örökséget rögzítettek a stúdióban, s az utóbbi években hasznosabb ügyért nemigen forgott a magnótekerecs.

A rendező szép munkát végzett, mégis úgy tűnik, hogy a szereplők egyfajta stílusban »játszottak«, mert egymáshoz közelálló hangkarakterű színészek tolmácsolták a szöveget. Ezért néha nem tudtuk,

mikor melyik személy beszél. Külön-külön mégis minden színészi teljesítmény híven adta vissza az író által ábrázolt világot és a típust.

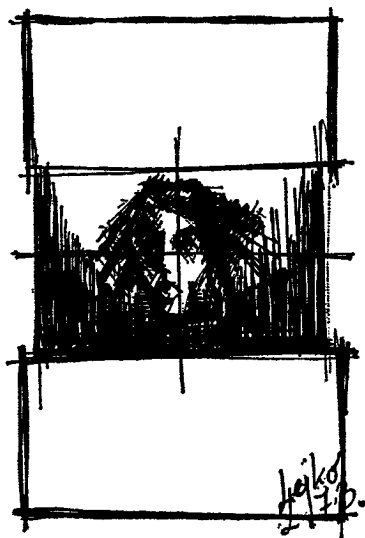
Nem lényegtelen megjegyzés: a mű igényességéhez képest ezúttal is elmaradt a visszhang. Vagy talán a mában élő írónak is sapkát kett csörgetnie ahhoz, hogy munkásságára felfigyeljenek?!

Közvéleményünk csak annyit tudhat a *Néhány utolsó vacsora* című hangjátékról:

Szerzőnk különös figurákat rajzol meg egy város bohémkedő polgára, hírlapíróit, kallódó poétáját figyelve. Időbeli síkok egybejátszásával néha huxleyi élességet villant fel, s ez jelentős változás írói opusában. (Magyar Szó, 1973. március 30.)

Kopeczky Lászlónál tehát van változás.

Hát másutt?!

HIT ÉS DOGMA

A mai magyar drámairodalom egyik jelentős állomásának tekintem Maróti Lajos *Az utolsó utáni éjszaka* című kétrészes, abszolút történelmietlen játékának bemutatóját a budapesti Nemzeti Színházban 1972. november 3-án. Éppen ezért fontosnak tartom, gyakorlatunktól eltérően, e magyarországi ősbemutató, de elsősorban a dráma ismertetését. Az eltelt két és fél év alatt abban a szerencsés helyzetben voltam, hogy minden Budapesten bemutatott színházi előadást többször is megnézhettem, sőt egyesek színpadi születését is végigkísérhettem.

Páskándi Géza romániai magyar író *Vendégség* című háromfelvonásos történelmi drámája — a magyar nyelv ősi szépségű erejével, gondolatgazdag dialógusaival — messzemenően kimagaslott az utóbbi években született magyar drámák közül. A mindig új igazságokat kutató Dávid Ferenc alakja nemcsak a történelmi múlt felelevenítésére adott alkalmat az írónak, hanem korunk nyugtalan, a haladás érdekében mindig az újabb megújódás lehetőségeit szövedéyesen kereső egyéneinek magatartására is utal. A dogmává merevedett hit kétélű igazsága és az újítás igényével születő, eretnek igazságok szellemi párbaja adja meg Páskándi művének egyik alapvető drámai erejét, a konfliktusok feloldhatatlansága pedig végül is Dávid Ferenc fizikai megsemmisítéséhez vezet.

A romániai magyar író drámájában a fent vázolt probléma természetesen csak egyike azoknak a szellemi konfliktusoknak, melyeknek drámai kibontakoztatása a mai kor emberéhez is szól, és ez az a pont, ahol részben felfedezhetjük a folytonosságot Maróti művével.

A szerző magyarországi kritikusai Brecht és Németh László *Galileinek*, valamint Ilyés Gyula *Fáklyalángjának* utódeként tartják számon Maróti drámai elsőszülöttjét, amennyiben nála is a két »eszmei-indulati ellentétpár — (...) — dialógusára épül« a mű.

A hit és dogma viszonya problematikájának megfogalmazásához, az író vallomása szerint, az évek során »rögeszmésen«, újból és újból visszatért. *A múltó jövő nyomában* című, 1971-ben megjelent tanulmánykötete ennek jegyében született. (...) a dogmatizmus, afféle szellemi vírus — állapítja meg többek között az író —, amely egyénben és társadalomban az önkibontakozás és továbbfejlődés hormonanyagait termelő szerveket támadja meg és pusztítja, kiölvén ekképpen belőlünk a jövőt, és kiölvé bennünket a jövőből — még ha biológiailag megéljük is azt.«

Az utolsó utáni éjszaka elsődleges elképzelése hangjáték volt, amely Giordano Bruno és VIII. Kelemen pápa képzelt dialógusára

épült. Ennek alapján született meg a színpadi mű, melynek magja két nagy, gondolatilag tiszta, erőteljes párbeszéd, Bruno és Bellarmini bíboros, majd a pápa által ajándékozott »utolsó utáni éjszaká«-n VIII. Kelemen és a női barát között.

»Abszolút történelmietlen játék« e mű, amennyiben a jezsuita Bellarmini és a dominikánus Giordano Bruno állítólagos egykori barátságáról is szó esik, VIII. Kelemen pápáról pedig, elszánt ortodox teológus lévén, nehezen képzelhető el az a szándék, hogy egy eretnekkal vitázzon »a tudós kötelességéről, a tudomány előrehaladásának útjáról és módjáról, sőt egyenesen az emberi szellem, az emberek saját intellektuális képességei iránti kötelességéről, elkötelezettségéről«. (Nagy Péter: *Maróti Lajos: Az utolsó utáni éjszaka*. Kritika, 1973/1.)

Az adott történelmi korszak, a XVI. század jelentős eszméi sűrűsödtek össze a kétrészes drámában. Bruno Einstein-víziója az első részben nemcsak a mai korra, de napjainkon túlra is kiterjesztette a vita érvényességét.

Maróti művének jelentősége az elődökhöz viszonyítva abban rejlik, hogy sikerült neki a magas gondolati feszültségű dialógusokban olyan igazságok kimondása, melyek — kortól, társadalomtól függetlenül is — örökérvényű erővel a teljes élet követelményének igényével élő ember magatartását igazolják, amit Ady Endre így fogalmazott meg *Az örökké elváltak* című költeményében:

*Jó szívek, ti cammogó nullák,
Kikkel be vágytam találkozni,
Óh, jaj, miként lettünk egymásnak
Örökké elvált csillag-hullák.*

Az eszmék megragadása, majd drámai erejű kibontása Maróti művében mindig újabb konfliktushoz vezet. Giordano Brunóval együtt járjuk a mártíromság kálváriáját. Vele egyidejűleg születik meg bennünk is a haladást szolgáló, örök lázadás igénylése, vállalása.

A Nemzeti Színház kitűnő hármasa — Avar István (Giordano Bruno), Básti Lajos (VIII. Kelemen pápa), Kálmán György (Bellarmini bíboros) — előadó művészetének remekműveként tarthatja majd számon a magyar színháztörténet ezt az előadást, melyet Marton Endre rendezett. Mindössze a mű befejezésének második változatát kifogásolom. Alkalmam volt a zárókép kétféle lehetőségét megismerni, és az elfogadott megoldás bizonyos hiányérzetet, űrt támasztott bennem. Az első variáció nagyszerű élménye felejthetetlen intenzitással még ma is bennem él, szólásra kényszerít.

Giordano Brunót máglyahalálra ítélik, mert makacsul kitart a tudomány és a hit dogmává merevedett tételeinek újra és újra megkérdőjelezése mellett. Nem hajlandó tanait visszavonni, legyen annak ára bár a máglya. Egykori barátja, Roberto Bellarmini, a hit megszállott bajnoka lett, habár tudásuk egy töről fakadt, tudományos elkötelezettségük megalapozását a jövőt illetőleg egyenlő feltételek biztosították. Bellarmini a tudomány szolgálatát felcserélte a hit, megkövesedett

dogmák megszilárdításának fanatikus harcával. Távlatban gondolkodva akarja az egyház pilléreit megdönthetetlenül megerősíteni, ezért Luther és Kálvin új hiténél is veszélyesebb számára Giordano eretnoksége. Pontosan tudja, hogy a nólai barát tanítása mindenféle hitet kikezd, ha nem sikerül őt megtántorítani és rábíni a megtérésre. Mert »(. . .) a hit következetes: ahol egy dogma van, ott előbb-utóbb minden dogmává kell hogy legyen«. Bruno íránt érzett mániákus szeretetében éppoly elvakult, mint a hit szolgálatában. Ha más nem, a szeretett, s talán egykor irigyelt barát lelkét mindenképpen meg akarja menteni az örök üdvözülésnek.

Giordano vele szemben megnyerte az első csatát. Szabadon, félelem nélkül gondolkodott. Továbbgondolta Kopernikuszt, új, tudományos tételeket állított fel. Az új pápai jelölt számára viszont a legnagyobb szabadságot mindenkor a hit fegyelme jelentette. E két ellentétes előjelű magatartás összeegyeztetése, összebékítése lehetetlen Bellarmini részéről, aki a Bruno íránt érzett rajongást is alávettette a hit féktelen, vakbuzgó szolgálatának.

Giordano elszánt maglyahalál vállalása, történelmi távlatban gondolkodva (s ezt Bellarmini nagyon jól tudja), az egyház bukását is magában rejti. A bíboros a jezsuitizmus elkötelezettje. A hit hűséges apostolaként tudását szolgáltatta ki annak a célnak érdekében, hogy visszafordítsa »a világot az igaz hithez. Az egyháznak — mondja — ma a máglyák rőt fényénél is nagyobb szüksége van a nagy megtérőkre, akikre ha nem is a népek, de legalább a népek fejedelmei odafigyelnek.« E második csatát, a visszavonás nagy jelenetét mindenképpen meg kell nyernie, már csak azért is, hogy a tudománnyal szembeni árulásának tudat alatti lelkiismeret-furdalása miatt, s maga az élő lelkiismeret, Giordano Bruno megtéréssel egyszer s mindenkorra kibékítse önmagát saját magával.

S most elérkeztünk ahhoz a pillanathoz, amikor Giordano Bruno erkölcsi és szellemi fölénye kiállja az utolsó próbát, s egyben tanúi lehetünk Bellarmini személyes tragédiája kiteljesedésének ugyanúgy, mint VIII. Kelemen pápa esetében. Nemcsak dramaturgiailag, de a dráma egészét is tekintetbe véve, a Bruno—Bellarmini konfliktus lezárása hiányossá vált a befejezésnek a rendező által sugalmazott értelmezésében.

Bellarmini bíboros a máglyahalál előtt még egyszer, szinte toporzkolva, magánkívül követeli Giordanótól a tanok visszavonását, de az szóra sem érdemesíti. A befejezés ilyen értelmezése dramaturgiailag feleslegessé teszi az inkvizíció titkárának újabb megjelenését, mivel kettőjük kapcsolatát ez a találkozás lényegében nem változtatja meg. Mi, a nézők már előzőleg is meggyőződhattünk a főhős elhatározásának rendíthetetlenségéről, amikor a pápától ajándékozott »utolsó utáni éjszakán« Giordano nem fogadta el VIII. Kelemen ajánlatát, hogy helyette Krisztus helytartója lépjen föl a máglyára. Ezen az utolsó utáni éjszakán már tudta: »Én mindig és mindenkor a holnap igazságát keresem, még ha ez a mai szemmel bizonytalan is, ha tévedések keresves bugyrait kell is végigbukdácsolnom érte. Mert a tévedés, amely

a holnapi igazság felé mutat, többet ér, mint a mai közhely-igazság, amely meggátolni törekszik, hogy a holnap igazsága kibontakozzék.«

Giordano tehát elérkezett az örök lázadás magára vállalásához, amely mellett most már végérvényesen kitart, a félelmesen perzselő máglyalángok valósága közepette is.

A befejezés első variációja viszont számomra még többet mondott. Indokoltá tette Bellarmini újabb megjelenését, kinek szavait: »Vond vissza, vond vissza!« — csend követte. Döbbenetes, szörnyű erejű, elviselhetetlen csend, melynek súlya alatt egy pillanatra a hit elvakult bajnoka is összeroppant. Elvesztette végérvényesen a küzdelmet. Visszaút nincs. Az embertelen, fanatikus eretneküldöző eme erkölcsi felsőbbrendűséggel szemben, éles logikájával felismerte Giordano sziklaszilárd igazságát a maga kérielhetetlen valóságában. Felmerült benne a kétely a dogmává merevedett hit örök érvényesítésére való értelmetlen törekvést illetően. Ebben a pillanatban ez túl sok volt számára. Nem tudva parancsolni többé a gondolkodás fegyelmének, önkénytelenül, a l e g y ő z ő t t e k félelemtől izzó hangján feltört belőle egy elementárisan emberi könyörgés, melyben ott éreztem ugyanakkor a hiábavalóság megérzésének tudatát is: »Testvérem, Giordano, testvérem! Már csak egy kis idő, és szemtől szemben meglátod Jézust... Boldog ember, te!... Majd előtte állsz, könyörögj nála az én lelkemért. Hallod! Imádkozz értem!«

Számomra ez a befejezés jelentette Giordano teljes morális győzelmét, Bellarminivel való kapcsolatának kiteljesedését. A dogma, a hit embere tőle, az örök lázadótól, a tudomány mártírjától kér, könyörög megváltást, megnyugvást, legyőzöttségében sem tudva szabadulni a lélek üdvözülésébe vetett, megrögzött hit korlátaitól.

OLVASÓNAPLÓ

NÉMETH LÁSZLÓ ÉS KELET-EURÓPA

NÉMETH LÁSZLÓ: *Európai utas*.

Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1973.

Ha Németh László világirodalmi tanulmányosorozatát, amely most válogatott műveinek *Európai utas* című kötetében került az olvasó kezébe, a cím sugallata szerint egy nagyszabású szellemi utazás dokumentumának tekintjük, bátran megállapíthatjuk, hogy a nyugtalan és igényes utazó mindent bejárt, amit a harmincas-negyvenes évek Európájának szellemi térképén bejárni érdemes volt és bejárni lehetett. Újraolvasta és újragondolta a görög tragédiaírókat, Horatiust, Dantét, Shakespeare-t, Goethét, Tolsztojt, Proustot, Pirandellót, Ortega y Gasset-et, töprengett a szellemtörténet, a pszichoanalízis és az etnológia eredményein, módszeren és lehetőségein. Az antikvitáshoz vagy a nyugati kultúrához fordulva azonban voltak segítő-társai, mesterei; érdeklődésével nem maradt egyedül. Midőn a görögökről írt, Kerényi Károlyra, az európai hírű klasszika-filológusra hivatkozhatott; a modern nyugatiakról értekezvén pedig az »esszéíró nemzedék« általános érdeklődéséhez illeszkedett, Halász Gábor, Szerb Antal, Cs. Szabó László, Gyergyai Albert voltak a társai. Az »európai utas« itt kiépített utakon közlekedhetett, ha útiélményei és beszámolóí merőben mások voltak is, mint útitársaié.

Volt azonban az utazásnak egy területe, ahol Németh László meglehetősen magányos vándor maradt; s nemcsak az útitervet kellett megszerkesztenie, nemcsak a beszámolót kellett elkészítenie, hanem utat is kellett törnie, hidat is kellett építenie. Azokra az utakra, szellemi kalandozásokra gondolok, amelyek szomszédainkhoz, a kelet-közép-európai népekhez és kultúrákhoz vezették a fáradhatatlan és célrátörő utazót. »Duna-Európába«, ahogy ő mondta akkoriban (most is ez a cím olvasható a kelet-közép-európai kulturális kapcsolatokkal foglalkozó tanulmányok felett). Nem volt ez éppen könnyű utazás akkoriban: a harmincas évek közepén, midőn Németh hozzáfogott, hogy megfogalmazza a szomszédos népek és kultúrák termékeny együttélésének alapelveit. Emlékezetes, hogy 1935-ben, romániai útja után (amelyet nem csupán a kultúra szellemi térképén tett, hanem a geográfiai valóságban is) milyen országos felháborodás fogadta reális szemléletről tanúszkodó helyzetmegítélését és javaslatait. Mégis váltalta a felfedezés és az útbörés kockázatát.

Magányos utazásról beszéltem az imént, ám jobban utána gondolva azt kell mondanom, hogy ebben a vállalkozásában Németh Lászlónak voltak társai és szövetségesei, ha kevesen is. Fábray Zoltánra gondolok, aki Szlovákiában fogalmazta meg az együtt vagy egymás szomszédságában élő népek barátságának programját, kereste a »hidverés« lehetőségét. Csuka Zoltánra és Sinkó Ervinre, akik a Vajdaságban, Kós Károlyra és Gaál Gáborra, akik Erdélyben munkálkodtak hasonló feladatokon. Vagy Ma-

gyarországon a román és cseh költőket fordító József Attilára, a kelet-európai avantgarddal kapcsolatot kereső Kassák Lajosra, az összehasonlító dunavölgyi folyóiratot; az Apollót szerkesztő Gál Istvánra. Kevesen voltak, az igaz. Vállalkozásuk, áldozatos munkájuk azonban így csak még többet ér.

Németh Lászlónak ők voltak a szövetségesei, s Németh László az ő munkájuk mögé próbált rajzolni programot, munkatervet, elméletet. Mert egyéniségének ideológusi-teoretikus természete következtében a magyar művelődés kelet-közép-európai kapcsolatait s feladatait is egy egységes, koherens elmélet keretében képzelte el, s ennek az elméletnek a nyomán kívánta felvázolni a gyakorlati feladatokat. Németh, sokszor és sokan elmondották róla, egy nemzedék és egy mozgalom: a népi írók teoretikusa, ideológusa volt. A dunai népek együttműködésének elméletét is a népi mozgalom nevében dolgozta ki, s ez az elmélet éppoly szervesen hozzátartozott az ún. »népi« ideológiához, mint a parasztkérdés vagy az értelmiségi problematika megoldására hivatott teória. A »népi« ideológia számos tétele azóta már a múlt, az eszmetörténet tárába került, eljárt felette a történelem s az idő, a kelet-közép-európai koncepciónak azonban ma is aktualitása van. Nem lehet véletlen, hogy a »népi« ideológia és a marxista elvek között ez a gondolat jelentette általában a közös területet.

A »duna-európai« koncepció felismerésének persze megvan a maga története. És ez a történet most jól kiolvasható az *Európai utas* szövegeiből. Németh László 1932-ben olvasta Karl Dietrich leipzig-i egyetemi tanár *Die Osteuropäischen Literaturen in ihren Hauptströmungen vergleichend dargestellt* című, az ő megállapítása szerint különben szerény igényű könyvét, s nyomban beszámolt róla az akkor indított Tamú második számában. Azaz nem is a könyvről számolt be, hanem egy felismerésről, amíhez a könyv pusztán ürügyet szolgáltatott. Ez a felismerés a kelet-közép-európai népek fejlődésének, történelmének és helyzetének hasonlóságára vonatkozik. Németh László szerint valamennyi népnek, amely Európának ebben a felében él, »hézagos« a fejlődése. »Nincsenek kitöltve a történelmi korszakai s a nemzetet sem tagolta a történelem.« Azaz nem fejlődött ki magas szintű udvarj műveltség, mint Nyugaton, s hiányzik a szerves polgárság, amely a gazdasági és kulturális fejlődés motorja lehetett volna. A dolgozó nép nem vagy csak alig vett részt nemzete történetében, az uralkodó rend nem szervezte meg, legfeljebb ránehezedett. A kultúra éppen ezért más szerepet tölt be, mint nyugaton. Legfőképpen az irodalom. Ahogy Németh László mondja: »Az irodalom ezekben az országokban mást jelent, mint nyugaton. Egy arányosan tagolt életben az irodalom: irodalom, keleten a szellemi élet mindenese. Mivel hiányoznak feltételei, önmagának kell megteremtienie feltételeit is: a virág táplálja a fát, a gyermek nevei szüleit.«

E hasonlóságok, rokonvonások történelmileg vagy szociológiailag sokkal közelebb hozzák a kelet-közép-európai népeket, mint a nyelvrokonság vagy a közös etnikum. »Duna-Európa« népeinek határfelületein, mondja Németh László, »gyorsabb a diffúzió, mint nyugaton. Szavaikat, meséiket szívesen csereberélgetik ezek a népek: a román nyelv szavainak nagy része szláv, a népköltészet rokon a finn tavaktól a görög szigetekig.« És a kultúrhistóriai hasonlóság egyszersmind történelmi közösséget, sorsközösséget jelent. »...mi Duna-népek — olvassuk — ott tartunk, ahol a háború előtt, itt élünk egy sorsközösségben, egymásról mit sem tudva. Igazán itt az ideje, hogy megismerjük tejtestvéreinket, akikkel egy sors száraz emlőjét szoptuk.« Ez a felismerés az alapvetést végző s programot adó tanulmány: az 1932-ben írt *Tejtestvérek* legfontosabb tétele.

A történelmi sorsközösség gondolatát Németh László később több alkalommal is érintette. 1935-ös *Magyarság és Európa* című könyvében éppúgy beszélt erről, mint kisebb tanulmányaiiban. A gondolatmenetet (egy időre) lezáró tanulmány, az 1940-ben fogalmazott *Most, Punte, Silta* is a sorsközösség gondolatát fejtette ki. »Tejtestvéreinknek neveztem egyszer a szomszédos népeket — ismétli meg az 1932-es kifejezést. — Azaz: nem egy anyától lettünk, de egy sors tejét szíttuk. Ez a közös tej út ki törté-

netünk, társadalmunk és politikai küzdelmeink hasonlóságában. Különösen a német—római birodalom és a kelet népviharai közé szorult duna-kárpáti népek sorsában mennyi az azonos. Még a nagy dátumaink, a nagy politikai és irodalmi szerepek is csaknem ugyanazok. Mindnek van mohácsi és fehérhegyi csatája, mindnek van Kazinczyja és Eminescuja. S a társadalmi szervezet, melyet történetünk reánk hagyott — ha más-más fokban is: mind ugyanattól a végzettől beteg. Nyugat nemzetei az új kor folyamán a parasztságot is magukba fogadták — úgyhogy náluk csak osztályok vannak, de nincs a nemzet alatt egy kitaszított emberiség. Keleten parasztság és művelt nemzet nemcsak egymás alatt él; — két külön világban s kultúrában. Nyugaton nincs nép, ahogy keleten. Keleten pedig nincs igazi nemzet.« Ebben a gondolatban Németh László azt a képet tágitja teljes kelet-közép-európai történelmi horizonttá, amit a magyarság történetéről és helyzetéről adott.

A közös történelmi sors határozta meg a kelet-európai népek kultúráinak rokonságát. Elsősorban e kultúrák folklorisztikus, népi alapjaiban. Németh László már a *Tejtestvérekben* arról beszélt, hogy az egyes kelet-európai népek népköltészete mennyire hasonló világot jelent. Mint mondja: »inkább csak a vérmérsék árnyalataiban különbözik, lágyabb a szlávoké, virágosabb a magyar, finn, görög s a kettő közt áll a román. Nem ismeri a nemzetet és a vallást, de ősi nagyságában él benne család és természet. Szimbolikus természetfelfogásaival ki-kj kívánkozik a hellén kultúra örökséi közül az ázsiai pusztákra s lírai, de különösen epikai szerkezetében a görögtől lényegesen elütő poétikát használ, mely közelebb áll a turáni és héber népekéhez, mint a nyugati árvákéhoz.« Az 1933-ban írott *Osszehasonlító népköltészettan* című tanulmányában pedig a kelet-közép-európai folklór témáinak és formáinak közösségéről vagy hasonlóságáról értekezett, s egy komparatista folklórisztika körvonalait vázolta fel. Ebben a törekvésében is igényében Bartók Bélával érintkezett, aki maga is magyar, délszláv, román és szlovák dallamok gyűjtése, feldolgozása és elemzése révén mutatott rá a szomszédos népek folklórkincsének közös hagyományaira.

A népművészet közösségének és rokonságának gondolata nyomán jelölte ki Németh László a magyarság helyét a kelet-közép-európai kisnépek közösségében: a szerbek, horvátok, szlovének, románok, szlovákok, csehek és lengyelek között. Ebben a helykijelölésben és orientációban nyíltan polemizált a fajkutatás és a fajvédelem propagandistáival. Amikor Ilyés Gyula, a fajvédelem és a német fasizmus ideológiája ellen tiltakozva a magyar kultúrát a franciához hasonlítja (*Szellemi fajkutatás* című 1938-as cikkében), Németh László a dunai népek közös jellegét emeli ki. S a történelmi-kulturális közösség gondolatának kidolgozása során azt is felfigyel, hogy ez a közösség fontosabb, mint az etnikai és nyelvi különbségek rendszere. »...annak, ami összeköt — hirdette —, erősebbnek kellene lenni, mint ami elválaszt.« S ezért nem az etnikumra és a nyelvre hivatkozik, hanem arra a »szellemi« közösségre, amit a történelmi fejlődés alakított ki, s ami valójában még az eredetüket tekintve különböző nyelvek fejlődésére, a gondolkodás formáinak alakulására is kihatott. Először *Híd a Dráván* (1940) című tanulmányában beszélt arról, hogy a szerb és a magyar nyelvteremtő gondolkodás között van egyféle hasonlóság, a nyelvi rendszer különbsége ellenére is. »A szerb és a magyar nyelv közt — írja — különben is van valami — nem alak, hanem alkati egyezés, amit talán a rokon vérmérsék magyarázhat.« A *Most, Punte, Siltában* pedig a következőket állapította meg: »A nyelveknek azonban nemcsak nyelvtanuk van — hanem jellegük, alkatak is s ha az előbbi, mint a vérrokonság: az eredet tehetetlenségéből támad, az utóbbi, mint a barátság vagy a lelki hasonlóság, ugyanannak az állapotnak, kedélynek, sorsnak az eredménye. Az Európát kettévágó fajhatár: nyelvi terem ezért lesz szakadék, ahogy litván nyelvtana bevezetőjében egy jószemű német nyelvész is megállapítja.« Kétségtelen, hogy ezekkel az inkább esszéisztikus, mint tudományos gondolatokkal Németh László a kelet-közép-európai népek kultúrájának és történelmi sorsának alapvető közösségét kívánta hangsúlyozni.

És minthogy ennek a közösségnek a történelmi realitásáról és szükségességéről meg volt győződve, fájdalommal szólt a dunai népeket

elválasztó nacionalizmusról, az egymás kultúrája iránt tanúsított közönyről. Németh László a tizenhetedik század végétől, vagyis a Habsburg-uralom berendezkedésétől számítja azt a korszakot, amely megszakította a hagyományos lengyel–magyar–román–délszláv érintkezéseket; azokat a művelődési és népi kapcsolatokat, »melyek, mint egy keleti Golf-áram melegtették a kelet-európai kis népek életét«. *Most, Punte, Silta* című tanulmányában részletesen kifejti ezzel kapcsolatos állásfoglalását: »kétségtelen — írja —, hogy amint a magyar történet is két élesen elütő világlátású részre szakad — az 1700 előtti „rég Magyarországra” — az azóta készülő újabbra —, ez a cezúra a lengyelektől a szerbekig minden duna-kárpáti nép életében megvan, s magyarázata alig lehet más, mint a Habsburg-előnyomulás s a régi kelet-európai kapcsolatok szétesése.« S úgy látja, hogy ez a »szétesés« azóta is folyamatos, sőt egyre kegyetlenebb. Ezért örül annak, hogy a szomszédban is hasonló érdeklődéssel: a magyar történelem és a magyar művelődés iránti megértő figyelemmel találkozunk. *Krleža Adyról* (1939) című írásában elégedett szavakkal nyugtázza azt az elismerő véleményt, amely a nagy horvát író Ady-esszéjében öltött alakot.

Az elméleti alapvetés, amely e fenti tanulmányokban, állásfoglalásokban megnyilatkozik, szabja meg azokat a gyakorlati feladatokat, amelyeket Németh László — máig érvényesen — megjelölt. Először is a komparatista kutatások fontosságára hívta fel a figyelmet. *Összehasonlító népköltészet* című tanulmányában a »száraz« filológiai kutatás szerepére figyelmeztetett: »A legtárgyilagosabb tudományos műből is eposzt kavarnak itt az összetorkolló népek s a feltámadt századok.« *A Híd a Dráván* és a *Most, Punte, Silta* szavaival pedig a kulturális közeledés feladatait világította meg, s arra szólított, hogy legalább az irodalom, a kultúra munkásai építsék meg a hidakat a szomszédos népek között. 1933-as *Egy folyóirat terve* című felhívásában a »hídverés« igényében javasolta egy kelet-közép-európai folyóirat megalapítását. »Ennek a folyóiratnak — írja — elsősorban műveltségünk közös népi elemeit kellene nyilvántartania.« A Jugoszláviában, Csehszlovákiában és Romániában élő magyar kisebbségeknek is kitüntetett szerepet szánt: mivel két kultúrának: az állam és a nyelv kultúrájában is benne élnek, az ő hivatásuk lenne az, hogy segítsék a megismerkedés és barátkozás ügyét. Hogy a magyar és a szomszédos népek kultúrájának közvetítői legyenek. Olyan szerep és program ez, amelyet más közegben: Szlovákiában már Fábry Zoltán is megfogalmazott, s amelyet napjainkban a szocialista országokban élő magyar nemzetségek természetes módon vállalnak és teljesítenek. Azóta négy évtized telt el, és sok minden megvalósult abból a programból, amelyet Németh László tervezett (a közös összehasonlító folyóirat terve azóta is ábránd maradt!). A program mégis és újra időszerű: tennivaló ma is van elég.

POMOGÁTS BÉLA

AZ EGYÉNISÉG KERESÉSE

DÉR ZOLTÁN: *Laguna György karrierje.*

Üzenet, 1973. 2.

Az a tény, hogy az utóbbi két-három évben szinte máról holnapra a jugoszláviai magyar irodalom egyik jellegzetes és meghatározó műfajává vált a dráma (ideértve a rokonműfajokat: az egyfelvonásost, a rádió- és tévéjátékokat is), beszédesen tanúskodik arról a gyors ütemű fejlődésről, amely

napjainkban irodalmunkat jellemzi. A dráma térhódítása és domináns szerepe minden korban a művészeti élet felpezsdülését, felélénkülését eredményezte, szinte kiáltásszerűen jelezve, hogy az írók valami megrázóan fontosat, valami rendkívülit észleltek a társadalom (nagyobb perspektívában: a történelem) alakulásában. Valami — akár pozitív, akár negatív előjellel — izgalomba hozta őket, amire azonnal eruptív erővel reagálniuk kellett. A születő vagy újjászülető drámára hatványozottan vonatkozik mindez: az általa felkorbácsolt hullámok sístergő belső erőktől duzzadnak és ezek az erők friss, időszerű mondanivalókon alapulnak.

Nálunk a műfaj hagyománytalanságából eredő nehézségek leküzdése a legnehezebb feladat. A kezdeti lépések fogódzókereső bizonytalansága elsősorban a történelmi (sokszor bibliai) témához való kötődésben nyilvánul meg. Ez a körülmény azonban egyáltalán nem zárja ki, hogy ne a jelenhez szóljanak a születő alkotások, sőt sok esetben éppenséggel segíti őket funkciójuk kiteljesedésében. (Tóth Ferenc: *Jób*.) Hiszen a jó mű — témájától függetlenül — lényegében mindig szimbolikus; csak akkor hat igaznak, ha cselekményét általános érvényűnek érezzük. Különösen érvényes ez a drámára: szereplői akkor és csak akkor hatnak élőknek (kors viszonyuktól, helyüktől függetlenül), ha egyéni jellemvonásaik közös emberi tulajdonságokra vezetgetők vissza. Tehát a tárgyválasztás — a félreértések elkerülése végett ezt hangsúlyoznunk kell — nem olyan tényezőként fontos mozzanata egy-egy műnek, mint amelyek eleve megszabná vagy legalábbis befolyásolná értékeit, hanem elsősorban irodalomtörténeti és általában kultúrtörténeti szempontból érdekes számunkra.

Mégsem megnagyarázhatatlan kíváncsiságunk és várakozásunk, amely az új, mai tárgyú drámák felé irányul. Látva, hogy a múltba fordulás sok alkotónknál tulajdonképpen nem más, mint kényszermegoldás, hisszük, hogy a napjaink társadalmi-emberi valóságához való közvetlen hozzányúlás még kézzelfoghatóbb, kamatoztathatóbb eredményeket hozhatna. Éppen sajátos nemzetiségi helyzetünk állítja fel irodalmunkkal szemben ezt a kívánalmat. Ha olyan irodalmat akarunk teremteni, ápolni, amely gyökereitől a miénk, akkor törekednünk kell társadalmi valóságunk ábrázolására. Annak kifejezésére, ami meghatározza, alapjaiban befolyásolja létünket, életünket. Hiszen ezt a valóságot, a jugoszláviai magyarság életét, sorát csak a vajdasági írók jeleníthetik meg műveikben: azok az írók, akik részesei ennek a világnak.

A fentiekkel nem tagadjuk azt, hogy az emberiség általános, örök »nagy problémái« (idezőjel nélkül is), az ontológia izgalmas kérdései a vajdasági írók által éppúgy kifejezésre várnak, mint a magyarországi, franciaországi vagy bármely más nemzet és nemzetiség írói által. Csupán olyan tényezőkre figyelmeztetünk, amelyek mellett és ellen sokan érveltek már Szentelekytől Bori Imréig, és amelyek tulajdonképpen nem is irodalmunk teljesítményeivel, hanem funkcióinak kérdéskörével függnek össze.

Reméljük hát, hogy a dráma új hulláma olyan alkotásokat is felszínre hoz, amelyek nemcsak a történelmi dráma módszerével (közvetett úton, vonatkozások viszonylatában) szólnak a máról és a mához, hanem közvetlenül is: valós kérdéseinek — számunkra ismert életdarabjainak — az ábrázolásával. A próza erre már több példát szolgáltatott. A drámában még inkább a kísérletezések lehetőségkereső próbálkozásait figyelhetjük meg.

x

A drámai műveknek az elmúlt évtizedekben született, a dráma sajátos feltételeihez alkalmazott fajtája, a hangjáték nálunk még nem rendelkezik külön irodalommal. Ez a hiány különösen szembetűnő, ha a műfajon belüli próbálkozások nagy számát tekintjük. A születő eredmények értékelésére és rendszerezésére már ma szükség lenne ahhoz, hogy az újabb törekvések is megtalálhassák helyüket irodalmunk fejlődésében, részeivé válhassanak annak a folyamatnak, amely alig három év alatt egy tucat jó művet dobott ki magából. A pillanatnyi kilátások szerint azonban egy egész új nemzedéknek kell felnőnie ahhoz, hogy az írók ne hiába várjanak a hozzáértő szakemberek produktív jellegű bírálatára.

A műfaj specifikumainak kutatása teheti csak képessé a kritikát arra, hogy számoljon annak eredményeivel. Ma már mind nyilvánvalóbb, hogy »a láthatatlan színház«, amelynek egyetlen kifejezési eszköze az akkusztikum (beszéd, zene, zörejek), merőben más utakon jár, mint a színpadi dráma.

A rádiószínház éppen a dráma legjellegzetesebb sajátosságát, optikai elemét nélkülözi. Mivel így a tömegszuggesztió hatását nem érvényesítheti — a közönség ügyszólván »automatizált« nézőtérén ül —, más irányban igyekszik esztétikai többletet nyújtani. Fő műfaja, a rádiójáték, az egyénhez szól, innen előadási stílusának közvetlen és személyes szobaakkusztikára hangolt kamaraszínház jellege. Ezért szokták mondani, hogy a hangjáték intim művészet. Az emberi beszéd közvetlen, akkusztikus hatásán túl sokkal inkább épít a hallgató fantáziájára, értelmére, mint a többi drámai műfaj. Nem látványt nyújt, de belső tudatot ébreszt.

Mindez mutatja, hogy milyen sok feladat vár még a vajdasági kritikásokra a rádió körüli jelenségek feltárása terén is. Amíg azonban a kritika síkjain nem alakulnak ki az alapvető regionális viszonylatok (egy-egy műfaj eredményeit, irányait regisztrálva), addig csak a vajdasági dráma általános összefüggései szerint rajzolhatjuk meg az egyes alkotások történeti hátterét, tartozzanak ezek az alkotások akár e dráma színpadi, könyv-, tévé-, rádió- vagy egyéb változatához.

X

A közelmúlt gazdag drámaterméséből éppen aktuális témájával tartozik a ritkaságok közé Dér Zoltán rádiójátéka, a *Laguna György karrierje*.

A mű részt vett az Újvidéki Rádió legutóbbi hangjátékpályázatán, de — némi csodálkozással kell elkönyvelnünk — a bíráló bizottság figyelmét nem keltette fel. (Igaz, egy-két kivétellel a többi pályamunka sem, hiszen egyet sem díjazott.) Pedig mind tartalmi, mind formai értékei tekintetében hangjátékirodalmunk legjobb darabjai között jelölhető ki a helye.

A *Laguna György* Dér Zoltán első felnőttek számára írt hangjátéka. Korábban mesejátékait hallhattuk az Újvidéki Rádióban. A *csodálatos fűszavesszót* 1963-ban írta Zákány Antallal. A témát később *A vizek királyában* továbbfejlesztette, s az új művel első helyezést ért el a Rádió 1971-es pályázatán. A *Kömüves Kelemen fia* című ifjúsági hangjátékát tavaly mutatták be Újvidéken, s rádiónk az idén ezzel a művel vett részt az ohridi országos hangjátéksemlén.

Az élet értelmét gyökértelen egyéniséggel kereső fiatal értelmiség sorsának tanulságos tragédiája a *Laguna György karrierje*. Tanulságos, elsősorban azért, mert égetően aktuális, élő problémákat feszeget, olyan folyamatokat ábrázol, amelyekkel nap mint nap találkozhatunk.

A hangjáték áttekinthető, egyszálú cselekményen alapuló meséje Laguna, az élet célját és boldogságát kereső ember pályakezdesének és váratlanul bekövetkező sajátos tragédiájának a történetét mondja el. Amit megtudunk, az azonban sokkal több annál, ami ebbe a mesébe belefért, beleférhetett. A Csehov által megteremtett új drámatípus lehetőségeivel él az író: események helyett hangulatokat, lelkiállapotokat ábrázol. Nem kizárólagosan él ezzel a módszerrel, de mondanivalóját legtöbbször a pszichikai folyamatok vizsgálásának síkján közvetíti. Nem a maga benyomásait önti formába, hanem alakjainak érzéseit vetíti ki, látszólag minden művészi hozzájárulás nélkül, közvetlen, kurta kiáltás formájában. Így rajzolta meg Frank Wedekind a kamaszkor viharait a *Tavaszi ébredése* groteszk történetében, az elszabaduló ösztönök végzetes hatalmát *A föld szellemében*.

Dér írói módszerének másik jellegzetes vonása, hogy csak színeit osztja szét figurái között, ám mondanivalóját nem. Az a dráma egészének a kicsapódása, egy művészi szintézis eredménye marad. Amit elmond a részletekben, az átértékelődik, más hangsúlyt kap, ha a komplett mű felől közelítjük meg. Így, bár korai benyomásaink szerint Laguna egyéni sorsának zátonyra futása körül koncentrálnának az eszmei és esztétikai szá-

lak, később kiderül, hogy az igaz ugyan, hogy Laguna élete a legpregnánssabb kifejezője a művészi mondandónak, de nem önmagában, hanem a köréje szövődő életfonalak, momentumok, társadalmi szituációk viszonylatában. Ezt példázza, hogy a hangjáték utolsó mondatának elhangzásakor nemcsak Lagunát sirathatjuk el, akiről megtudtuk, hogy összeroppant (lényegtelen, hogy meg is hal vagy sem), hanem azt az egész rossz verslábakon forgó világot is, amelynek össze kell omolnia, mert a család és öncsalás törvényei uralkodnak benne, és amelynek Adél épp olyan tipikus képviselője, mint dr. Ivan Lazarević válogatott labdarúgó, vagy esetleg a negyedik fontos alak, Zádor, »az országos hírfü költő«. Mert nemcsak a főhős, hanem egész értelmiségi környezeté idegen attól a világtól, amelyet szinte egymással versengve teremtenek meg a szembem álló felek. Annak irreális — maguk által felállított — követelményeihez hamis eszmények segítségével igyekeznek »felőlni«, viszonyukat is ez a hamis, megalapozatlan életfelfogás határozza meg.

Ez az új értelmiség, amelynek életeleme, állandó gesztusa a lázadás (Adél), itt már gépiesen frázisokban lázad, önkritikátlanul fordul minden ellen, amit réginek hisz. Nem ismeri fel, hogy lázadása tehetetlenül morbid, mert semmittevésséül fakad, hogy lényegében észre nem vett önisméltelgetés, alapjában: neveléses tévedés.

Ez az értelmiség, mely valójában nagy feladatok megvalósítására lenne hivatott, nem találja és nem is találhatja meg a maga helyét a társadalomban, mert nem a valóság, hanem az illúziók talaján áll. Még nem szakadt el valamikori környezetétől, amelyből származik, de ahelyett, hogy magasabb szinten képviselné, az első gesztusában megtagadta azt. Gondolkodik, de nem olyan nivón, hogy problémáira ésszerű megoldást találhasson. Így csak egy l'art pour l'art gondolkodás, vívódás (legabszurdabb formájában: alkotói vajúadás) pózában tetszeleg, szenved. Gondolkodásmódját — ezt a sajátosan sznob és dilettáns észjárását — tetőtől talpig a megjátszott magabiztosság jellemzi, holott a bizonytalanság gyanús rezdülései minden mozzanatát ott kísérik.

Az író a tiszta racionalizmus világos elveivel támad a korunkra annyira jellemző életideák ellen, sorra kimutatja rövidlátó, torz voltukat. Ebből adódik a műben gyakran fel-felmerülő morbid és groteszk. Hősei nem valós, hanem vélt értékekre függesztik tekintetüket. Összeroppanásuk vagy emberi leértékelődésük, megsemmisülésük az így kibontakozó groteszk helyzetnek: a külsőségekben való gondolkodásukból, a híressé válás illúziójával való kacérkodásukból és önismeretük hiányából előálló szituációnak a logikus következménye.

Itt — a mű szférájában feszülő látszólagos pólusbeli ellentétek jellemzése után (a szereplők pozitív és negatív figurákra való nem oszthatóságára gondolunk) — már megállapíthatjuk: Dér hangjátékának fókuszában nem az értelmiség anyagi biztosságot célzó egzisztenciális problémái állnak — noha karriervágyuk részben ezekből eredeztethető —, hanem a döntő hangsúly egy ennél magasabbrendű kérdéskomplexum: az ember *nembeli lényegének*, egyéniségének megvalósításáért folyó belső és külső harc ábrázolására tevődik. Ilyen értelemben válik a korunk kismemberében megnyilvánuló többre törekvés (önkritikátlan és gátlástalan formájában: karriervágy) az írói vizsgálódás tárgyává. A darab alapkonfliktusának mozgató rugói lényegében ennek a belső és külső harcnak az eseményeiben fedezhetők fel. A konfliktus az egyben munkáló egocentrizmus, erőszakos törtetés és egy, a gondolkodó emberben felébredő igény: az önmaguk megtalálására irányuló mélyen emberi törekvés között bontakozik ki. Laguna életenergiáját ez a folytonos küzdelem, vívódás emészti fel. A két erő összeütközése okozza a történet tragikus kimenetelét. A dráma erősen intellektuális színezte éppen a főhősnek ebből a gyötrődő egyéniségkereséséből adódik.

A szerző ítéleteit Adél, a feleség mondja ki, de öntudatlanul, csupán egészséges ösztöneinek a segítségével. Egyedül ő képvisel életeszmét a műben, de hamar kiderül, hogy amit ennek az életeszmének az alapján igaz művészetnek hisz, az tulajdonképpen csak jól megjátszott dilettantizmus,

amit pedig emberi ideálnak vél, az a leleplezetlen csalás. Mint személyiség tehát ő is nagyon vitatható. Inkább a hírnév, a siker fényében való fürdőzés vágya, mint a mély meggyőződés, a művészet szeretete sodorja a művészeti körök középpontjába. A költészethez való viszonyát a becsapódások sora jellemzi. Becsapja Laguna, amikor a zseniális költő színében »lángra lobbantja a szívét«. De ennek az ellenkezője is megtörténik, amikor Adél saját magát csapja be: azt hiszi, hogy Zádor, az országos hírű költő mellett boldog lehet. Helyét nem találja meg sem a költő, sem a futballbíró mellett. Végül megszökik külföldre Lazarevićtyel, a híres futballistával.

A dráma lényegtelenebb mozzanatát jelenti hát Adél sorsa. Vívódása nem olyan őszinte, mint Lagunaé, s egész magatartása alig terjed túl a felöltött póz határain. Nőiségében kiteljesül, és ennél többet nem is nyújthat. Ebben az önmegvalósulásban lehámlik róla minden korábbi eszme, gondolat. És itt látható legtisztább formájában Dér írói módszere: nem útmutatást ad, hanem leleplez, nevetségessé tesz.

Laguna nem ennyire szimpla jellem. Ő józanul és nem kis öniróniával könyveli el a maga zátonyra futott életét. Józansága csak akkor hagyja el, ha a maga elé tűzött célokat tartja szem előtt. Mindig erején felül vállal. Egyénisége abban rokon Adélével, hogy míg Adél szépsége révén asszonyiságában igyekszik megvalósítani magát, addig ő ügyessége segítségével szeretne elérni mindent: sikert, elismerést, jó életet, boldogságot. Csakhogy a lajstrom mindig hiányos marad. Amikor a családi boldogságra meglenne a lehetősége, nem tud lemondani a sikerről, amikor viszont megkapja a lehető legnagyobb elismerést, megszökik tőle a felesége azzal az emberrel, akit a barátjának hitt. Ekkor törik meg végképp.

Laguna nem üres egyéniség, csak nagyra törő. Dilemmája rámutat a kisvárosi értelmiség sajátos talajtalanására, arra a bizonytalanságra, amely a »kihez mérjük magunkat?« kérdésben fogalmazható meg. Laguna sohasem hiteti el magával, hogy tehetséges költő, de mivel látja, hogy környezetében senki sem az, hát jogosnak érzi, hogy kiharcolja a maga előkelő helyét az ügyes tehetségtelenelek körében. Ez sikerül is neki. De éppen azért, mert tisztán látja, logikusan ítéli meg helyzetét, sohasem tudja következetesen végigjátszani szerepét. Ilyenkor más, vonzóbbnak látszó vállalkozásba kezd, s csak akkor bukik bele abba is, amikor az akadályokon már túljutott, a nehézségekkel már megbirkózott. Azzal szemben bizonyul gyengének, amire mindig vágyik és ami jóformán mindig a kezébe kerül: a sikerrel. Lényének tragikomikuma ebben a nem várt tehetetlenségben rejlik. Valódi énjét, a szorongással telt és kistípusan gyámoltalant, csak itt ismerhetjük fel. A jellemvonásaiban uralkodó diszharmonia okai is csak ekkor, elbukása pillanatában válnak nyilvánvalóvá. Magyarazatot kapunk arra, hogyan lehetett egy személyben okos és gyanútlanul buta, bátor és nevetségesen gyámoltalan, önérzetes és a felesége előtt megalázkodó. Adél szavai jellemzik a legtömörebben: »A lényege téztaszterű. Reszket a feltűnésért, a jelenlétért. Költő, újságíró, futballbíró, dzsesszenékes, lenne még cirkuszi foka is, csak szerepelhessen. Felhangolódik és összeesik, mint a gumimatrác.«

Látszólag felesége szökésével kapcsolatos Laguna tragédiája, ám ebben a végső mozzanatban egész életének céltalansága, értelmetlensége, kudarca belesűrűsödik. Az egész emberben végbemenő nagy változást bizonyítja, hogy a sikeresen levezetett nemzetközi kupameccs öröme és a kínáló nagy lehetőségek sem vigasztalják már meg, nem teszik elég erőssé ahhoz, hogy — mint már annyiszor — túltegye magát megalázása szegényén. A vágyálmai teljét jelentő bankett estélyen holtrészegre issza magát. A bankettől lemarad — már az ünneplése sem érdekli, pedig az egész életét a sikereire tette. Tragédiájának képét a mű utolsó sora, egy felesleges mondat hivatott teljessé tenni. Kifogásként is ezt a túlírást említhetjük meg. Idézzük a Narrátort: »Laguna meredten nézi a néma kagylót. Leeszedik a fotelbe, mint aki nagyon elgyengült. Talán elaludt. Talán örökre elaludt...«

Befejezésül meg kell említenem, hogy rendkívül fontosnak tartom a tudatébresztő funkcióját. Értelmiségünk felismerheti a műben prototípusait,

s ez a felismerés talán nem fogja tovább növelni önmagával kapcsolatos illúzióit.

Mondanivalóját néhány mondatban talán így összegezhetnénk: Mindenki, a legegyszerűbb ember is törekszik nembeli lényegének a megvalósítására. Ha ezt nem érheti el a realitások rétegében, akkor az irreálisok, az illúziók, a talajtalan vágyak világában igyekszik elérni.

És ezzel a sugallatával Dér Zoltán hangjátéka új, feltöretlen területeket sejtet a vajdasági dráma számára.

CSORDÁS MIHÁLY

VERSEK A VILÁGRÓL

GÁL LÁSZLÓ: *Rozsdás esték.*
Forum, Újvidék, 1972.

»egy szó
két szó
sok szó
tvelnek át a folyó két partja között
a szavak
de ennek a folyónak sok partja van«

Költészetünk immár rendkívül sokszínű, emlékekben és történelmi mélységű élményekben változatos képekkel gazdagodó világát öleli fel Gál László összegyűjtött verseinek irodalmunkban kivételes helyet elfoglaló kötete. Művészi sűrítéssel több mint egy emberöltő van jelen ezekben a sorokban, olyan kemény verettel, hogy a távolodás nem léphet fel bennük a napok múlásával, mert minél többször olvassuk, annál közelebb kerül hozzánk szóba foglalt lélegzetvétele.

Nem hazajáró lélek: hazatalált lélek. Mert a vajdasági (kis faluból, Koviljából, mint gyermek ment el, és »...mint meglelt ember« tért vissza hozzánk: szülőföldjére, ahol írói egyénisége, rendkívül sokfelé ágazó, hiperérzékeny költői lelke kitárult, természetése igazában kibontakozott. Bármerre járt is — verses vallomásaiban mindenütt nyomom követhetjük —, kenyere legjavát itt fogyasztotta el velünk együtt: közös gondban, közös vajúdasban, közös örömben és közös fájdalomban. Elégikus hangvételű

költeményei olykor szinte a népdallal, a népballadával rokonok; sorainak vibrálása — akár szaggatottan is — tájunk embereinek, gyermekeinek lelkében, de magában a tájban is meglelhető, olyannyira, hogy a szenzibilis olvasóra, hallgatóra, szárnypróbálgató vagy kiforrott szavalóra egyaránt szuggesztív erővel hat. Fogva tartja azt, aki versét a kezébe veszi. El nem engedi, még akkor sem, ha minden erejével szabadulni akarna tőle. Mert amit mond, azt úgy mondja, hogy egyben kihívás is: akár a szavak szárnyán, akár a víziók leheletszerű lebbenésével, vagy az álom szárnyain csatlakozz hozzá, együtt bejárni vele az időt és teret: képzeletével egyszerre és szélesen átfogni az egész világot.

A couleur locale vonzotta, szerette is, hisz nem egyszer megihlette, mert »...oly szép volt a pacsirtákkal versenyre kelni«, és »Az akác mégis leköti a port / és mégis szép az akácvirág«. Ha hosszasan, tündöve rajtuk is felejtette a szemét, mögöttük, a látottakon túl az embert, a természetet, a világot akarta a moll-akkordokat hangfogóval érzékeltető poézisének strofái közé szorítani, hogy lágyan játékosan, vagy kesernyés szomorúsággal, de mindig: napfényben és naplementekor, hajnalban és hajnal előtt vele és benne éljenek.

Most, ahogy költeményeit újra meg újra olvasom, érzem, hogy e versek alkotójában van valami különös adottság. Érzékszervei felfogó erejének sajátos erőnye ez, hogy akár a muskátliról, akár a hangyákról, akár a porvárosról, a fekete földről, vagy a fehér fellegekről vetítette papírra sorait, ha nem is kimondottan (mindig tartózkodott attól, hogy kimondja azt, amit a szavak mögött érez), de rezgéseiben, remegéseiben, sejtéseiben mindig benne volt a világ, mint »valami«, ami örökre egy és oszthatatlan, mert sem folyópartok, sem hegláncok, sem óceánok nem választhatják el tőlünk, mert kitörölhetetlenül él bennünk, minden emberi cselekedettel egybefonódó cselekedeteinkben is, minden távoli gondolattal csaknem egyidejűleg születő gondolatainkban is, és akkor is, amikor akár itt, akár ki tudja hol a csillagokat nézzük.

És Gál László költészete — egy táj kereteihez kötötte is — ezt az egyetemes világérzést fejezi ki, ha azon a nyelven mondja is el, amely a művészi teljességet megközelítően más nyelvekre lefordíthatatlan.

Az érzésekből, gondolatokból ikaroszi vágyak és dänikeni álmok szövdtek egybe a *Dal a tengerről* című költeményében.

ez a tenger

*amelynek partja nincsen
ez a hegy mely hegynek a lába
ez az ország melynek nincs határa*

*és én már azt hittem hogy értem
de jött az este és elaludtam
s egy csillag kuncogott az égen
új csillag volt de én nem tudtam*

*hasadt a hajnal vörös volt véres
mert új napot szült az új napozóknak
s én csak úsztam úsztam kifelé
a tengeren melynek partja nincsen
no lám az élet*

De lényével a valóság talajától soha nem szakadt el. Még álmaiban sem, mert a valóság gyökerei, melyek ide kötik, igen, az ember mindennapi életéhez, ahhoz, ami múltját, jelenjét, jövőjét jelenti. A történelmi napok éppoly mély nyomot hagytak benne, mint a készülődés éve, és a »Vihar« után kibontakozó új világ körvonalai, amelyek az életigenlés legmeggyőzőbb hangját

váltották ki belőle, olykor majakovszkiji erővel. Ezek nem megrendelésre írott versek, hanem belső indítás hívta életre őket, hiszen a saját szemével látta — és ő maga is részese volt — »a poraiból újjáéledő fönix« kibontakozását, amely már magán viseli — a megújuló étellel együtt — a halhatatlanság jegyeit is. De ennél még erősebb az a szándék, melynek célja: megőrizni azt, amit a Sütjeska vizének csobogásával ezüst mese mond el a Szabadságról. Ki megőrzi azt, a BÉ-KE az, nemcsak itt, hanem az egész földgolyón.

Ha én békét mondok, úgy is érzem:

[békét.

*Leköszörlném én minden késnek élet,
én a gyerekeknek mesekönyvet adnék,
magam is, magam is, csak mesét*

[olvasnék.

*Ha én békét mondok, gondolok is békét,
leköszörlném én minden szónak élet.
És a gyerekeknek friss kalácsot adnék,
magam is, magam is friss kalácsot*

[ennék.

*Aki békét mond és háború az éhe,
átkozza meg, ha van, saját fia, vére,
két szemé színt soha, soha meg ne*

[lásson,

*fusson a lány után göresös két faldob,
kenyér után nyúljon, hulljon le két*

[karja,

*a saját kutyája veszett dühvel marja,
ha halált könyörög, senki meg ne hallja,
anya megtagadja!*

És így Gál László költészete itt is és újra átlépi a poéta képzeletében már nem létező határokat, a teret és az időt, amely ma már nem választja el többé, hanem összeköti ennek a háborúkkal többezerszer végigszántott földjeit és népeit. Versei hát rólunk és oszthatatlanul: a világról szólnak, talán úgy, ahogy *Az én zászlóm* című versében vallja:

*az én zászlómat befedte a hó
de nem fekete nem kalózlobogó
de fehér*

Ennek a nemes veretű költészetenek minden vonatkozásában méltó utószava az a tanulmány, amelyet Bori Imre írt, és az irodalomtörténesz értékrendet szigorúan betartó pontosságával megjelölte a költő helyét a többszólamúságban évről évre gazdagodó s mind nagyobb visszhangot keltő irodalmunkban.

LÉVAY ENDRE

FANYAR PRÓZAI FINTOROK

TOLNAI OTTÓ: *Gogol halála.*

Forum, Újvidék, 1972.

Tolnai Ottó legújabb könyve, a *Gogol halála*, természetesen nem Gogolról szól. De az a körülmény, hogy ezekben az egyperces novellákban és aforizmákban többször is felbukkan Gogol neve s éles társadalombíráió szatírája, a halhatatlan *Revizor* címe, mégis mintha valamilyen nagyon vékony szállal összefűzné ezeket a fanyar prózai fintorokat. Mintha könnyű és színes álarcok libegnének azon a szálon, a legszélsőségesebb elbájezésben, és mintha a legijesztőbbben harsányra festett maszok mögöl is egyszer csak váratlanul felsejlene a *Holt lelkek* írójának alakja. És ebben a révületben Csicsikov trojkájának csendjét is hallani véljük, ahogy átsuhan a végtelen orosz pusztaságon, hóba temetett falvak és hagymakupolás templomtornyok között. De mondom, ez csak révület és feltéves, minthogy Tolnainak ez a könyve korlátlan lehetőséget nyújt a gondolatársításra.

Talán nincs is egyéb célja a könyvnek és írójának, minthogy ilyen szabad társulásra lépjen az olvasóval, amíg néha csak két-három soros aperçüket jegyez le, nem titokolt unalommal és kedvetlenül, olyasféle blazírt fölényvel, mint amikor a festőnek vagy írónak egyikét vonás vagy pár szó is elegendő ahhoz, hogy embereket és helyzeteket és egész sorsokat érzékeltessen. A hasonlat a festővel nem véletlen. A könyv képekben sem szükölködik, sőt mondhatnám, a megöklentő képek egész sora kapcsolatban van az író mondandójával, s gyakran úgy is szakad meg a történetnek indult gondolat sor, hogy csupán a pittoreszk meglepetés marad belőle.

Itt tér el Tolnai az aforizma szabályaitól, a paradoxon kéttös igaz-

ságától, lemondva ugyanakkor az egyperces novellák olcsó és hatásos csattanójáról is, inkább csak egy-egy képet hagyva az olvasónak, mint valami emléket, talán kárpótlásul a csalódásért.

Mert aki végigbonyolított történetet vár a gyakran szabályszerű indítás után, annak okvetlenül csalódnia kell, s megértenie, hogy mindez csak játék, s bármilyen precízen fogalmazzon is a szerző, az atmoszféra fontosabb itt, mint a mese. De ebben az atmoszférában, a gondolatársítás szabadságával élve, persze a kor is érezhető, s némi túlzással a tér és idő, amikor ezek az írások megszülettek, úgy-hogy a *Revizor* pillanatnyi feltűnése nem ok nélkül való.

Az allegória nem mindig bizza szavakra magát. És ki-ki tetszése szerint reagál a szürrealizmus hatásaira. Én hangulataiban követem a szerzőt, ha szabad ezt a színes szót használni, a rengeteg szürke és színtelen és szándékosan dísztelenül hagyott étékép között, a minden napok egyszerűségében, amikor még a konyha áporodott szaga is mintha megcsapná az ember orrát. Mert talán mégis hangulati sodrás lenne itt a megfelelő magyarázat — és hadd tegyem hozzá: költői hitele is a légkörnek! —, ha mindezek után egyszer csak megjelenik az asztal felett az álmában hintázó papagáj.

Kárpótlásul, mint mondtam, a rideg és lelketlen, a Gogol *Revizora* után kiáltó eseménytelen hétköznapiokért, melyekről talán nem is lehet őszintén lelkesedve, csak ilyen fanyar fintorok közt szólni. Azokról a napokról, hogy félreértés ne essék, amelyekben a *Gogol halála* megszületett.

HERCEG JÁNOS

NEMES PUBLICISZTIKA

KOLOZSI TIBOR: *Erzsébetlaktól a Maglajig.* (Kizur István forradalmi életútja)

Életjel Miniatűrök 23. Szabadka, 1972.

Sokan voltak, akik életük teljes munkásságát, végül pusztá életüket is odaadták — Vajdaságban és másutt is —, akár Kizur István, a párt-nak, a harcnak, az emberibb, az emberi életért, a forradalomnak. Sajnos, mindmáig kevéssé ismerjük még e hősök életét, halálát, akár nevét is. Az Életjel is azoknak a kiadóknak a sorába lépett, amelyek azt is célul tűzték, hogy felkutassák a sok névtelent, sorra bemutassák őket a hálás vagy hálátlan utókor-nak, nem csupán a szaktudósok, történészek, de a nagyközönség elé is odaállítva, feltárva forradalmi arcútluket.

Csuzditól és Radujkovtól Mayer Ottmárig, Pap Pálig és Kizur Istvá-nig, számosan voltak ők, a hősök, a forradalmárok, Bácskában és másutt, s jóval többen akkor, ha hozzájuk számítjuk itt-ott azokat az írókat, művészeket, tudósokat, ideológusokat és publicistákat is, akik talán polgárok maradtak mindhalá- lig, de megindultak a proletárok fe- lé vezető úton, mint Farkas Geiza és Gráber László, Somfai János és Jeszenszky Ignác, Vasa Stajkic, Mi- leta Jakšić, Krsta Iskruljev Bánát- ban, Pataj Sándor, Bédi-Schwimmer Rózsa, Gyóni Géza és Smitt Jenő vagy Veljko Petrović Bácskában, ha azután nem is futottak be soha a talán mégis áhított célba, nem ju- tottak el odáig, hogy beléphettek volna a KMP vagy a JKP soraiba, s megmaradtak rokonszenves és jó- indulatú polgári utópistáknak.

Végigfutok az *Életjel Miniatűrök* könyvjegyzékén és ott látom *A ti- zennyolc nyárját* — amely a kis Ze- lić nevét-emlékét ragadja el a reak- ciós magyar sovinizmus csúf köré- ből s állítja oda a forradalmárlista élére, ahová élete és halála szerint tartozik —, a forradalmi alkotók és korszakalkotók egy-egy emlékkövét vagy jelzőtábláját, amely felhívja a figyelmet arra, hogy meg kell is- mernünk a körülöttünk élő, még élő,

kortársakat is, akár a már elhun- ytakat, ha tettek valamit a mai tár- sadalomért.

Most Kizur István forradalmi életútjára világít rá az Életjel egy vastkos kötettel s azzal az ígérettel, hogy hamarosan Bakos Kálmán kö- tetét fogja odailleszteni a sorba Ur- bán János szakavatott tollából, aki- nek *Tűzszigetét* annak idején oly igen megszerettük, akár a Brinda- z Károly kötetét is Topolyáról és a szegedi Csillagbörtönről (*Mondd el helyettem, elvtárs!*).

Figyeljünk fel e kötetek szerzői- nek nevére is. Mintha ezek az írók és költők éppen ilyen irányú mű- ködésük közben futottak volna be, érkeztek volna haza, mintha ez a műfaj sarjadna leginkább belőlük, lenne leginkább lelkükből lelkedzett igaz magzatuk... Mert meg kell mondanunk: új műfaj van keletke- zőben a vajdasági rónán, valami megnemesült publicisztikai-irodalmi műfaj, amely egyszerre nyújt, kíván nyújtani tudományos igazságot, de irodalmi, vonzó, buzdító, útfolyta- tásra serkentő költészetet és politi- kumot is egyszersemind. S ez az új műfaj új problémát vet fel előttünk, amelyet az éppen leírt szavakkal próbáltam, egyúttal mint problémát is, megfogalmazni. Így például: ho- gyan egyesítsük a tudományt, az irodalmat s a politikai publicisztik- kát egyetleneg műfajban?! Ha az- után akár riportszerű, emlékirat- szerű írást nyújt is felénk, vagy va- lamely más lehető síkra helyezke- dik is írás közben a szerző. Leegy- szerűsítve a kérdést talán így is mondhatnók, persze szimplifikálva, vulgarizálva, leszűrkitve a probléma lényegét: Hogyan lehet úgy nyújta- ni tudományos, történelmi igazságot, hogy az egyúttal vonzó, olvasmányos könyvet is adjon és hatalmas, mi- nél szélesebb körű olvasótábor- t, kö- zönséget teremtsen maga köré, hi- szen az ilyen írás egyik s talán fő célja az, hogy minél szélesebb kör-

ben hasson az utókorra? Így valahogy lehetne talán megfogalmazni — leegyszerűsítve a kérdést — a kiadó nyelvén, stílusában: Népszerű tudományt adj, de igaz tudományt mint lényegét, viszont irodalmi formában és jövőt alakító erőként! Talán nincs igazam, de én így látom a kérdést.

Szublimálva a problémát, magasabb, irodalmibb régiókba emelve, talán így is megfogalmazhatnók azt: A hősök típusát képviselnek. A pártmunkások, az emberért, a jobb jövőért harcoló politikai és irodalmi alkotók, ideológusok és teoretikusok oly általános tulajdonságokkal rendelkeznek, amelyek típusú képeznek, amelyek képesítik őket arra, hogy ne törődjenek saját egyéni életükkel, privátéletükkel, s minden erejüket a jövő, a szebb, emberibb jövő formálására, kialakítására, a feladat végrehajtására (misszióknak, hivatásnak is nevezhetjük persze szebb szóval a feladatot) szenteljék.

És mégis: e mellett az általános, közös vonások mellett, a hősi jellem mellett — feltétlenül nemcsak az ember, a típus, a hős lép elénk az élő, konkrét, emberekben, hanem, egy-egy oly egyén is, akinek sajátosságai külön személyt tárnak elénk, amely különbözővé teszi, megkülönbözteti egymástól az egyes hősöket, akik minden közös, hősiessé tulajdonságuk mellett egyúttal nagyon is emberek és emberiek maradtak-maradnak [»Menschliches, allzumenschliches« — ahogy Nietzsche mondaná!] és a maguk egyéni mi voltában mint külön-külön személyiségek lépnek elénk!

Azonkívül is: adódik itt hát egy új műfaj, amelynek általános, közös jegyei, sajátosságai vannak. Mégis: a műfaj egyes külön-külön, konkrét írásokban jelenik meg előttünk, s ezeket külön-külön emberek, írók alakították s alakítják és az egyes írók szintén külön-külön egyéniségek, akik szintén saját kézírásukkal, alkotási módszerükkel, egyéniségük külön sajátosságaival, jegyeivel: külön személyiségükkel hívják fel figyelmünket.

Csak attól a hőstől tanulhatunk, aki nem csupán absztrakt hős, de egyéni-esendő ember is! Könnyű volt neki hősnek lenni — ha isten volt, Krisztus volt, született hős volt, ha tudta előre, hogy újból fel fog

támadni — mondhatja a jövőt formálni induló ifjú. De elhatározza magát mégis a néha végezetes útra, ha látja-tudja, hogy minden előtte élt és elesett hős egyúttal egyén, esendő-halandó ember is volt. Istennel nem versenyezhetünk. Ez a pedagógiai cél is megkívánja hát a teljes igazság adását, azt, hogy a hőst: 1) hősként (istenként, hőroszként), de 2) egyúttal halandó emberként: emberként és egyénként is ábrázoljuk, meglátva és látatva bennük azt is, ami mulandó és külön-külön egyéniségként is mutatja be őket — és a szerző, az író egyéni sajátos módján. Ismerjünk rá a könyvben a szerző kézírására, keze jegyére, ismerjünk rá a könyvben a szerzőre akkor is, ha el sem olvastuk, nem is láttuk nevét a címlapon.

Ez általános probléma, oly probléma, amelyet még talán fel sem vetettünk — írásban, s így persze meg sem oldottunk. Csak természetes hát, hogy jelen könyv szerzője is itt-ott legendává emelte hőseit, ritkábban látatva benne az embert, az egyént, a mulandó-esendő-halandó embert. Különösen olyankor, amikor, helyenként, külön jellemzést adott Kizur Istvánról, ritkán hozva őt ilyenkor testközelbe, közelünkbe, mondjuk azáltal, hogy akár Pistának nevezte volna, hogy ne csak pozitív tulajdonságokkal ruházta volna fel, s főleg ne azokkal a pozitív tulajdonságokkal csupán, amelyeket minden hőssel kapcsolatban olvashatunk itt-ott, másutt is, tehát csak típus, legendát adva s nem egyúttal egyént és embert is. A hőst ne csupán bámuljuk és imádjuk, de szeressük is, szeressük is meg, mint hozzánk hasonló embert! Mint lehető jóbarátot, sőt, igen, ki mondom a szót: mint lehető, leendő jópajtást, bajtársat. Akivel, ha most még nem is, de a jövőben azonosíthatjuk legalábbis azonosíthassuk magunkat. És ha nem is a valóságban, úgy legalább is, igenis, egy-egy nagy vágyalmunkban.

Úgy érzem — s érzik ezt talán mások is —, hogy ez a legfőbb probléma az új műfajjal kapcsolatban: látassuk és lássuk a hőst mint típus, mint hőst, mint hőroszt-istent, mint legendát, de egyúttal úgy is mint embert, egyént, akit nemcsak követhetünk, de barátilag meg is

szerethetünk. Mert istent nem követ-
hetjük, hiszen nem válhatunk ma-
gunk is istenné! Tegyük ezt pedig
a magunk egyéni módján, a saját
stílusunkat is megteremtve írás köz-
ben, a műfaj stílusa keretében. Ti-
pikusan a típusról, de egyénileg az
egyémről. Ez lenne talán az új mű-
faj legfőbb jellegzetessége. Ez bizo-
nyos fajtájú szintézist jelent, per-
sze, amint hogy az új műfaj együt-
tal a tudomány, az irodalom s a di-
daktika szintézisét is nyújtja, nyújt-
sa.

Talán még egy problémára hív-
nám itt fel a figyelmet az új mű-
fajjal kapcsolatban. S ezt a tanu-
ságot szintén nem csupán Kolozsi
Tibor Kizur-könyve juttatta eszem-
be, hanem a hasonló egyénekről szó-
ló monográfiák is (mint például a
Pap Páiról szóló könyv). Bizonyos,
hogy az egyének, akikről e köny-
vek szólnak, érthetetlenek maradná-
nak, ha nem helyeznők el őket ko-
rukba, nem tennők őket oda, ahová
tartoznak, mint olyan embereket,
akiket a korszak alakított ki, de
akik egyúttal alakították a korszak-
ot, az új korszakot s benne új ön-
magukat.

Mint mások, Kolozsi Tibor is, he-
lyesen cselekedett tehát, hogy Ki-
zur Istvánt korába illesztette s
nyújtotta egyúttal a kor munkás- és
pártmozgalmának bácskai történe-
tét is, ha azt azután nem is mu-
tatta be a maga teljességében, ha-
nem csupán töredékesen. De a problé-
mát nem is ebben látom — a tel-
jességben vagy töredékességben —,
hanem ellenkezőleg a lehetséges is-
mételésekben. Hiszen Bakos Kálmán,
Mayer Ottmár, Pap Pál és sokan
mások is e kor szülöttei. Ami azt
jelenti, hogy minden egyes egyénről
szóló könyvünkben egyre újra meg

kell ismételnünk, ismételten nyújta-
nunk a kor társadalmának jegyeit,
eseményeit, társadalmának, törté-
nelmének, korhangulatának felvázolá-
sát, ami által egyre ismétlésekbe
bocsátkozunk. Elejét lehetne-e en-
nek valamiképpen venni? Nem lehet-
lene-e szervezettebben, intézménye-
sebben fogni hozzá e vállalkozás-
hoz? Hiszen Pap Pál és Kizur Ist-
ván mellett már ki vannak (vol-
tak) szemelve a publikálásra a Ma-
yer Ottmár, a Bakos Kálmán élet-
útjának ismertetői is. (Sajnos, Ste-
infeld Sándor kidőlt időnek előtte
a sorból maga is, éppen Ottmárról
szóló könyvének írása közben, s így
most már nem mint író, de mint
maga is téma vált aktuálissá!)

Talán úgy lehetne megszervezni
e sorozat írásait, hogy minden egyes
korszak történeti monográfiája, mint
külön tanulmány, megelőzhetné az
egyes szereplő személyekről szóló
tanulmányokat, és az egész 1900—
1944-es mozgalmi korszak két ilyen
mozgalmi korszakra, időszakra bont-
va illeszthetnők be az egészbe: 1)
1890—1940 és 2) 1940—1944.

Mindez persze megvitandó és
eldöntendő, megoldandó probléma,
annál is inkább, mert hiszen a Fo-
rum is — s nem is csupán mától
fogva — foglalkozik egy ily könyv-
sorozat kiadásának kérdésével.

Most, későn, megkésve veszem
észre, hogy a problémák felvetése,
amelyre éppen a címben jelzett
könyv hívta fel figyelmemet, oly-
annyira igénybe vett engemet is,
írásom szűkre szabott terét is, hogy
Kizur István életútjára már rá sem
mutathattam, hogy tulajdonképpen
főtémámra már rá sem térhettem.

De hiszen itt a könyv előttünk.
Olvassák el: igazán megérdemli!

LÖRINC PÉTER

ÖNIGAZGATÁSRÓL TÖMÖREN

MILOJKO DRULOVIC: *Samoupravna demokratija.*
Beogradski izdavačko-grafički zavod, Belgrád, 1973.

Ennek a könyvnek szerbhorvát nyelven is meg kellett jelennie ahhoz, hogy egy élelmes francia kiadó ötlete nyomán rádtöbbenjünk: az öngazgatás ilyen bemutatására nálunk is szükség van.

Milojko Drulović ismert közéleti munkás, évekig volt képviselő, párttitkár és a Politika Lapkiadó Vállalat igazgatója. Mintegy három évvel ezelőtt Párizsban figyelmet keltő előadást tartott a jugoszláv öngazgatásról. A lépten-nyomon tapasztalt érdeklődés ötletet adott az ottani Fayard Könyvkiadónak: megkérte Drulovićot, készítsen elő egy zsebkönyvre való anyagot az öngazgatás fejlődéséről s a vele kapcsolatos problémákról. Itthon nemcsakára összerállt a mű, s a párizsi ötlet megtetszett a belgrádi kiadónak is. Így azután a könyv mindkét nyelven majdnem egyidejűleg jelent meg.

Ehhez hasonló mű, még nem íródott a jugoszláv öngazgatásról. Eddig senki nem próbálta meg alig valamivel több mint kétszáz oldalra sűríteni az új rendszer húszéves fejlődésének legfontosabb eseményeit. Drulovićnak sikerült megvalósítania ezt az ötletet. Könyve publicisztikai mű, nem tartalmaz bő elméleti fejtegetéseket. Tömören, ahogy azt csak egy verbeli újságíró tudja, vázolja a megtett utat, s mozgásában mutatja be a történelem egyik legnagyobb kísérletét, amelyet sokan — főleg külföldön — még mindig utópiának tartanak. Sallangmentes, szabatos stílusa nagyban hozzájárul ahhoz, hogy műve inkább a tények erejével, s a dilemmák becsületes felmutatásával hat. Az itt-ott felcsillanó szubjektivitás a személyes tapasztalat közlése szervesen kapcsolódik a tényekhez, átforrósítja, hitelesebbé teszi őket. A szerző egy pillanatra sem akar semleges maradni. Hisz az igazságban, s másokat is meg akar győzni felele. Tudja azonban a hibák takargatása bumerángxént út vissza, ezért a té-

nyek közlésében következetes és becsületes.

Még felsorolni is sok, mi mindent olvashatunk a könyvben. Egy rövid történelmi összefoglalót követőleg a szerző vázolja a második világháború után kialakult helyzetet Jugoszláviában. Megmagyarázza azokat a kül- és belpolitikai fordulatokat, amelyek 1950-ben az öngazgatás bevezetését eredményezték. Az öngazgatás lényegét tagláló néhány oldal után e rendszer szervezeti felépítésének ismertetése következik, majd a szerző sorra veszi az öngazgatás gyakorlati megvalósításában jelentkező új megoldásokat s a felmerülő problémákat. Az elméleti és gyakorlati újdonságok bemutatása, valamint a velük kapcsolatos dilemmák elemzése valóban mestermunka. Az író itt nemcsak szakmai és tényismeretről tesz bizonyosságot, hanem a megfelelő arányok betartásával megközelíti a tárgyalt problémák valós dimenzióit is.

Íme, hogyan viszonyul néhány időszéri s valóban súlyos dilemmához.

Összeegyeztethető-e az öngazgatású rendszer az egyéni boldogsággal? Hogyan küzd a magasabb célokért? Az öngazgatás első évtizedében mintegy 700 ember viselt valamilyen tisztséget a munkástanácsokban és más szervezetben. Ebben az időben az öngazgatás anyagi alapjainak megteremtése még elsőrendű probléma volt. Mégis a JKSZ akkor meghozott programja kimondja:

»A szocializmus az ember egyéni boldogságát nem rendelheti alá semmilyen magasabb célokért. A szocializmus legmagasabb célja az ember egyéni boldogsága.«

Mi jugoszlávok — mondja a szerző — először nem mondtunk le a szerkeztünk hibás fejlődési koncepciók bírálatáról, utána pedig részt akartunk venni saját elképzeléseink kidolgozásában.

Minden társadalmi rendszerben a tulajdon formái állnak az érdek-

lódés középpontjában. Az öngazgatósi rendszer fő intézménye a társadalmi tulajdon. Drulović elmondja, hogy nálunk a termelési eszközök társadalmi tulajdonban vannak, s a munkaközösség tagjai egyfajta kollektív vállalkozás formájában termelnek. A dolgozók munkájukkal társulnak be a »vállalkozásba«, s azt kombinálják a társadalmi tulajdonban levő termelési eszközökkel. E folyamat eredményeként jövedelmet teremtenek, viselik a kockázatot és gyakorolják öngazgatósi jogikat.

A szerző által alkalmazott módszer bemutatására talán mégis a tékozlásról szóló fejezet a legalkalmasabb. Itt Drulović leírja, hogyan alakul ki a jugoszláv vállalatban a jövedelem, s hogyan oszthatják ezt fel a munkások.

A személyi jövedelem a befektetett munkától függ. Tekintettel azonban arra, hogy az ország piacgazdálkodást folytat, az egyénileg elvégzett munka csak az áru értékesítésén át kaphat teljes társadalmi elismerést. Ettől függetlenül a vállalat összjövedelmét a munkaközösség osztja fel. Ha ez így van, rögtön felmerül a kérdés (különösen a francia olvasóban), hogyan lehet megátolni a tékozlást, az igazolatlanul magas személyi jövedelmek kifizetését. Az író elismeri, a tékozlás veszélye fennáll társadalmunkban, de hozzáteszi: vannak bizonyos fékek társadalmi mechanizmusunkban, amelyek megállíthatják a méntélken felüli fogyasztást. Ide sorolja a szakszervezetek és a Kommunista Szövetség befolyását, a szakszolgálatok fellépését, de az alulról, a munkások felől jövő megszorításokat is, amelyek megghiúsíthatják a szakszolgálatok tékozlását.

Természetesen a hiszékenyebb olvasónak ennyi is elég. De Drulović számol a kételkedő külföldiekkel, sőt a hazai polgárral is, aki jobban ismeri a helyzetet, és további bizonyítékok hiányában üres védekező taktikának minősítené a szerző fejtegetéseit. Ilyen esetekben a legmeggyőzőbb eszközt, a statisztikai adatokat sorakoztatja fel állításainak bizonyítására.

Talált egy valóban komoly, idevágó gazdasági tanulmányt, amely-

nek adataiból kitűnik, hogy az 1962—66-os időszakban a társadalmi szektorban működő gazdasági szervezetek közül csak három nem helyezett jelentősebb összeget az alapokba. A megfigyelt vállalatok nagy része a tiszta jövedelemnek több mint 30 százalékát az alapokba tette. Bizonyítják az adatok azt is, hogy ha a vállalatnak nagyobb a jövedelme, viszonylag többet juttat az alapokba is.

A fent leírt elosztási rendszer tehát észszerű és a saját logikája szerint működik — vonja le a végső következtetést az író.

A továbbiakban szól a szolidaritás formáiról, a kommunális rendszerről, a fejlelő vidékek megsegítéséről, az alkotmányreformról, a politikai szervezetekről, a magánkezdemenyezésről, az ipari forradalom térhódításairól, a tervezés lehetőségeiről, sőt még a vendégmunkások problémájáról is. Műndéből látszik, hogy azokat a problémákat sem igyekezett megkerülni, amelyeknek a megoldása még várat magára, vagy nem halad a kellő ütemben.

Érdemes megfigyelni, hogy például a sztrájkokkal kapcsolatban fejezetben az összefüggések őszinte megvilágítása mennyire hozzájárul a probléma valós dimenzióinak bemutatásához. A szerző a munkabeszüntetések okai közül az alacsony személyi jövedelmeket, az egyes gazdasági ágazatok kedvezőtlen rendszerbeli helyzetét és a sokszor zavaros piaci állapotokat tartja a legfontosabbaknak. A munkabeszüntetések tartalmát, a résztvevők számát, valamint a gazdasági ágazatok közötti és ágazatokon belüli megoszlását táblázatok szemléltetik.

Míndez azonban nem akadályozza meg Drulovićot, hogy megállapítsa: Ha egyes országokban nincsenek munkabeszüntetések, az még nem jelenti azt, hogy náluk a munkásosztály teljes egészében elégedett helyzetével.

Összegezőképp elmondhatjuk: ez a kis könyv a francia olvasó számára útvezetőként szolgálhat az öngazgatósi eszmék birodalmában, nekünk pedig érdekes mozaikszerű képet ad az elmélet körülöttünk zajló megvalósulásáról.

ÁGOSTON ANDRÁS

VÁLTOZATOK EGY TÉMÁRA

DANILO KIŠ: *Peščanik*.

Prosveta, Belgrád, 1972.

Régi, kedves ismerőssel, sőt ismerősökkel találkozunk Danilo Kiš legújabb, *Peščanik* c. regényében, amely az idén elnyerte egyik leg-rangosabb irodalmi díjunkt, a NIN-díjat. Akik emlékeznek még a *Kert*, *hamu* Eduard Samjára és amennyire polgárian hétköznapi, épp annyira különös és varázslatos világára, azok most az E. S. iniciálé mögé bújtatott regényalakban, a *Peščanik* főhősében s a vele és körülötte élő figurákban régi ismerőst, régi ismerősöket üdvözölhetnek.

De mindjárt meg kell mondani, hogy a *Kert*, *hamuhoz* képest egészen új habitusban. A *Peščanik* nem folytatása elődének, hanem új és eredeti regény nemcsak a szerző opusában, hanem — egyik méltatója szerint — a jugoszláv irodalomban is. Azonosak a világ, a légtér, amelyet fest, mintha a szerző ki akarná írni magából a témát, de ahogyan megírja, az egészen más. Rendhagyó regénnyel állunk szemben, olyan regénnyel, mely szerkesztésmódjával, anyagkifejtésével és elrendezésével szakít a hagyományos megoldásokkal, és új utakat tör.

A második világháború idejében játszódik a cselekmény fő vonulata (amellett, hogy számtalan emlékkép felidézésével a század elejéig nyúl vissza) és — akárcsak a *Kert*, *hamuban* — a mi közép-európai tájainkon, Újvidék — Budapest — Kerkabarás — Kotor négyszögében. A család története ezírtal háttérbe szorul, s ehelyett magának S. E.-nek az alakja tárul elénk, az ő történetét olvashatjuk, az ő hanyattatásairól, harcáról, tépelődéseiről értesülünk egy kegyetlen kor örlő malomkövei között, amikor kénytelen több fronton megvívni harcait: az őt és népét üldöző társadalmi renddel, ellenséges indulatú családjával és végül saját tudathasadásos énjével. Hogy elveszti-e ezt a harcot?

Azt csak sejteni lehet. Mindenesetre egyetlen tragikus vagy pátoszos felhang nem hallatszik a regényben, minden olyan egyszerű — s egyúttal sokszínű —, mint maga az élet. Gazdagon árnyalt élmény- és gondolatanyag, vérbő, helyenként szinte tobzó stílus jellemzi még a könyvet.

Rendkívül frissen és eredetien hat a regény szerkesztésmódja és anyagkifejtése, amire már utaltunk. Kiš nem elbeszéli, hanem rekonstruálja az eseményeket egy képzelt vizsgálati eljárás formájában, ezenkívül a hagyományos regény alkotóelemeit, mint amilyen a párbeszéd, a leírás, a reflexiók, nem a megszokott, többé-kevésbé arányos elrendezésben látjuk, hanem mintegy önálló fejezetekbe csoportosítva, tiszta képlet formájában. Ilyenek például — sorrendben — a *Vizsgálati eljárás* és a *Tanúkihallgatás*, az *Útirajzok* és az *Egy órált feljegyzései* fejezetei. Ezzel kapcsolatban valahogy önként kínálkozik az a megállapítás, hogy egy részeire bontott klasszikus regény képletével állunk szemben, amely az olvasó tudatában akkor áll össze tökéletes és megnyugtató szintézissé, amikor már elolvasta és becsukta a könyvet. Sajátos regényépítési mód ez, s különös feszültséget kelt az olvasóban, amely csak akkor oldódik fel, amikor elolvassa a mindent megmagyarázó és helyére tevő utolsó fejezetet, amely elbeszéli a főhős néhány hetének történetét, vagyis a regény foglatát. Ekkor derült fény sok-sok finom, rejtett összefüggésre, célzásra, egy-egy gondolat igazi mélységére, s ezért kell itt megállapítani azt is — egyáltalán nem frázisként —, hogy olyan könyv ez, amelyet érdemes többször újraolvasni.

Danilo Kiš legújabb regénye *Fövenyóra* címmel hamarosan magyarul is megjelenik az újvidéki Forum kiadásában.

BORBÉLY JÁNOS

DRÁMAI SZÍNEK

MIHAI AVRAMESCU: *Letört ágak* — *Ezüstherceg*.
Forum, Újvidék, 1972.

Két kisregénye jelent meg nemrég magyar fordításban Mihai Avramescu vajdasági román írónak. Az egyik, az érezhetően érettebb, az *Ezüstherceg* két év előtt megnyerte a románok folyóiratának, a *Luminának* díját. A másik húsz év előtt íródott, az akkori idők követelményeit szem előtt tartva, mégis mintha ez volna az erőteljesebb, sőt eredetibb munkája Avramescunak.

Letört ágak — ez a címe a novellákból összefűzött regénynek. Hőse mintha nem is volna, mintha egy-két ember helyett a régi, háború előtti maradi román falu volna a legfőbb szereplője ennek a történetnek, amelyet az író egy megváltozott világ távlatából ábrázolt.

A téma talán nem is új. Reymont óta a kelet-európai parasztság életében ugyan hatalmas változások mentek végbe, sorsa a második világháború végéig mindenütt egyformán mostoha volt. Különbséget csak a légkör és az éghajlat érzetett. Reymont parasztjai szintén a munka egyhangúságában, az évszakokhoz igazodva éltek, de szelídebbek és megadóbbak voltak. Csak délebbre, a magyar, a román, a szerb paraszt jelenik meg az irodalomban brutálisabb ismertetőjelekkel, de reménye nélkül is annak, hogy sorsán változtatni tudjon.

Igaz viszont, hogy a kor is megette a magáét, s ahogy a magyar irodalomban Móricz Zsigmond formálta meg a féktelen és nagytörvényű parasztot, úgy a szerbeknél Bora Stanković, a románoknál Sadoveanu tolla nyomán állt elének az egy darabból kibaltázott erős és barbár paraszt-félisten élő szobra.

Mihai Avramescu, akit költőnek ismertünk meg jó negyedszázada

már, a *Letört ágakban* is végig költő maradt. Színei merőben drámaiak, elejétől végig feketével és fehérrel dolgozik, a kép, a korabeli román falu képe mégis olyan megdöbbentő és annyira igaznak tűnik, hogy itt szinte frivol lenne minden vidámabb szín.

A másik, az *Ezüstherceg* korszerűbb példák követéséből született, nyugat-európaibb hangvétellel, ami az első kisregény meggyőzőbbnek érzett hangja és légköre után kicsit mesterkéltnak hat, bármily jól és szépen van megírva az egész. Igaz, a színtere is más, városban játszódik, általánosabb keretek között.

A *Letört ágak* egy számunkra ismeretlen népet és tájat hoz közelebb. A faluban maradt román kisebbség mindenki másétól különböző életét. Ha az irodalom csakugyan a barátság útját egyengeti, hát ez a regénye Mihai Avramescunak — talán nem túlzás — a minden nép felé vezető barátság útját hivatott kikövezni. Éppen azzal, ami sajátos benne, s ami sehol másutt fel nem lelhető. Nem is csodálom, hogy Romániában, mint mondják, nagy sikere volt. Csak egyszer megírná valaki a vajdasági magyar paraszt és az itteni falu regényét! Alighanem északi határainkon túl is best-seller lenne a könyve.

De hát miért is írná meg, amikor a falu nem téma többé, mivel most már mindenki Európára nyitja ablakát. Még ez a rokonszenves Avramescu is a második regényével. Mintha árvának érezte volna magát kis népe magányában! Pedig tudnia kéne, hogy mindenki magános, aki sajátos tud és merészel lenni.

HERCEG JÁNOS

A KÖZÖSSÉGI LÉT GAZDAG SKÁLÁJA

JOSIP KLARSKI: *Tajni život odbornika.*

Osvit, Szabadka, 1972.

Regényt írni Szabadkán majdnem ugyanazt jelent, mint meghökken-tőt dolgot elkövetni. Ez bizonyára azért van így, mert a szabadkai re-gény (ideértve a múltat is) úgy, ahogyan jelen van irodalmi tuda-tunk talajában, többé-kevésbé azt a tengődő, szunnyadó fát jelképezte, amely valami tévedés folytán került erre a tájra, amelynek — a kedve-zőtlen kufoltételek ellenére — még-iscsak sikerült életben maradnia, de amelytől — sajnos — aligha vár-ható figyelemre méltó kivirágzás, illetve gyümölcs. A szabadkai re-gény haladó fája, ha időnként még-is gyümölcsöt hozott — annak el-lenére, hogy az rendkívüli dolognak számított —, nem tarthatott igényt különösebb méltatásra vagy értéke-lésre (talán a megkövesedett előíté-letek folytán) sem az olvasók, sem az esztéták részéről, akik a szabad-kai regényt — egy már eleve szen-tesített »elmélet« nevében — egy bizonyos, reménytelen provincializ-mus értéktelen és erőtlén (ál) szel-lemi megnyilvánulásának tekintet-tek — legyen az magyar vagy szerbhorvát nyelven írott könyv. (Vonatkozik ez a huszonegynéhány év alatt Szabadkán íródott és meg-jelent valamennyi regényre.)

Külön téma tárgyát képezi az, hogy milyen okok, nézetek és viszonyulások következményeként jött létre ez a helyzet, illetve alakult ki Szabadkával, a szabadkai regénnyel szemben egy ilyen »álláspont«, amely — a jelek szerint — még so-káig fogja magát tartani e regény

rovására, pedig az utóbbi néhány évben egyre jobban igazolja és bi-zonyítja létjogosultságát és méltó helyét irodalmunkban.

Ezt teszi most Josip Klarski nem-rég megjelent regénye is.

Az odbornik, azaz a nép képvi-selője Klarski regényében hűsvér ember, a köztudat teremtette szür-ke adminisztrátornak merő ellenté-te, akinek emberbaráti, határozott közösségi víziói mellett magánélete is van: érzelme, romantikája, szere-tője, álma, bukása és kudarcra. Mag-gyarán: pozitív hős a maga hami-sítatlan fekete-fehér emberségében. Az emberi sorsok, amelyeket a ke-zébe vesz és irányítani igyekszik, nem egy hivatalos beszámoló többé-kevésbé optimista helyzetképeinek elemeiből összeállt közösség szöve-vénye, amely a má, illetve a pillan-atnyi létezésünket ábrázoló írások zömének fogyatékoságát jelenti. Klarski úgyszólván magával az írás stílusával is igyekszik az író, a kró-nikás jelenlétét a legminimálisabb valószínűsre redukálni, a közössé-gi lét gazdag skáláját érvényesítén-dő, azáltal is, hogy egyszerűen nem alkalmazza sem az első, sem a má-sodik személyben történő mesemon-dás eszközeit, illetve módját.

Mindenképpen értékes, mai re-gényt kapott az olvasóközönség Jo-sip Klarski legújabb művével, amely az első regénye ennek a kifinomult látású, bölcselkedő, s a lélek rejtel-meiben otthonosan vándorló szabad-kai írónak.

ZÁKANY ANTAL

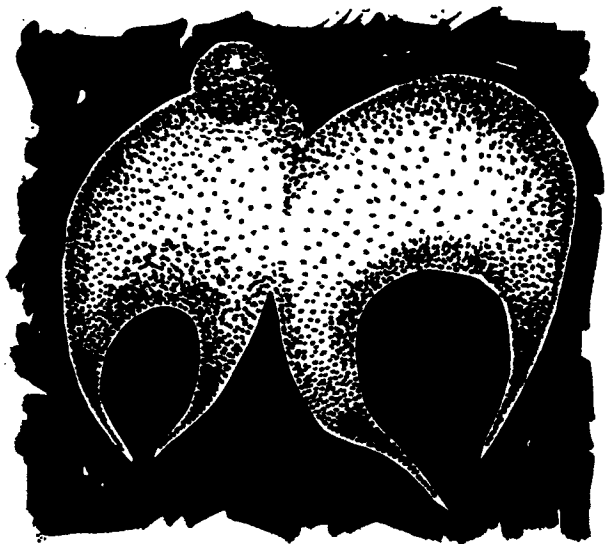

Fig. 91.

AZ ÉLETJEL MINIATÚRÓK

szellemi életünk dokumentumai

1. LÉVAY ENDRE: ÚJ LÉLEKINDULÁS
(Tanulmány)	elfogyott
2. SÁFRÁNY IMRE: ZSOMBÉKOK
(Vallomás Vinkler Imre művészetéről)	elfogyott
3. DÉSI ÁBEL: KORTÁRSAIM
(Versciklus)	elfogyott
4. KOLOZSI TIBOR: ÖRTÜZ FÉNYÉBEN
(Szabadkai folyóiratok és könyvek)	4 dinár
5. BALÁZS G. ÁRPÁD: BOLYONGO PALETTA
(Önéletrajz)	3 dinár
6. DÉR ZOLTÁN: AZ ÁRNY ZARÁNDOKA
(Csáth Géza emléke)	4 dinár
7. LÉVAY ENDRE: FÉLÁLOM UTÁN
(Monodráma)	elfogyott
8. BURKUS VALÉRIA: IBOLYA
(Ferenczi Ibi rivaldafényben)	elfogyott
9. GAJDOS TIBOR: A CSILLAGOS HOMLOKŰ
(Hangya András életútja)	4 dinár
10. GARAY BÉLA: A KULISSZÁK VILÁGÁBAN
(Önéletrajz)	elfogyott
11. BARANYI KÁROLY: IKAROSZ SZÁRNYÁN
(Önéletrajz)	5 dinár
12. DÉR ZOLTÁN: AZ ELSŐ MŰHELY
(Kosztolányi Dezső önképzőköri éveit)	5 dinár
13. PETKOVICS KÁLMÁN: A TIZENNYOLC NYÁRFA
(Dokumentumriport)	6 dinár
14. SOMOGYI PÁL: MÁGLYA
(Egy életrajz vajdasági fejezetel)	6 dinár
15. BARANYINÉ MARKOV ZLATA: VERGŐDES
(Farkas Béla napjai)	5 dinár
16. SCHWALB MIKLÓS: A SZÉN
(A mártír költő versei)	6 dinár
17. FEKETE LAJOS: A BUJDOSÓ VISSZANÉZ
(Önéletrajzi jegyzetek)	4 dinár
18. CSUKA ZOLTÁN: »MERT VÉN SZABADKA, ÁLDALAK...«
(Emlékezés két életkorszakra)	7 dinár
19. FEHÉR FERENC: SZABADKAI DIÁKÉVEIM
(A költő kibontakozásának első szakasza)	elfogyott
20. LÁNG ÁRPÁD: IDŐ ÉS MŰVÉSZET
(Aktivista írások)	6 dinár
21. KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: NEGYVENNEGY LEVÉL
(Költő családon belül)	9 dinár
22. DÉR ZOLTÁN: A TUDÓS TANÁR
(Toncs Gusztáv élete és munkássága)	15 dinár
23. KOLOZSI TIBOR: ERZSÉBETLAKTÓL A MAGLAJIG
(Kizur István forradalmi életútja)	22 dinár

Megrendelhető az ÉLETJEL szerkesztőségében (Subotica, Trg cara Jovana Nenada 15) személyesen vagy utánvétellel, vagy az összeg előzetes befizetésével a következő folyószámlára: Rađnički univerzitet — Munkásegyletem — ELETJEL — 66600-603-661 Postadaj: 2 dinár fizetemenként.

Megjelent az Életjel könyvek első kötete

Csépe Imre

HATÁRDOMB

Vallomások

Irodalmunk egyre több ágazatú hajtásai közül Csépe Imre költeményei, elbeszélései, tárcái, karcolatai ennek a tájnak a vadvirágai. Nem rendekben termettek, mint ahová gondos megművelés után ültetik a magot, hanem vadon, ahogy ez a föld magától megtermi a saját különös flóráját, s a nap bármilyen szögből is tűzzön le rá, mindig eredeti színeivel él, és úgy, ahogy termett: vaskos, göcsörtös, vagy lágy hajlású vonalait mutatja föl a napkorong felé.

Csépe Imre mint őstehetség indult el a földtúrók világából az irodalom hívogató útjain. De nem kintornás hanggal, mint a Telecskai dombok alján a vőfélylegények; már első verssorai sem voltak ákombákomok, hanem egy élet áradt belőlük olyan mélyről, mint amilyen mélyek a kubikosgödörök; olyan nyersen és olyan súlyosan, amilyen nyersek és súlyosak a rögök, minél mélyebben hatolunk le a földbe. Itt a léptek nehezek, a sár lábat marasztaló, az ég túl messze van a földtől, és csak távolból hallatszanak az ég madarainak hangjai.

Ezek az írások, melyeket itt kötet formájában közreadunk, az író, az ember életét tárják fel. Intimebben, mint ahogy eddigi kötetei megmutatták, mert ezek az őszinte vallomások, karcolatok, útirajzok lírai lelkének rejtekeibe nyújtanak bepillantást. Arról vallanak, hogy ez a robosztus ember rendkívül érzelmes alkatával hogyan fogadta be az őt megrohanó élményeket, a képzetek társulása hogyan kerítette hatalmába, hogyan sodorta egyik ámulatból a másikba: a természet szépsége a természet megszépítéséig, magával vitte szinte a természetimádatig, melynek ígézetében gyermeten lelkendezett.

A természet embere volt, és mindig az is maradt, akár barangolásai idején, akár otthonában, könyvei, kéziratjai, akár elmaradhatatlan búfelejtői között. Ezért nem volt benne semmi mesterkéeltség, népszerűség szülte póz. Nem tudott, és nem is akart elszakadni azoktól, akik közül jött. Mindig betöltötték képzeletvilágát, és mindig is az övéké maradt.

Vallomásaiban ezt is elmondja, és azt is, hogy az élet még az erőstől is többet követel, mint amennyit adni tud... És — ha erősebb lett volna — még többet is adhatott volna azoknak, akik mindig szeretettel várták írásait, és akiknek az életét a maga módján maradéktalanul szerette volna megörökíteni. De alkotói útja élete delén félbeszakadt, s csak vázlatokban maradt hátra az, ami az íráshoz nehezen szokott paraszti kéznek még sok-sok verejtékes munkával feldolgozásra várt.

A halálának egyéves évfordulójára megjelent, 160 oldalas könyv ára 12 dinár.